



**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ BÖLÜMÜ
TARİH EĞİTİMİ ANABİLİM DALI**

**BİR EĞİTİM VE TERCÜME KURUMU OLARAK
BEYTÜ'L-HİKME**

**Hazırlayan
Yusuf POLAT**

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Mehmet AYDIN**

Yüksek Lisans Tezi

Samsun 2015

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ BÖLÜMÜ
TARİH EĞİTİMİ ANABİLİM DALI**

**BİR EĞİTİM VE TERCÜME KURUMU OLARAK
“BEYTÜ’L-HİKME”**

Hazırlayan

Yusuf POLAT

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Mehmet AYDIN

Yüksek Lisans Tezi

Samsun 2015

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin proje aşamasından sonuçlanmasına kadar olan süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet ettiğimi, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlâk ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu taahhüt ederim.

25 / 08 / 2015

Yusuf POLAT

TEZ KABUL VE ONAYI

Yusuf POLAT tarafından hazırlanan “Bir Eğitim ve Tercüme Kurumu Olarak Beytü’l-Hikme” başlıklı bu çalışma, 25/08/2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

		İmza
Başkan:	_____	_____
Üye:	_____	_____
Üye:	_____	_____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

___/___/___

Enstitü Müdürü

ÖZET

Öğrencinin Adı Soyadı	Yusuf POLAT
Ana Bilim Dalı	Tarih Eğitimi
Danışman Adı	Yrd. Doç. Dr. Mehmet AYDIN
Tezin Adı	Bir Eğitim ve Tercüme Kurumu Olarak Beytü'l-Hikme

Fetihler sonucunda sınırları genişleyen İslam Devleti, antik medeniyet mirasına sahip coğrafya ile komşu olmuş ve bu coğrafyada bulunan bilim ve felsefe eserlerini tercüme yolu ile kendi medeniyetine taşımıştır. Abbasilerle beraber hız kazanan bu faaliyetler Halife Me'mun zamanında bir akademi kimliği kazanan "Beytü'l-Hikme"de yoğunlaşmış, burada yapılan çalışmalar sonucunda "İslam'ın Altın Çağı" yaşanmıştır. Bu çalışmada Beytü'l-Hikme'de yapılan tercüme, bilimsel çalışmalar ve dönemin eğitim- öğretim faaliyetleri hakkında bilgi vermeye çalışılmıştır. Tezin giriş bölümünde bilim ve felsefenin kökenleri ve aktarımı ile ilgili bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Beytü'l-Hikme'nin kuruluşu ve gelişimi, ikinci bölümde Beytü'l-Hikme'nin yapısı ve faaliyetleri, üçüncü bölümde Beytü'l-Hikme döneminde eğitim öğretim faaliyetleri ve dördüncü bölümde ise Beytü'l-Hikme'nin sona ermesi ve etkileri hakkında bilgi verilmiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: Abbasiler, Beytü'l-Hikme, Tercüme, Eğitim, İslam'ın Altın Çağı.

ABSTRACT

Student's Name and Surname	Yusuf POLAT
Department's Name	History Education
Name of Supervisor	Yrd. Doç. Dr. Mehmet AYDIN
Name of Thesis	The House of Wisdom (Beytü'l-Hikme) as an Institution of Education and Translation

Islamic Empire whose boundaries expanded as a result of conquests, bordered on the countries having the heritage of ancient civilizations and it brought the scientific and philosophical works into Islamic civilization through translation. These works increased during the reign of Abbasid Caliphs and reached the peak in the House of Wisdom gaining the academic identity during the reign of Caliph al-Ma'mun; as a result of works done there, "Islamic Golden Age" had been experienced. In this study, we have tried to give information about the translations done in the House of Wisdom, the scientific works and the educational activities in this period. In the first chapter it was mentioned about the foundation of House of Wisdom, in the second chapter it was given information about the structure and activities of House of Wisdom, in the third chapter it was talked about educational activities in that period and in the last chapter it was given information about the end and the effects of the House of Wisdom.

KEW WORDS: Abbasids, House of Wisdom, Translation, Education, Islamic Golden Age.

ÖNSÖZ

İslam tarihinin Hicri III. ve V. yüzyıllar arasındaki dönemine tekabül eden devre, İslam'ın “*Altın Çağı*” adı verilmiştir. Bu zaman diliminin bu şekilde adlandırılmasını sebebi; bu dönemde İslam medeniyetinin kültürel olarak en hareketli ve en parlak olduğu, bilim ve felsefe alanında göz kamaştırıcı ilerlemelerin sağlandığı, İslam medeniyetini oluşturan temel eserlerin kaleme alındığı ve bilimin her alanında önemli bilginlerin yetiştiği dönem olmasıdır. Bu dönemin ortaya çıkmasını sağlayan da Abbasîlerin Bağdat'ta inşa ettiği Beytü'l-Hikme etrafında yoğunlaşan bilimsel harekettir. Burada antik Yunan, Hint, İran ve diğer eski medeniyet ürünleri tercüme edilmiş, bu tercüme sonucunda müthiş bir bilimsel hareketlilik meydana gelmiştir.

Beytü'l Hikme konu olarak hem bilim tarihi ve felsefe tarihi, hem de eğitim tarihi alanlarını kapsamaktadır. Fakat bu kurum hakkında maalesef Türkiye'de pek bir çalışma yapılmamıştır. Bu konuda tek müstakil çalışma Mustafa Demirci'nin Beytü'l-Hikme adlı yüksek lisans tezidir. Demirci, kurumun yapısı işleyişi ve burada yapılan tercüme hakkında önemli bilgileri kaleme almasına rağmen eğitim konusuna değinmemiştir. Bizim çalışmamız bu konudaki eksikliği bir nebze de olsa kapatmayı amaçlamaktadır.

Tez, dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Beytü'l-Hikme'nin kuruluşu, ikinci bölümde Beytü'l-Hikme'nin yapısı ve faaliyetleri, üçüncü bölümde Beytü'l-Hikme döneminde eğitim öğretim faaliyetleri ve dördüncü bölümde ise Beytü'l-Hikme'nin sona ermesi ve etkileri ele alınmıştır.

Çalışmamda konunun belirlenmesinden, sınırlandırılmasına ve içeriğine kadar tavsiye ve teşviklerinin faydalandığım, bilgi birikimi ile her zaman yanımda olan danışmanın Sayın Yrd. Doç. Dr. Mehmet AYDIN'a, çalışmam sırasında teknik terimler ve terminolojide bilgilerine başvurduğum değerli hocam Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT'a ve tavsiyelerinden faydalandığım Doç. Dr. Hasan AYDIN ve Yrd. Doç. Dr. Pelin İSKENDER KILIÇ hocama teşekkür ederim.

Yusuf POLAT

SAMSUN 2015

İÇİNDEKİLER

ÖZET

ABSTRACT

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR.....	VII

GİRİŞ

BİLİM VE FELSEFENİN KÖKENLERİ VE AKTARIMI

A. İYON MEDENİYETİ.....	1
B. ATİNA AKADEMİSİ (HELLAS OKULU).....	3
1. Platon (MÖ.427-347)	3
2. Aristo (MÖ.384-322).....	3
3. Epikür ve Stoacılar.....	4
a. Epikürizm.....	4
b. Stoacılık.....	4
C. İSKENDERİYE: MÜZE VE KÜTÜPHANE.....	5
D. ATİNA'DAN ROMA'YA ROMA'DAN CUNDİŞAPUR'A BİLİM VE FELSEFE.....	7

I. BÖLÜM:

BEYTÜ'L-HİKME'NİN KURULUŞU VE GELİŞİMİ

A. BEYTÜ'L-HİKME ÖNCESİ İSLAM COĞRAFYASI.....	11
B. BEYTÜ'L-HİKME'DEN ÖNCE ARAPLARDA BİLİM VE EĞİTİM.....	12

1. Küttablar.....	14
2. Camiler.....	14
3.Saraylar.....	14
4.Kütüphaneler.....	14
5.Bilgin Evleri.....	15
C. BEYTÜ'L HİKME'NİN KURULUŞU.....	16
1. Beytü'l-Hikme'nin Kuruluş Çalışmaları.....	19
a. Halife El- Mansur Dönemi Çalışmaları.....	19
b. Harun Reşid Dönemi Çalışmaları.....	21
c. El- Memun Dönemi Çalışmaları.....	21
D. BEYTÜ'L-HİKME'NİN YAPISI.....	22
1. Kütüphane.....	22
a. Hâzin.....	23
b. Mütercimler.....	24
c. Müstensihler.....	25
d. Mücellitler.....	25
e. Münâviller.....	26
2. Tercüme Odaları.....	26
3. Rasathane	28
4. Bimaristan.....	30

II. BÖLÜM :

BEYTÜ'L-HİKMENİN FAALİYETLERİ

A. TERCÜME FAALİYETLERİ VE MÜTERCİMLER.....	30
1. Yunancadan Arapçaya Tercüme Yapan Mütercimler.....	32
2. Farsçadan Arapçaya Tercüme Yapan Mütercimler.....	33
3. Hintçeden Arapçaya Tercüme Yapan Mütercimler.....	34
4. Bağdat'ta Tercüme Edilen Kitaplar.....	35
a. Farsçadan Yapılan Tercüme Eserleri	35
b. Hintçeden Yapılan Tercüme Eserleri	35
c. Yunancadan Tercüme Edilen Eserler:.....	36
c1. Eflatun'un Eserleri:.....	36
c2. Aristo'nun Eserleri:.....	36
c3. Batlamyus'un Eserleri:.....	36
B. BEYTÜ'L-HİKME'DE BİLİMSEL FAALİYETLER.....	37
1. Matematik Alanında Çalışmalar.....	38
2. Astronomi Alanında Çalışmalar.....	42
3. Tıp Alanında Çalışmalar.....	44
4. Coğrafya Alanında Çalışmalar.....	47
5. Felsefe Alanında Çalışmalar.....	48
6. Tarih Alanında Çalışmalar.....	54

III. BÖLÜM

BEYTÜ'L-HİKME ÇAĞINDA EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

A. İSLAM'A GÖRE EĞİTİMİN AMACI.....	61
1.Bazı Teknik Terimler.....	62
2.Çocukların Eğitimi ve Küttab.....	63
3.Küttabın Müfredatı.....	64
4.Ders Halkaları.....	65
a. Halkalar ve İsimleri	66
b. Müderrislerin Görev Süreleri.....	66
c. Usta- Çırak İlişkisi.....	66
d. Müfredat ve Prosedür	67
5. Eğitim ve Öğretim Giderlerinin Karşlanması.....	68
6.Beytü'l-Hikme Bünyesinde Bulunan Öğretim Yerleri.....	69
B. MÜSLÜMAN FİLOZOFLARIN	
BİLGİ VE EĞİTİME DAİR GÖRÜŞLERİ.....	71
1. Sahnun	72
2. İhvan es- Safâ ve Risaleleri.....	73
3. Farabi.....	75
4.İbn Sina.....	77
5. Kindi	79

IV. BÖLÜM

BEYTÜ'L-HİKME'NİN SONA ERMESİ VE ETKİLERİ

A. ETKİLERİ.....	82
1. Antik Bilim ve Düşüncenin Korunması.....	85
2. İslam'ın Altın Çağı'nı Hazırlaması.....	86
3. Arapçanın Kabile Dilinden Bir Medeniyet Dili Haline Gelmesi.....	86
4. Bilim ve Felsefenin Avrupa'ya Nakli.....	87
SONUÇ.....	92
BİBLİYOGRAFYA.....	94
ÖZGEÇMİŞ.....	98

KISALTMALAR

- a.g.e.** : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
a.g.t. : Adı geçen tez
AÜ : Ankara Üniversitesi
C. : Cilt
ev. : Çeviren
DİA : Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz. : Hazırlayan
MÖ : Milattan Önce
Ter : Tercüme Eden
s. : Sayfa
S. : Sayı
TTK : Türk Tarih Kurumu
UÜSBE : Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yay. : Yayınevi
Yy : Yüzyıl

GİRİŞ

Medeniyetler, farklı isimlerle anılıyor olsalar da gerçekte birbirinden bağımsız olmayan, devamlı bilimsel, kültürel, sosyolojik etmenlerle birbirlerine bağılıdır. Kendi kendisine ortaya çıkıp gelişen bir medeniyet yoktur. Eski Sümer medeniyeti Mısır ve Yunan medeniyetine ortam hazırlarken; Yunan medeniyeti, Latin ve İslam medeniyetine, İslam ve Latin medeniyeti de Rönesans aracılığıyla günümüz Avrupa medeniyetine kaynaklık etmiştir. Bu devamlı etkileşimden uzak kalan medeniyetler zayıflamaya ve yok olmaya mahkûmdur. Bunun örneğini eski Amerika'nın Maya, Aztek ve İnka medeniyetlerinde görebiliriz¹.

Üzerinde çalıştığımız kurumun da İslam ve Dünya medeniyetinde edinmiş olduğu önemli konumdan dolayı medeniyetlerin bilim ve felsefenin hamiliğini kronolojik olarak devretmesinden bahsetme gereği duyduk.

BİLİM VE FELSEFENİN KÖKENLERİ VE AKTARIMI

A. İYON MEDENİYETİ (İLK FİLOZOFLAR)

Yunan yarımadası Dorlar tarafından istila edilince burada yaşayan toplulukların bir bölümü Ege adaları üzerinden Batı Anadolu'ya göç ettiler. Bunların yerleştiği İzmir Körfezi, Kuşadası, Sakız, Sisam adalarını da kapsayan bölgeye “İyonya” adı verildi. Burada Yunan (Grek) kültürünün ilk ürünleri yetişmeye başladı; Şiirde Sappo, Felsefede Homer, Tales, Anaksimender ve Anaksimenez, tarih alanında ise “Tarihin Babası” olarak bilinen Herodot bu kültürün ilk örnekleridir.

İyon kentlerinden olan Milet deniz gücü ve ticaretiyle MÖ VIII. yüzyılda Karadeniz'de birçok koloni kurdu ve iki asır içinde diğer kent devletlerinden açık ara önde bir koloni ağına sahip oldu. Bu koloniler Çanakkale ve Marmara'ya, doğuda İskenderiye civarında Nauratius'a kadar genişleyen bir ağ haline geldi².

¹ Hilmi Ziya Ülken, **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, İş Bankası yay, İstanbul, 2011, s.VIII.

² John Freely, **Aladdin's Lamp : How Greek Science Came to Europe Through the Islamic World**, Alfred Knoph Press, New York 2009, s.13

İyonlar, Yunan-Pers savaşlarında Perslere yenilmiş, bağımsızlıklarını kaybetmişlerdi. Daha sonra Grek topluluklarına yenilen Pers imparatoru Xerxes (Serhas) MÖ. 479'da intikam için Milet'i talan edip yaktı. Fakat Milet kısa sürede tekrar toparlandı ve yeniden ticaret merkezi haline geldi.

Denizcilik faaliyetleri sayesinde Miletliler Ortadoğu'nun daha gelişmiş medeniyetleri ile bağlantı kurdular. Özellikle Mısır medeniyeti ki buradan ticaret mallarıyla beraber yeni fikirlerle dönüyorlardı. Herodot tarihinde: "Mısırlılar, astronomi çalışmaları ile güneş yılını keşfettiler ve ilk defa yılı 12 parçaya böldüler, onların ölçme yöntemleri Yunanlılardan daha iyiydi" demektedir³. Ticaret yolları Miletlileri (astronomi bilgisini elde ettikleri) Mezopotamya'ya ulaştırdı. Miletliler Mezopotamya'dan güneş saatini ve gölge ölçmeyi öğrendiler⁴.

İyonlar MÖ. VI. yüzyılda entelektüellikte atalarının çok ilerisine gittiler. Bu dönemde dünyanın bilinen ilk üç filozofunu meydana getirdiler (Thales, Anaksimenez, Anaksimender). Fakat bu filozoflardan geriye sadece kendilerinden sonra gelenlerin yazmış olduğu dağınık paragraflar kaldı. Miletlilerin en güçlü iddiası maddenin bir özü olduğu iddiasıydı. Aristo, Thales'in maddenin kaynağının su olduğunu yazdığını iddia etmiştir. Bundan hareketle dünya su üzerinde duruyor fikrini ortaya atmıştır. Aristo'ya göre Thales'in suyu seçmesin sebebi bütün maddelerin kaynağının nem olduğudur. Su, en nemli şeydir ve hem sıvı hem katı hem de gaz olabilmektedir⁵.

İyonlar, MÖ. VI. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Arkaik dönemin en ünlü iki dehası Ksenofanes ve Pisagor ile entelektüel aydınlanmalarını "Magna Greca" ile gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca Herakles ve Demokritos gibi âlimler de bu medeniyetten çıkmışlardır⁶. İlk fizikçilerin kozmos ve bilginin sınırları hakkında tahminde bulunduğu yer olan İyonya, Pers saldırıları sonucu fakir düştü ve gerçekleştirdikleri Magna Greca Atina'ya taşındı. Böylece Doğu ile Batıyı birleştirecek adım atılmış oldu.⁷

³ Herodot, **Tarih**, Cilt II. (Herodotos, **Herodot Tarihi**. Çağının Dünyasını Anlatan İlk Büyük Kitabı. Türkçesi: Müntekim Ökmen, Yunanca Asıyla Karşılaştıran ve Sunan: Azra Erhat, İstanbul 1983, s.4).

⁴ Freely, **a.g.e**, s.15

⁵ Freely, **a.g.e**, s.16

⁶ Freely, **a.g.e**, s.19.

⁷ Freely, **a.g.e**, s.28.

B. ATİNA AKADEMİSİ (HELLAS OKULU)

Akademi, Akademos adlı Attikalı bir mitoloji kahramanının adını taşıyan bir bahçede kurulduğu için Akademi diye anılmıştır. Kutsal bir ormanla çevrili, Akademos bahçesi de denilen bu okulda Platon kendi felsefe anlayışının ilkelerini öğretmekteydi. Sonradan edebiyat, bilim ve sanat adamlarının topluluğu anlamını kazanacak akademi sözcüğü buradan gelmektedir. Bu akademide Platon, Aristo, Heraclides Ponticus, Straton, Epikür gibi bilim adamları yetişti⁸.

1. Platon (MÖ. 427-347)

Sokrates'ten etkilenmiş, onun birçok diyalogunu yazmıştır. De Anima (Ruh Üzerine) adlı diyalogunda Sokrates'in intihara zorlanmadan önceki son saatlerini ele almaktadır. Sokrates'in ölümü üzerine (MÖ. 399) Atina'yı terk ederek İtalya ve Sicilya'yı dolaşmıştır. 386 da Atina'ya döndükten birkaç yıl sonra Akademi'yi kurmuştur⁹.

Okulun müfredatı hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber Platon, "Bu akademide eğitim olarak yaptığımız şey, çocukluktan başlayarak erdemli ve istekli bir şekilde adil yönetmeyi ve yönetilmeyi bilen mükemmel vatandaşlar yetiştirmektir" demektedir. Ayrıca Platon okulunda halkın geneline açık olan Hipokratik tıp dersleri verilmiştir aynı zamanda astronomi, tıp, felsefe ve kozmoloji alanında dersler verilmiştir.

2. Aristo (MÖ. 384-322)

Aristo, Makedonya'da doğmuştur. Babası dönemin kralına hekimlik yapmaktaydı. Kendisi de ilk eğitimini kralın sarayında almıştır. On yedi yaşında Platon Okulu'na kaydolmak için Atina'ya gitmiştir. Burada yirmi yıl kaldıktan sonra MÖ. 347'de Platon ölünce Asos'a taşınmıştır. Daha sonra Makedonyalı II. Filip'in isteği üzerine MÖ. 343'ten itibaren Büyük İskender'in danışmanlığını yapmıştır. Aristo, fizik, zooloji, biyoloji, metafizik, mantık, etik, estetik, şiir, tiyatro, müzik, belagat, dilbilimi, siyaset ve devlet yönetimi alanlarına hâkim ve bu alanlarda eserler kaleme almış,

⁸ Freely, a.g.e, s.29.

⁹ Freely, a.g.e, s.30.

çağdaş Batı felsefesini kurmuştur. Britannica'ya göre, Aristo gerçek anlamda tarihteki ilk bilim adamıdır¹⁰.

3. Epikür ve Stoacılar

Thales ile başlayan ve Sokrat'a kadar devam eden Klasik Helen felsefesinin ilk dönemi (MÖ. VI. ve V. yüzyıl) teorik bilgi kaynaklıydı. Aristo ile beraber teorik felsefe pratiğe de uygulanmıştır. Yani insanı mutluluğa ulaştıracak bilimsel ve felsefi bilgi arayışına gidilmiştir. Felsefenin insana bakış açısı değişmiş, “yaşama sanatı” haline gelmiştir. Bilim ile felsefe birlikteliği son bulmuş iki farklı alan meydana gelmiş ve bilimin alanları ortaya çıkmıştır. Bu alanlarda uzmanlık yoluna gidilmiştir. Atina felsefe merkezi olma durumunu korumuş fakat bilim Doğu Akdeniz'de zengin liman kentlerinde devlet desteğiyle büyük kütüphane ve araştırma merkezlerinde kendine yer bulmuştur¹¹.

a. Epikürizm; adını Epikür felsefesinden almaktadır. Erdemlerin değeri insanın mutluluğunu sağlamasıyla ölçülür. Bu düşünceyle hareket eder. Tamamen materyalist ve hazzı bir felsefe görüşüdür. Epikür'e göre insanın ruhu da bedeni gibi sonsuza kadar yok olacaktır öyleyse insan bu dünyadayken yaşayabileceği tüm hazları yaşamalıdır. O kadar ki bu konuda herhangi bir sınırlamaya da gerek yoktur. “Yani bizi alacağımız hazlar konusunda hiçbir şeyin sınırlandırmasına izin vermemeliyiz”¹².

Epikür'e göre mutlu olmanın kaynağı erdem değil, günlük yaşamın kaygılarından uzak sükûn ve huzurdur. Ruh dinginliği ve ilgisizlik Epikür ahlak sisteminin iki temel unsurudur¹³.

b. Stoacılık: Kurucusu Kıbrıslı Zenon'dur. Helenistik felsefenin en önemli felsefelerindendir. Zenon okulunu Atina'da *Stoa Poikile* denilen yerde kurmuştur. Kelime anlamı olarak Stoa Poikile (resimlerle süslenmiş direklerden meydana gelen) bir

¹⁰ Encyclopedia Britannica (2008). “*The Britannica Guide to the 100 Most Influential Scientists*”. Running Press. s.12.

¹¹ Murat Arslan, “*Hellenistik Dönem'e Damgasını Vuran Felsefe Sistemleri; Epikürosçuluk ve Stoacılık*”, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, Sayı 100, s.19-28. İstanbul, Şubat 2001.

¹² Ali Yıldırım, “*Epikürizm Ve Bâkî'nin Bir Gazeli Üzerine*” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, Summer 2012, p. 2701-2709

¹³ Yıldırım, a.g.m, 2701-2709.

galeri görünümündedir. Okulun bu adla anılmasının sebebi budur. Stoacılar doğaya uygun yaşamayı felsefi olarak benimsemişler ve dünya vatandaşlığını savunmuşlardır. Mutluluk dış koşullara bağlı olmamalıdır önermesini dile getirmişlerdir.

C. İSKENDERİYE: MÜZE VE KÜTÜPHANE

İskender MÖ. 323 yılında ölünce generali olan Batlamyus İskenderiye'ye vali olarak atandı. Batlamyus, MÖ. 305'te Savior (kurtarıcı) adını alarak kendisini kral ilan etti. Böylece 20 yıl sürecek olan hükümdarlığı ve yaklaşık 300 yıl sürecek olan Batlamyus hanedanlığını dönemi başladı¹⁴.

Batlamyus hâkimiyeti altında Mısır'da iki kurum meşhur olmuştur. Bunlar; Müze¹⁵ ve Kütüphane'dir. İskenderiye müzesi ve onun devamı olan kütüphane bir üniversite ve araştırma merkezi olarak görev yapmaktaydı. Bu kurumlar meşhur Yunan felsefe okulu Akademi biçimindeydi.

Strabon'a göre müze Batlamyus'un saray külliyesinin içindeydi. Müze bir okuldan çok bir araştırma merkezi konumundaydı. Sosyal bilimlerden ziyade fen bilimleri üzerine yoğunlaşmıştı. Kurum içinde rasathane, fizik deneyleri için odalarla birlikte botanik ve zoolojik bahçeler mevcuttu¹⁶.

Kütüphanenin kurulması ise I. Batlamyus Dimitrios zamanında Atina'dan kaçıp İskenderiye'ye iltica eden Akademi yöneticilerinden Faleronlu Demetrius sayesinde olmuştur. Kral I. Batlamyus Dimitrios ona kütüphanenin yöneticiliği görevini verdi. Demetrius, MÖ. 284 yılına kadar bu görevde kaldı. Kendisine büyük bir bütçe verilerek gerekirse dünyadaki bütün kitapların toplanması emri verildi. O da çalışmaları sonucu Kral I. Batlamyus Dimitrios'un en yakın adamlarından biri haline geldi. Devletin bu politikası I. Batlamyus'tan sonraki bir kaç kral döneminde de devam etti. II. Batlamyus döneminde Aristo ve Theophrastos'un eserleri satın alınarak İskenderiye'ye getirildi. III. Batlamyus zamanında da Homer'den itibaren fen ve sosyal bilimleri kapsayan yarım

¹⁴ Freely, **a.g.e.**, s.41.

¹⁵ Müze adı Muses yani tanrıçalar anlamına gelir. Zeus'un dokuz kızına adandığı için bu isim kullanılmıştır.

*Magna Greka: Muhteşem Yunan Medeniyeti anlamına gelen bilim, felsefe ve değerler bütünü.

milyon parşömen rulosu kütüphanede toplandı. Bu da yeni bir kütüphane kurulmasını zorunlu hale getirdi¹⁷.

Bu kütüphanede çalışan Eratosthenes ilk defa enlem ve boylamları ile birlikte bilinen dünyanın haritasını çizdi. İskenderiye'deki matematik okulunu kanunu halen geçerli olan Öklid kurdu (M.Ö:295). Yunan matematikçiler Arşimet ile zirveye ulaşıldı. Arşimet dönemin devlet adamlarının yanında askeri mühendis olarak çalışmıştır. Özellikle mancınık ve yangın çıkaran savaş aletleri ile büyük gemilerin hareket etmesi için kasnak sistemi geliştirdi. Bu aletler sayesinde Sicilyalılar kenti işgal eden Romalılara karşı büyük avantajlar elde ettiler. Fakat şehir düşünce Arşimet Romalı bir asker tarafından öldürüldü¹⁸.

İskenderiye Kütüphanesi ve Müze varlığını IV. yüzyılın sonuna kadar idame ettirdi. Roma İmparatoru I. Theodosius, tüm pagan tapınakların yıkılmasını emretmesiyle kütüphane ve müze de yıkıldı. Bu kurumlarda son çalışan bilim adamı Theon olmuştur. Theon, IV. yüzyılın ortalarında Öklid'in Esaslar ve Optik adlı eserleri ile Batlamyus'un Algemest (Elmecisti) ve Pratik Tablolar'ının tefsirini yapmıştır.

Theon bilim tarihinin ilk kadın filozofu olan Hypathia'nın babasıdır. Hypathia, 400'lerde İskenderiye Platonik okulunda yönetici olarak görev yaptı. Pagan olduğu gerekçesiyle Hristiyanlar tarafından 415 yılında öldürüldü¹⁹.

Mısır İslam orduları tarafından fethedildiğinde kütüphanede eski ilmi eserlerden çok az bir kısım ve Hristiyan papaz kitapları vardı. Araplar Amr bin As komutasında Mısır'a girdiklerinde büyük kısmını dinî olmak üzere çok az sayıda da Yunan felsefesi ve İskenderiye Mektebine ait bir kütüphane buldular. Bu son derece sınırlı eserler bile İslam felsefesinin meydana gelmesi için gerekli olan tercüme hareketlerine kaynak olmuştur²⁰.

¹⁷ Freely, a.g.e, s.42

¹⁸ Freely, a.g.e, s.44.

¹⁹ Freely, a.g.e, s.57.

²⁰ Hilmi Ziya Ülken, a.g.e, s.25.

D. ATİNA'DAN ROMA'YA, ROMA'DAN CUNDİŞAPUR'A BİLİM VE FELSEFE

Felsefe ve bilim Roma'da hiçbir zaman Atina ve İskenderiye'deki gibi bir gelişim evresi geçirmedi. Fakat yine de Roma döneminde Ortaçağ Avrupa entelektüel gelişiminde çok etkili olan filozoflar ortaya çıktı.

MÖ. II. yüzyılın ortalarına doğru Romalılar, Grek dünyasının tamamına yakınıni kontrol altına aldılar. Aynı zamanda da Grek kültürünü özümseyerek bir Roma- Helen kültürü ortaya çıkardılar. Bu kültür alış-verişi MÖ. 155'te ivme kazandı. Çünkü bu dönemde Atina'dan Roma'ya elçiler gönderildi. Bu elçiler Atina felsefe okullarının (Akademia, Stoa, Lyceum, Atina Okulu) yöneticileri idi. Roma'da özellikle Stoacı düşünce etkili olmuş, Cicero ve Lucretius gibi Stoik düşünürler yetişmiştir²¹.

Lucretius, De Rerum Natura (Şeylerin Doğası Üzerine) adlı eseriyle meşhur olmuştur. Bu 6 ciltlik eserde Lucretius, Atom teorisi ve Epikür öğretisini ele almıştır. Eser, önce Ortaçağ Avrupası'nda meşhur oldu, daha sonra XVII. yüzyılda atom teorisinin gündeme gelmesinde etkili oldu.

Vitruvius Pollio, MÖ. I. yüzyılda Roma'da mimarlık yapmış ve yazdığı mimarlık eseri (De Architectura)'da hem kendi mimari ve mühendislik bilgisini hem de kendisinden önceki mimarların çalışmalarını işlemiştir. Vitruvius'un mimari teorisi Rönesans döneminde tekrar gündeme geldi ve günümüze kadar etkisini sürdürmüştür.

Yaşlı Plinius (23-79), Vesivüs Yanardağı'nın patlaması sonucu bölgeyi tahliye etmekle görevlendirilmiştir. Önemli bir tarihçi olan Plinius, Doğal Tarih adlı eserinin önsözünde yaklaşık 2000 ciltlik kitabı okuyarak yüzlerce yazara ait önemli 20.000 bilgiyi 36 cilde sıgırdığını ifade etmektedir²².

Seneca, daha çok mektup, diyalog ve trajedileriyle meşhur olmuş, miladi I. yüzyılda yaşamış bir Stoacıdır. Bilim tarihi konusunda da önemli çalışmaları

²¹ Freely, a.g.e, s.60.

²² Freely, a.g.e, s.61.

bulunmaktadır. Aristo ve Theoprathus'un fizik, astronomi ve meteoroloji üzerine eserlerine şerhler yazmıştır.

Erken ortaçağda Hristiyan bilim adamları için fenni bilimleri öğrenmek gereksizdi. Örneğin; Hippo'lu Aziz Agustin, Enchiridion adlı eserinde: “ Hristiyanlar için gizli veya aşikâr, semavî veya dünyevî olsun her şeyin varlığını ondan aldığı kendisinin kimseye muhtaç olmadığı tek gerçek tanrının iyiliğinin bilmek yeterlidir” demektedir²³.

Yunan filozof Plotinus (205-270), İskenderiye'de eğitim görmüş, daha sonra Roma'ya gitmiştir. Felsefenin tüm alanlarını kapsayan çalışmalar yapmıştır. Platon, Pisagor, Aristo ve Stoacı düşüncüyü geliştiren Neoplatonizm'i kurmuştur. Kurduğu bu yeni felsefi düşünce Greko-Roman dünyasında ortaçağ boyunca etkili oldu.

İamblichus (250-325), Suriyeli bir filozoftur. Roma'da Neoplatonik filozoflardan ders alıp Suriye'ye geri döndü. Özellikle matematik alanında Platonu aşmıştır. Ona göre matematik yalnızca gök ve gökcisimlerinin hareketlerini anlamada değil aynı zamanda yeryüzündeki olayları anlamada bir anahtardır²⁴.

Proclus (410-488), son büyük Neoplatonist filozoftur. Konstantinapol'de doğmuş, Atina'ya giderek Akademide tahsil görmüştür. Son yıllarında Akademide yöneticilik de yapmıştır. Öklid'in Elementler adlı eserini yorumlamış ve Rönesans'ta etkili olmuştur²⁵.

Konstantinapol, 330 yılında I. Konstantin tarafından başkent ilan edildi. Konstantin burada bir üniversite inşa etti ve bu kurum 425'te II. Theodosius tarafından tanındı. Böylece imparatorluğun en önemli eğitim kurumu haline geldi. Burada Grekçe ve Latince eğitim dili olmak üzere 20 gramer kürsüsü, 8 retorik kürsüsü, 2 hukuk kürsüsü ve 1 felsefe kürsüsünden oluşan bir akademik faaliyet yürütülüyordu²⁶.

Konstantin tarafından başlatılan Ekümenik Konsil toplantılarında Hristiyanlık doktrini ve İsa'nın doğasının ne olduğu üzerine görüşler bildirilmiştir. Kalkedon

²³ Freely, **a.g.e**, s.62.

²⁴ B. P Reardon, **Collected Ancient Greek Novels**, Berkeley: University of California Press, 1989.s.36.

²⁵ Freely, **a.g.e**, s.65.

²⁶ Freely, **a.g.e**, s.64.

(Kadıköy) Piskoposu, İsa'nın hem insani hem de tanrısal bir doğası olduğunu bu ikisinin bir arada ayrılmaz ve mükemmel olduğunu dile getirmiştir. Bu toplantılar sonucu farklı düşünenler tekfir edilmiş, Ortodoks mezhebi, Monofizitler ve Nesturiler ortaya çıkmıştır²⁷.

Monofizitler ve Nesturiler, Ortadoğu'da, İran'da ve Mısır'ı kapsayan Mezopotamya bölgesinde kendi kiliselerini kurdular. Özellikle Nesturiler Kuzey Mezopotamya'da çok önemli okullar kurdular. Edessa (Urfa) ve Nisibis(Nusaybin)'de kurdukları okullarında eğitim dili Arami bir dil olan Süryanice idi. Bu okullarda Yunancadan tercüme edilen eserlerle eğitim yapılmaktaydı. En önemli kaynak Aristo'nun "Organon" adlı mantık eseri idi.

Edessa (Urfa) Okulu, 489 yılında İmparator Zeno tarafından dine aykırı olduğu gerekçesiyle kapatıldı. Okul o dönemde Sasaniler'in toprağı olan Nusaybin'e taşındı. Bizans'ın yaptığı sürekli baskılardan dolayı Nesturi âlimler doğuya doğru göç ederek Batı İran'da Cundişapur'a yerleştiler. Burada Kral I. Şapur (Şahanşah) tarafından kurulmuş olan okulda göreve başladılar.

Bu okulda tıp başta olmak üzere, felsefe ve kozmoloji, astronomi gibi ilimler Pehlevice, Süryanice, Sanskritçe gibi dillerden tercüme ediliyordu. İlk dönem Süryani mütercimlerin en meşhuru, Resainalı Sergios'tu. Sergios, Monofizit bir rahip ve bilim adamıydı. İskenderiye'de Ammonius okulunda eğitim almış, Yunancadan Süryaniceye tercümelerde bulunmuştur. Aristo'nun Mantık eserini tercüme edip şerh koymuş, astronomi üzerine de iki kitap yazmıştır²⁸.

Erken ortaçağ döneminin en etkili Süryani âlimi Nesturi bir papaz olan Nusaybinli Sebokht'tur. Astronomi, mantık ve felsefe alanında çalışmalar yapan Sebokht, hem teolojik hem de bilimsel eserler yazmıştır. Bilimsel çalışmalarını sırasında Hindu-Arkaik sayı sistemini ilk kez kullanan kişi Sebokht'tur²⁹.

VI. yüzyıldan itibaren Hristiyan kültürü, Greko- Roman kültürünün yerini aldı. Bu dönemden itibaren Roma yerine "Bizans" terimi kullanılmaya başlandı. Bizans

²⁷ Freely, **a.g.e.**, s.65.

²⁸ Adam McCollum, "*Sergius of Reshaina as Translator: The Case of the De Mundo*", Interpreting the Bible and Aristotle in Late Antiquity, ASHGATE press, .s.165-178.

²⁹ Freely, **a.g.e.**, s.68.

İmparatorluğu I.Justinianos (527-565) döneminde en güçlü konumuna erişti. Fakat bu dönemde klasik dönem ile olan bağlantı da koparıldı. Pagan olduğu gerekçesiyle birçok okul ile beraber Platon geleneğini devam ettiren okullar da kapatıldı. Burada ders veren veya yöneticilik yapan âlimler ya sürgün edildiler ya da emekli oldular.

Aralarında Atina Okulu'nun son yöneticisi olan Damascius ve Miletli İsidor'un da bulunduğu sürgün edilen bir grup bilim adamını Sasani hükümdarı I. Hüsrev (Anuşirvan), ülkesine kabul ederek Cundişapur'a yerleştirdi. Sürgün cezaları ortadan kaldırılınca da bu âlimlerden bazıları Bizans'a geri dönerek devlet memuriyetlerinde çalışmaya başladı. İsidor da Justinianos'un emri ile mimarların başına getirildi ve Ayasofya'nın inşası için görevlendirildi. İsidor, Bizans'ın altın çağını temsil eden bu eseri yapmakla beraber aynı zamanda Arşimet'in eserlerine de şerhler düşmüştür³⁰.

Geç Bizans döneminin önemli âlimlerinden biri de Matematikçi Leo (790-869)'dur. Leo, günümüzde bilinen Arşimet'e ait eserlerin çoğunu ve Batlamyus'un Küçük Astronomi adlı eserini derlemiştir.

830 yılında Leo'nun bir öğrencisi Arap ordusu tarafından esir edildi. Esir Halife Me'mun'un sarayına götürüldü. Bu dönemde Halife Me'mun, antik Yunan bilimini tercüme eden âlimlere destek olmaktaydı. Esir edilen öğrenci sayesinde Leo'nun çalışmalarından haberdar olan Me'mun onu Bağdat'a davet etti. Fakat Bizans (Doğu Roma) İmparatoru Theofilos (829-842) onu yanında tutarak yeni kurduğu bilim ve felsefe okulunun başına atadı. Böylece klasik ilimler diasporası, Antik Yunan düşüncesini Atina'dan Roma'ya, Konstantinopolis'e, Cundişapur'a ve Bağdat'a getirdi. Bu bilgi birikimi; Batı Avrupa, Bizans ve İslam dünyasında ortaya çıkan yeni medeniyetlerde kök saldı³¹.

³⁰ Freely, **a.g.e**, s.70.

³¹ Freely, **a.g.e**, s.72.

I. BÖLÜM

I. BEYTÜ'L-HİKME'NİN KURULUŞU VE GELİŞİMİ

A. BEYTÜ'L-HİKME ÖNCESİ İSLAM COĞRAFYASI

İslam Medeniyeti Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicreti (622) ile başladı. Art arda yapılan ve geniş bir bölgeyi kaplayan fetihler ile sınırlar genişletildi. Bir devlet yapısı oluştu. Hulefa-i Raşidin devrinde Araplar, Suriye (637), Mısır (639), İran (640), Trablus (647) ve Kuzey Afrika'yı (670) fethettiler. Bu dönemde aynı zamanda Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olan Konstantinopolis'e dört yıl sürecek (647-651) başarısız bir çıkarma yapıldı. Yarım yüzyıl içinde İslam devletinin sınırları Sind ve Maveraünnehir'e kadar ulaştı. Diğer yandan Müslümanlar batıda İspanya'yı fethedip Puvatya Savaşı'nda (732) Charles Martel tarafından Fransa içlerinde durdurulduklarında Orta Avrupa'ya kadar ulaşmışlardı.

Bu hızlı toprak genişlemesi sonucunda Müslüman Araplar, artık hâkimiyetlerinde bulunan imparatorlukta çoğunlukta değildiler. Muazzam çeşitlilikteki etnik ve dini cemaatlerle bir arada yaşamak zorundaydılar: hem yeni Müslüman olmuş insanlarla hem de geleneksel dinlerini devam ettiren; İranlı şehirli Zerdüşter, Aramice konuşan Hristiyanlar ve Yahudiler ile Ortodoks Bizans'tan kopan diofizit³² mezheplere bağlı muhtelif Arap Hristiyanları ve başka gruplar.

³² 431 yılında toplanan I. Efes Konsili'nde Aziz Nestorius'un Hz. İsa'nın doğası ile alakalı ortaya attığı ve savunuculuğunu yaptığı görüştür. Bu görüşe göre:

- * İsa'ya 30 yaşındayken Kelam'ın indiği,
 - * O zamana kadar Meryem'den doğan İsa'nın saf ve günahsız bir insan olduğu,
 - * Tanrılık vasfının ancak Kelam geldikten sonra meydana geldiğini ve ancak o zamandan sonra hem insan hem de tanrı karakterlerinin her ikisini de taşıdığı,
 - * Meryem'in, Tanrı olan İsa'nın değil, insan olan İsa'nın annesi olduğu kabul edilir. Dolayısıyla, bu görüşe göre Meryem "Tanrı'nın annesi" değil Mesih İsa'nın annesidir; Tanrı doğuramaz dolayısıyla da İsa, Baba ile aynı özden olamaz. Ancak, Kelam'ın gelmesinden sonra İsa hem insani, hem de ilahi tabiata sahip olmuş, İsa hem tanrı hem de insan olmuştur.
 - * İsa kelamın gelmesinden sonra bu iki tabiatı da taşır (Diofizit).
- Bu görüşe göre çarşıya gerilirken tanrısal tabiat İsa'dan ayrılmış sadece insan olan İsa acı çekmiş, çektiği acılar Tanrı olan İsa'ya dokunmamıştır.
- * Günümüzde Asuri (Nasturi) ve Keldani kiliseleri diofizit görüşe sahip olan kiliselerdir.

Bizanslıların elinden alınan topraklar, Suriyeli Yakubiler, Nesturiler ve diğer mezheplere mensup Hristiyanlar için cazip bir ortam yaratmıştı. VII. ve VIII. yüzyıllarda bunlar Konstantinopolis'in dini baskısından ve ilkçağ ilimlerine karşı düşmanlığından kaçmaya başladılar. Bu ilim adamları Müslümanların himayesinde klasik ilimlerin öğretilerini inceleyip öğrenme konusunda özgür kaldılar. Müslümanlar ihtida etmeyen ehl-i kitaptan sadece cizye vergisi alıyor bunun dışındaki konularda özgür bırakıyorlardı. Bu bölgede Edessa'dan (Urfa) İran'daki Cündişapur şehrine, Harran'dan Merv'e kadar önemli fikir merkezleri ortaya çıktı. Bunlar Abbasilere muazzam derecede bilimsel yetenek, kültürel bilgi ve yerel dil becerisi kazandırmıştır³³.

Abbasilerin ilk halifesi Ebü'l-Abbas Seffah oldu. Ebü'l Abbas'ın yerine 762 yılında Bağdat'ı kuracak olan Mansur geçti. Dünyaca ünlü eski medeniyet merkezleri olan Babil, Seleukia, Medain gibi şehirlerin kalıntılarının yakınında kurulan Bağdat, Aşağı Mezopotamya'da, Dicle Nehri'nin iki yakasında yer almaktaydı. Abbasiler zamanında İslâm Devleti'nin başkenti olan Bağdat, Mansur (754-775) ve akabindeki üç halife Mehdi (775-785), Harun Reşid (786-809) ve Memun (813-833) dönemlerinde gelişerek bilim, kültür ve medeniyet merkezi haline gelerek iki milyondan fazla nüfusa sahip olmuştur.

B. BEYTÜ'L-HİKME'DEN ÖNCE ARAPLARDA BİLİM VE EĞİTİM

İslamiyet ortaya çıktığında Araplar arasında okuma yazma oranı çok düşüktü Mekke'de Süfyan bin Ümeyye ve Ebu Kays bin Abdimenaf, Hire'de Bişr bin Abdulmelik'ten okuma yazma öğrenmişlerdi. Kureyş kabilesinde okuma yazma bilenlerin sayısı sadece 17 idi³⁴. Okuma yazmayı öğrenenler birbirlerine öğretmeye başladılar. Ayrıca Belazuri, Cahiliye devrinde Ömer bin Hattab'ın kabilesinden eş-Şifa adında bir kadının okuyup yazabildiği ve Hz. Muhammed'in eşi Hafsa'ya da öğrettiğini bildirmektedir³⁵.

³³ Jonathan Lyons, **The House of Wisdom; How the Arabs Transformed Western Civilization**, Bloomsbury Press, New York 2009, s.63.

³⁴ Belazuri, **Fütuhul Buldan**, Çev. Mustafa Fayda, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yay. 2002 s.691.

³⁵ Belazuri, **a.g.e.**, s.692.

Hiz. Muhammed Medine'ye hicret ettiğinde ona yazışma işlerinde Ubey bin Ka'b el Ensari kâtiplik yapıyordu. Ubey olmadığı zamanlarda Zeyd bin Sabit bu görevi üstleniyordu.

Hicretten önce çok sayıda Yahudi'nin yaşadığı Medine'de ise Yahudiler Arapça konuşup bu dili İbrani alfabesi ile yazıyorlardı. Ehli kitap bir kavim olmaları diğer pagan ve okuma yazma bilmeyen toplum üzerinde psikolojik bir üstünlük sağlamıştı. Burada Beytü'l-Midrâs adında bir okul kurmuşlardı. Bu kurum, hem adalet işleri görülüyor hem de eğitim-öğretim çalışmalarında bulunuluyordu. Yoğun olarak Tevrat dersleri verilmekteydi. Büyükler çocuklara Tevrat'ı öğretiyordu³⁶. Hiz. Muhammed, Zeyd bin Sabit'ten İbranice öğrenmesini istemişti çünkü resmi yazışmalarda Yahudilere güvenmiyordu. Zeyd de bu yazıyı 15 günde öğrendiğini söylemiştir³⁷.

Cahiliye devrinin Arabistan'ında eğitim kurumları ile alakalı bilgiler zayıf ise de Mekke ve Medine'deki bazı eğitim kurumlarından bahsedilebilir. Bunlardan biri Mekke'de Kureyşlilerin çeşitli işlerini görüşmek için bir araya toplandıkları ve bir meclis konumunda olan 'Daru'n-Nedve'dir. Kusay tarafından 440 yılında kurulan bu binanın kapısı Kâbe'ye doğru açılıyordu. Bu meclise 40 yaşından büyükler ile Kusay'ın oğulları katılabiliyordu.

Önemli Siyasi işlerin görüldüğü, sancakların bağlandığı, evlenme törenlerinin yapıldığı ve cariyelerin giydirildiği bir merkez olan Daru'n-Nedve 'de ayrıca kölelerin terbiyesi de yapılıyordu. Bu konumu itibari ile eğitim ile alakası bulunmaktaydı. Mekkeli çocuklar daha çok evlerinde ve küttablarda eğitim alırken köleler ve cariyeler Daru'n-Nedve kurumunda eğitiliyordu³⁸.

İslamiyet cahiliye toplumuna inmiş fakat İslam'ın ilk yıllarından itibaren eğitim, bilim ve bilim adamlarına büyük önem verilmiş, âlimler, peygamber varisi telakki edilmiştir. Bundan dolayıdır ki İslam devletlerinin hemen hepsinde farklı adlar altında eğitim-öğretim kurumları açılmıştır. Bu kurumlar (küttab, cami, medrese, saray, bilgin

³⁶ Şakir Gözütok, **İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi**, Fecr yay, Ankara 2002, s.67.

³⁷ Belazuri, **Fütuhul Buldan** s.695.

³⁸ Gözütok, **a.g.e.**, s.69.

evleri, vb.) giderek çoğalmış hemen hemen bütün yerleşim birimlerinde rastlanır hale gelmiştir. Bu kurumlar kısaca şunlardır.

1. Küttablar: Anaokulu seviyesinde ilk okuma yazma öğretimi için kullanılıyordu. İlk dönemlerde okuma yazma bilen Müslümanlar vahiy derlediği için bu görev Gayr-i Müslimler tarafından icra ediliyordu³⁹.

2. Camiler: İslam eğitim tarihinde camiler önemli bir yer tutmuştur. İlk devletlerden itibaren mescitlerde ders halkaları oluşturulmuş, bu uygulama günümüze kadar gelmiştir.

Hicret'ten sonra Medine'de bir mescit inşa edilmiş, burada hem günlük namazlar eda edilmiş hem de tedrisat yapılmıştır. Mescidin bitişiğinde kurulan Suffa'da ise bizzat Hz. Muhammed ders vermiştir. Ayrıca bu kısımda fakir ve evsiz sahabeler yatılı kalmaktaydı.

İslamiyet'in yayılması ile birlikte fethedilen her bölgeye yeni cami ve mescitler yapıldı. Camiler o bölgenin İslam toprağı olduğunun simgesi haline geldi. Camilerde hadis, fıkıh ve kelam gibi ilimlerin yanında tıp, tarih, felsefe ve astronomi gibi ilimler de öğretiliyordu⁴⁰.

3.Saraylar: Devlet kademelerinde görev yapacak kişiler uygun bir şekilde eğitim alması için saraylarda özel bir eğitime tabii tutuluyorlardı. Çocuk önce babasından ilk terbiyeyi alır daha sonra da Müeddib denilen eğitmenler tarafından hem edep hem de ilim öğretilirdi.

4.Kütüphaneler: İslam kültür ve medeniyeti geliştikçe kitapçı dükkânları da çoğalmaya başlamıştır. Kitap satış evleri Abbasîlerle birlikte yaygınlık kazanmıştır. Bu mekânlar sadece ticaret yapma, para kazanma merkezi değil aynı zamanda bilge kişilerin uğrak yeri haline gelmiştir. Buralarda ilmi toplantılar tertip edilir, sohbetler gerçekleştirilirdi⁴¹.

³⁹ Ziya Kazıcı, **Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi**, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yay, 3. Baskı İstanbul 2012,s.17.

⁴⁰ Kazıcı, **a.g.e**, s.20-23

⁴¹ Kazıcı, **a.g.e**, s. 30

5.Bilgin Evleri: İslam'ın ilk yıllarında varlığını gösteren bu salonlar Abbasi döneminde yaygınlık kazanmıştır. Bu salonlar halife ya da hükümdar başkanlığında toplanır, dönemin bilginleri bir araya getirilip ilmi, edebi ve felsefi tartışmalar yaptırılırdı. Bu tartışmayı kazananlara yüklü miktarda ihsanda bulunulurdu. İslam devletlerinin tamamına yakınında hükümdarlar ve devlet adamları bilim ve sanat ehlini himaye etmiş, saraylar birer kültür ve sanat merkezi haline gelmiştir⁴².

Fetihlerle beraber Arapça ve Arap kültürü bir imparatorluk dili ve kültürü haline geldi. Fethedilen bölgeler aynı zamanda Araplaştırılıyordu. XI. yüzyıla gelindiğinde Arapça Orta Asya'dan Pireneler'e kadar kullanım alanı buldu. Arapça; Koptça, Aramice, Grekçe ve Latince gibi kültür ve bilim dillerinin arasında yerini aldı⁴³.

Arapların medeniyete katkıları İslamiyet ve Arapça olmuştur. Fakat bahsedilen bu iki durum da kendi kendine ortaya çıkmamış, hem çevresindeki kültür ve medeniyet kaynaklarından etkilenmiş hem de bu kültürleri etkilemişlerdir. İdari tabirler Farsça ve Rumcadan, dini tabirler ise İbranice ve Süryaniceden alınmıştır. Grekçeden geçen ilmi ve felsefi tabirler sayesinde ise İslam medeniyetinde bir Helenistik devrim yaratmıştır. Helenist düşünce; bilim, felsefe, sanat ve mimaride etkili oldu. Helenizm doğululaştırılıp Helenistik öğelere İslamî kalıp giydirilmiş ve bir İslam Helenizm'i yaratılmıştır.

İslam medeniyeti, farklı medeniyetlerin sentezinden oluşan bir medeniyet değil tam tersine bu farklı medeniyetlerin (Yunan, Roma, Helen, Sasani vb.) her alanda İslam ve Arap etkisiyle özümşenip yeni bir ürün ortaya koyan orijinal bir medeniyettir.

Medeniyeti oluşturan öğelerin başında gelen eğitim-öğretim İslam medeniyetinde de en önemli konumda kendisine yer bulmuştur. İslam'ın ilk dönemlerinde ilim ve öğretim dini bir mahiyette idi. Örneğin gramer ve Lügat Kur'an'ı daha iyi anlamak ve açıklamak için öğretiliyordu. Hadis derleme çalışmaları "hadis" ilmini ortaya çıkardı. Siyer çalışmalarıyla beraber İslam tarihçiliği doğmuştur. Araplar tarihçiliği İranlılardan öğrenmişlerdir⁴⁴.

⁴² Kazıcı, **a.g.e**, s. 32

⁴³ Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, Ağaç yay, İstanbul 2009, s.177-179.

⁴⁴ Lewis, **a.g.e**, s.183

Kısa zamanda kendine has bir gelenek yakalayan Arap tarihçiliği; yerel, aile, kabile ve kurum tarihlerine ait ürünler ortaya koymuştur. Genelde rivayetçi tarihçilik anlayışına sahipti. Yer yer eleştirel bakış açılarına sahip olan Arap tarihçiliği İbn-i Haldun ile zirveye ulaşmıştır.

Grek felsefesinin etkileri sonucu İslam Medeniyetinde matematik, fizik, tıp, doğa bilimleri gibi ilim alanları gelişti. Gerek Grekçe, gerekse de Süryanice ve Pehleviceden yapılan tercümelemler IX. ve XI. yüzyıllarda köklü ve zengin bir bilgi birikimi orta koydu.

Bilimsel araştırmalar için gerekli olan zemini Emeviler atmıştır. Fakat onlar, daha çok İslam hukukuna ait konular ve tıp ile ilgili alanlara yönelmişlerdir. Tıp alanında Hristiyan Suriyelilerden ve Hristiyan İranlılardan faydalanmışlardı⁴⁵.

Emeviler zamanında şahsi teşebbüslerle meydana gelen tercüme faaliyetleri Abbasilerle beraber bizzat devlet teşvikiyle kurumsal bir mahiyet almıştır. Özellikle IX. yüzyılda Bağdat'ta büyük bir kütüphanesi ve genelde Hristiyan, Yahudi ve Süryanilerden oluşan kadrolu personeli olan bir tercüme kurumunu (Beytü'l-Hikme) kuran Me'mun (813-833) devri büyük bir ilmi ve medeni gelişmeye sahne oldu.

C. BEYTÜ'L HİKME'NİN KURULUŞU

İslam medeniyetinin genişleme alanında bulunan İskenderiye, Harran, Cundişapur gibi bilim yuvalarının bulunduğu bölgeler fetihlerle İslam topraklarına katılınca, Müslümanlar bu bilim ve felsefe kurumlarıyla tanışma fırsatı elde ettiler. Fethedilen bölgelere ait antik düşünce ve bilimsel faaliyetleri merak eden Müslümanlar bu meraklarını tercüme yoluyla gidermeye çalıştılar. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Abbasilerden önce daha çok şahsi teşebbüslere dayanan tercüme faaliyetleri Abbasiler döneminde devletin bizzat destekleyip yürüttüğü bir çalışma haline gelmişti.

Geleneksel olarak "evail" ilimleri olarak tabir edilen (yani İslam'dan önceki dönemlerde bulunan) ilimlere karşı uyanan ve devlet işlerinin bir parçası haline gelen

⁴⁵ Jonathan Lyons, **The House of Wisdom; How the Arabs Transformed Western Civilization**, Bloomsbury Press, New York 2009, s70.

büyük alaka, sadece Halife Mansur, Harun Reşid veya Me'mun gibi yöneticilerin sadece şahsi merakları ile açıklayamayız. IX. yüzyıl İslam toplumunda İslami ilimler dışındaki ilimlere, özellikle Yunan felsefesine ve ilmine karşı ortaya çıkan bu ani alakanın gerçek nedenlerini bir önceki yüzyılın şahsi ve dağınık alakalarından ziyade İslam toplumunun karşı karşıya kalmış olduğu yeni bir meydan okumada aramak gerekir⁴⁶.

Müslümanlar farklı din ve dillerle karşılaşp kaynaşınca, değişik fikir ve düşüncelere sahip kozmopolit bir toplum yapısı ortaya çıktı. İslam devletlerinin saraylarında bu farklı dil ve kültürlerden gelen âlimlerin yaptığı ilmi, edebi ve felsefi meydan okumalar bir gelenek haline geldi. Bu meydan okuma, İslam dünyasındaki dini azınlıkların ilahiyatçılarından ve felsefecilerinden kaynaklanmıştır. Şam ve Bağdat gibi merkezlerde Hristiyan, Yahudi ve Müslümanlar arasında sürdürülen tartışmalarda Müslümanlar genelde kaybeden taraf olmaktadır. Çünkü diğer bahsedilen gruplar gibi, düşüncelerini mantıksal delillere dayandırmayı bilmiyorlardı.

Halifeliğin Yunan ilimlerinin Arapçaya tercümesi konusundaki çabaların büyük bir kısmı bununla alakalı olabilir. Çünkü bu “meydan okuma” İslam devletinde şeriati etkileyebilir ve sorgulatabilirdi. Halifelik de gücünü şeriattan aldığından dolayı bunu göze almak istemiyordu. İlk Abbasi halifelerinin, âlimleri Yunan felsefe ve ilmine yönlendirmeleri hep bu amaca, İslam toplumunun çıkarlarını korumaya yönelikti.

İslam medeniyeti geliştikçe problemler de artmaya, yeni problemler ortaya çıkmaya başladı. Ortaya çıkan bu problemleri ilmi temellere göre çözülmesi gereken durumlarda Gayr-i Müslim âlimlerden faydalanılmaya başlandı⁴⁷.

Abbasilerde halk önünde ve daha çok teolojik alanda yapılan tartışmalarda, Müslüman âlimler, Hristiyan papazlar ve Yunan felsefesini, Hint tıbbını, Babil astrolojisini bilen farklı dinlere mensup âlimler ile tercümanlar düşüncelerini özgür bir şekilde ifade etme hakkına sahiptiler. Bu tartışmalarda Müslümanlar kendi fikirlerini savunmak için rakiplerinin kullandığı araca yani mantık ve felsefeye başvurmak zorunda kaldılar. Böylece Müslümanlar sistemli olarak Yunan felsefesini, mantığını ve

⁴⁶ Seyyid Hüseyin Nasr, **İslam'da Bilim ve Medeniyet**, İnsan yay, İstanbul 1991, s.70.

⁴⁷ Mustafa Demirci, **Beytü'l – Hikme**, İnsan yay, İstanbul, 1996, s.35.

bilimini öğrenip uygulama ihtiyacını duydular. Bunu da Mısır'daki İskenderiye ve İran'daki Cundişapur gibi bir akademi olan Beytü'l-Hikme'yi kurarak İslam'ın kendi bilim ve felsefesini üretip aktararak karşılamayı amaçladılar⁴⁸.

Bu müessesenin kurulmasına etki eden önemli bir faktör de Mutezile⁴⁹ düşüncesi idi. Mutezili âlimler, muhtelif felsefi saldırılar karşısında ilmi bir savunma geliştirme ihtiyacı hissetmişlerdir. Halife Me'mun döneminde Mutezile mezhebi devlet politikası haline gelince Beytü'l-Hikme'nin kurulması daha da önemli bir hal aldı.

Abbasilerin devlet kademelerine farklı etnik kökenlere sahip olan adamları yerleştirmeleri, herkese karşı kucaklayıcı bir tutum sergilemeleri ve selefleri Emeviler gibi Arap milliyetçiliği politikası gütmemesi birçok farklı dinden ve kültürden âlimi Bağdat'a çekmiş, bunlar da yaptıkları tercüme ve ilmi çalışmaları ile bu şehre altın çağını yaşatmışlardır.

Beytü'l-Hikme'nin kurulmasında Bağdat'ın sahip olduğu konumun da önemli bir payı vardır. Halife Mansur'un Arap hâkimiyetindeki Şam'ı terk ederek yeni başkentini Mezopotamya'ya kurma kararı, İslam dünyasının merkezinde yaşanan köklü bir değişimi haber verir nitelikteydi. Geleneksel Arap toplumunun kabile anlayışı yerini yeni bir İslami kültüre bırakıyordu. Bu kültürde sosyal ve siyasi aktör kabile değil, hükümdarın şahsı ve ailesiydi. Böylelikle birbirleriyle ilgisi olmayan, farklı etnik

⁴⁸ Demirci, a.g.e, s.36.

⁴⁹ "Kul, ettiklerinin yaratıcısıdır" görüşünde olan fakat kaderi inkâr etmeyen kelam ekolüdür. Mutezileye göre insan kendi fiillerini Allah'ın ona verdiği güçle kendisi yaratır fakat yaptığı her fiilin sorumluluğu da yine insandadır. Yani ortada kaderi inkâr etme durumu söz konusu değildir. Çünkü kader: Allah'ın sonsuz ilmiyle kâinattaki olayların henüz dünya yaratılmadan önce Allah tarafından bilinmesidir. Mutezilenin bu bilinme durumuna bir itirazı yoktur. Ehlisünnet imamlarından Ebu Hanife ve Maturidi'den ayrıldıkları nokta insan fiillerinin Allah tarafından mı yoksa Allah'ın verdiği güçle insan tarafından mı yaratıldığıdır. Bu ekol, görüşlerini ileri sürme ve metotlarına bir standart getirme uğraşında, İslami Öğretinin ve geleneğin yanı sıra Yunan felsefesinden beslenmiştir.

İslam düşünce ekolleri tarihinde entelektüel bir seviye yakalayan Mutezile mezhebi, bu özgün niteliğini felsefe kitaplarının çevirisinden sonra kazanmıştır. Ekol mensuplarını Yunan felsefesini incelemeye sevk eden sebep, filozofların ve diğer din ve kültür mensuplarının, bazı İslami ilkelere saldırımları karşısında, kendi tartışma metot ve tekniklerini kullanarak cevap verme gayretiydi. Rasyonelleşme sürecinde Mutezili bilginlerin felsefeye ilgi duymaları ve bu doğrultuda çaba sarf etmeleri, ekolün diğer mezhep ve dini oluşumlardan farklı bir şekilde metot geliştirmesine ve akılcı bir yapıya bürünmesinde etkili olmuştur. (Aydın, Osman, "**Bağdat Mutezilesi'nin İslam Bilim Ve Düşüncesine Katkıları**", İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinetu's-Selam) Uluslararası Sempozyum bildirisi, İstanbul, 7-9 Kasım 2008, s.188-200)

kimlikteki vatandaşların belli kanunlara göre birbirleriyle etkileşime girdiği çağının en parlak şehri ortaya çıktı⁵⁰.

Hint Okyanusu'ndaki ticaret yollarına yakınlığı, kozmopolit ve canlı kültür yapısı ve Bizans ordularının saldırısından emin olunan konumu sayesinde Bağdat, asırlar boyunca dünyanın en zengin ticari kavşak ve ilmi alışveriş noktası olmuştur⁵¹. Daha sonra Dicle Nehri kıyısı boyunca gelişen Bağdat'ın ekonomik gücü ile askeri ve idari kudretinin geniş alanlara yayılması, hızlı büyümesini ve muazzam derecede bir servete sahip olmasını sağladı.

Bağdat, üç önemli kültür merkezinin bulunduğu havzaya (İbrani Ur, Asuri Babil, Sasani Medain) kurulmuş, kısa süre içinde etrafındaki Nebati, Asuri, Keldani, Nesturi, Hireli, Hint ve İranlı bilginleri kendisine çekmiş ve zengin bir kültür merkezi haline gelmiştir⁵². Mansur'un etrafına iki sıra duvar ördüğü halka şehir Bağdat, İslam dünyası için yepyeni bir başlangıcı temsil ediyordu.

1. Beytü'l-Hikme'nin Kuruluş Çalışmaları

Beytü'l Hikme'nin kurulmasının nedenlerinden biri de ilk dönem Abbasi halifelerinin bilime ve felsefeye önem vermesi, kendilerinin de bizzat çalışmalarda bulunmasıdır. Bu çalışmalara kronolojik olarak bakacak olursak:

a. Halife El- Mansur Dönemi Çalışmaları

Halife Mansur, yönetimi altında bulunan farklı memleketleri tabiri yerindeyse ilmi olarak çağının süper gücüne dönüştürmeye ve yeni devleti daha önceki büyük klasik medeniyetlere dayandırma yoluyla devletin bekasını garanti altına almaya çalıştı. Emevilere karşı kazanılan iktidar mücadelesinde önemli paya sahip olan İranlıların nüfuzunu tanımak zorunda kalmış, protokol ve astrolojiye olan merakı da dâhil olmak üzere Zerdüşti imparatorluk kültürünün unsurlarından faydalanıyordu.

⁵⁰ Lyons, **a.g.e.**, s67.

⁵¹ Lyons, **a.g.e.**, s.68.

⁵² Demirci, **aynı yer.**

Mansur, klasik dönem ilimlerinin İran ve Grek başarılarında etkisi olduğuna inanıyordu. Ona göre, MÖ. IV. yüzyılda İskender'in İran'ı fethiyle İran ilmi batıya aktarılmış, böylece Greklerin ilerlemesi sağlanmıştı.⁵³

Mansur, yabancı dillerden Arapçaya çok sayıda tercüme yaptırmış. Bunlar arasında Hindu, İranlı ve Yunanlı âlimlerin klasik eserleri de bulunuyordu. Bu kitaplar halka kadar iniyordu. Mansur, sayıları giderek artan ciltler dolusu Farsça, Sanskritçe ve Yunanca kitabı tercüme ettirmek, çoğaltmak, tetkik etmek ve saklamak için İran saraylarında bulunan kütüphaneleri örnek alarak bir hilafet kütüphanesi kurdu. Böylece Halife Mansur döneminde Beytü'l- Hikme'nin temelleri atılmış, zamanla Beytü'l- Hikme içinde bir tercüme odası, bir kütüphane ve kitap deposu ile imparatorluğun her tarafından Bağdat'a gelen âlim ve entelektüellerin oluşturduğu bir akademi kuruldu. Bu kurumun başlıca görevi değerli eserleri korumak ve saklamak olduğu için Arap tarihçiler buraya Hizanet'ül- Hikme (Bilgilerin Hazinesi) de demişlerdir⁵⁴.

Beytü'l- Hikme'ye ve ilmi ve kültürel zenginleşmeye dair projelere devlet hazinesinden büyük miktarda kaynak tahsis edilmiş, diplomaside hatta bazen savaşta bile ilim emelleri ön plana çıkmıştır. Bizans sarayına çoğu zaman değerli yunanca metinlerin nüshalarını almak için Abbasi elçileri gönderiliyor, Öklid, Galen, Platon ve Aristo'nun eserleri Bağdat'a getirilmiştir. Abbasilerin ilim ve klasik kültüre merakı o kadar yoğundu ki Batlamyus'un coğrafya eseri olan El Mecisti savaş sonrasında tazminat olarak alınmıştır⁵⁵.

Bu ilim seferberliğinin arkasında sadece halifeler ile onların hizmetinde çalışan âlimler değil bizzat Abbasi toplumu vardı. Soylu meliklerden tüccarlara, bankerlere, ordu mensuplarına kadar tüm sosyal ve siyasi seçkin tabaka bizzat destekliyordu.

Mansur, bir mide hazımsızlığı hastalığına yakalanınca İran'ın Cundişapur tıp okulundan bir hekim istemiştir, okulun yöneticisi olan Curcis bin Buhtışu, halifeye başarılı bir tedavi uygulamış, halifenin isteği ile Bağdat'ta kalarak Cundişapur tıp okulunun Bağdat'a aktarılmasına ve çok önemli Müslüman hekimlerinin yetişmesine öncülük etmiştir. Ölümüne doğru Curcis, Cundişapur'a geri dönmüş fakat öğrencileri

⁵³ Lyons, **a.g.e.**, s.70.

⁵⁴ Lyons, **a.g.e.**, s.71.

⁵⁵ Lyons, **a.g.e.**, s.72

Bağdat'a gelmeye devam etmiştir. Böylece Cundişapur ve Bağdat arasında organik bir bağ oluşmuştur⁵⁶.

b. Harun Reşid Dönemi Çalışmaları

Abbasilerin bilim ve bilim adamına karşı göstermiş olduğu geleneği Halife Harun Reşid de devam ettirmiş, âlimlere, şairlere ve ediplere özel bir ilgide bulunmuş, imparatorluk sahasında bulunan âlimleri ve eserlerini Bağdat'a bir araya getirilmiştir. Hatta ehl-i kitaptan olan ve cizye ödeyen vatandaştan cizye yerine kitap kabul edilebileceğini duyurmuştu⁵⁷.

Yine Bizans'tan eserler temin ettirmiş bunların tercümesine ve çoğaltılmasına özel alaka göstermiştir. Bu eserler çoğaltılınca Mansur döneminde kurulan Hizanet'ül-Hikme'ye sığmamaya sarayda kütüphane için daha geniş bir kısım ayrılmıştır. Harun Reşid zamanında Beytü'l-Hikme vezir ailesi Bermekiler'in de desteği ile geniş bir yelpazeye ulaşmış, çalışmalar daha sistemli bir hale gelmiştir⁵⁸.

c. El- Memun Dönemi Çalışmaları

Me'mun, sahip olduğu ilmi merteye ve kültürlü şahsiyeti itibariyle Abbasilerin en ön plana çıkan halifesidir. Me'mun'un ilmi ve kültürel çalışmalara karşı yoğun ilgisini almış olduğu eğitimde ve bulunduğu entelektüel ortamda aramak gerekir. Me'mun, değişik özellikleri şahsında toplayan bir halife idi. Küçüklüğünden itibaren kendisini ilmî konularda çok iyi yetiştirmiş, bunun sonucu olarak da birçok ilim dalında söz sahibi olmuştu.

Halife olunca kardeşiyle girdiği mücadele sonucunda harap olan saraya geçmemiş. Vezir ailesi Bermekiler'in Dicle Nehri kıyısındaki sarayına yerleşmiştir. Zaman içinde bu saray eklemeler yapılmış ve bir külliye haline dönüştürülmüştür. Beytü'l- Hikme'nin de bu eklemelerden birisi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca

⁵⁶ Nasr, **a.g.e**, s.202.

⁵⁷ Demirci, **a.g.e**, s.47.f

⁵⁸ Demirci, **a.g.e**, s.48.

Bermekiler'in kendi kütüphanelerini de buraya aktararak zenginleştirdikleri düşünülmektedir⁵⁹.

Astroloji ve felsefede yetkin biri olan Me'mun'un bu ilgisi saray ve çevresindeki İranlıların etkileriyle hissedilir ölçüde yankı bulmuş, kısa süre içinde Yunanca astroloji metinlerinin tercümeleri hızlanmıştı.

Halife el- Me'mun, Beytü'l-Hikme'deki âlimlerin çalışmalarıyla doğrudan alakadar olmuş, danışmanları ve uzmanlarıyla düzenli olarak burayı ziyaret ederek çalışmalar hakkında bilgi sahibi oluyordu. Bu ziyaretlerde Me'mun daha çok matematik ve astronomiye dikkat çekilmesini istiyordu⁶⁰.

D. BEYTÜ'L-HİKME'NİN YAPISI

Beytü'l-Hikme'nin temelleri Halife Mansur döneminde atılmış, zamanla gelişerek Me'mun döneminde son halini almıştır. Burası ilmi araştırmaların yapıldığı, âlimlerin bir araya gelerek edebi ve ilmi tartışmaları yaptığı, felsefe, doğa ve fen bilimleri ile alakalı binlerce cilt kitabın bulunduğu zengin bir kütüphanenin olduğu, Yunanca, Farsça ve Sanskritçe gibi dillerden yoğun çevirilerin yapıldığı, astronomik gözlem yapmak için rasathanelerin bulunduğu bir külliye konumundaydı⁶¹.

1. Kütüphane

İslam'ın eğitime ve öğretime verdiği önem sonucunda Müslümanlar arasında ilime, ilim adamlarına ve kitaplara karşı yoğun bir alaka ve sevgi uyandırmıştır. Bu sevgi ve alaka Müslümanlarda kütüphaneler kurarak bilgi hazineleri (Hizanet'ül-Hikme) kurmaya sevk etti.

Kütüphaneler, eskiden ilim adamlarının ilmi yaymak amacıyla kullandıkları bir merkezdi. Yazma eserlere para verip alamayanlar için özellikle paha biçilemez yerlerdi. Binlerce ciltlik kitap koleksiyonları, Bağdat'taki Beytü'l-Hikme ve Kahire'deki Daru'l-Hikme gibi ilk İslam üniversitelerine kaynaklık etmişlerdir.

⁵⁹ Demirci, **a.g.e**, s.49.

⁶⁰ Lyons, **a.g.e**, s.77.

⁶¹ Demirci, **a.g.e**, s.71.

Kütüphaneler hem bir medrese hem de modern anlamda kütüphane vazifesi görmüşlerdir. Bu yerlerde öğretmenler de bulunurdu fakat örgün bir eğitime sahip değillerdi. Öğrencilerin sorularına cevaplar vermek suretiyle bir eğitim-öğretim yapıyordu ve öğretmenler planlı bir şekilde kütüphanelerde bulunmuyorlardı⁶². Ayrıca her alandan ve konudan kitaplarla dolup taşan kütüphanelerde halkın ilgisi öğretmenlerden çok kitaplara yönelmişti.

Müslümanlar toplumun ihtiyacını karşılamak amacıyla halka açık kütüphaneler kurmuşlar ve binalarını büyük bir özen ile tanzim etmişlerdir. Bağdat, Kahire gibi merkezlerde özel bir plana göre kütüphane olarak binalar inşa edilmiştir. Binalar genelde ortasında geniş bir avlunun (hol) bulunduğu, etrafta çok sayıda odalarla donatılmış bir mimariye sahipti. Raflar kitapların konulması için duvarlara monte edilmişti. Odaların bir kısmı hem personelin hem de okuyucuların dinlenme ve sohbet edebilmeleri için tahsis edilmişti. Bütün odalar itinayla düzenlenmiş ve dinlendirici bir yapıya sahiptiler⁶³.

Beytül-Hikme Mansur döneminde kütüphane olarak kurulmuş, halefleri zamanında yapılan her kitaplığa kurucusunun adı verilmiştir. Bu yüzden “Hizanetü’l Hikme li’r Reşid” veya “Hizanetü’l Hikme li’l Me’mun” gibi isimlerle de anılmıştır. Kitaplara verilen yoğun önem, sürekli ve seri yapılan tercümelemlerle kitaplar kütüphaneye sığmamaya başlamış daha geniş yerler tahsis edilmiştir. Bazı görüşlere göre burada bir milyondan fazla kitap bulunmaktaydı. Bu kadar kitabın mevcut olduğu bir kütüphanede, kitapların korunması, düzenlenmesi, okuyucuya ulaştırılması için sistematik bir tasnif ve iyi eğitilmiş kütüphaneciler şarttır ki aksi durumda işin içinden çıkılmaz bir hal alırdı. Bu durumda Abbasilerde kütüphanede çalışan bir personelin olduğu kanısına varılmaktadır. Ahmed Çelebi, “İslam’da Eğitim-Öğretim Tarihi” adlı eserinde bu personeli şöyle tasnif etmektedir:

a. Hâzin

Hazin, kütüphanenin ilmi ve idari sorumlusuydu. Yeni yazılmış eserleri toplayarak kütüphaneye alıp; bu kitapları düzgün bir şekilde kataloglamasından, raflara

⁶² Ahmet Çelebi, **İslam’da Eğitim-Öğretim Tarihi**, Ter. Ali Yardım, Damla Yay, İstanbul 2013, s.105.

⁶³ Çelebi, **A.g.e**, s.111.

dizilmesinden ve okuyucunun kolayca erişebilmesinden emin olurdu. Ayrıca yıprana kitapları tamir ettirmek, ciltletmek ve ehil olmayan kişilere kitap vermemekle de yükümlüydü.

Kütüphanede binlerce kitap bulunduğundan ve hazinin bu işi tek başına yapma da zorlanmasından dolayı yardımcıları vardı. Bu yardımcıları hazinin yaptığı her işte ona yardım etmekle sorumluydular. Hazinlik sadece idari bir iş olmayıp aynı zamanda ilmi bir uğraş olduğu için bu görevi yapacak şahıslar önde gelen âlimlerden ve mütercimlerden seçilirdi⁶⁴.

b. Mütercimler

Arap medeniyeti, Arapça ve İslam dışındaki unsurlarının büyük bir kısmını farklı milletlerin ortaya koyduğu araştırmalara ve bu araştırmaların ürünlerine borçludur. Bu sebepten dolayı mütercimler, Araplar ve klasik ilimler arasında bir köprü vazifesi görmüşlerdir. Mütercimler yaptıkları tercüme aracılığıyla Yunan, Süryani, Kıpti, İran ve Hint ilimlerini Arapçaya aktarmışlardır.

Mütercimler, ilk İslam kütüphanesinden itibaren kütüphanelerde bulunan bir zümre olmuşlardır. Fakat Beytü'l-Hikme ile birlikte tercüme en zirve noktaya ulaşmıştır. Bu kurumda bilinen en meşhur Mütercim Harun Reşid'in sarayında çalışmış olan Ebu Sehl Nevbaht'tır.

Ebu Sehl İranlı olduğu için tercüme Farsça üzerinden Arapçaya yapılmaktaydı. Yine bu dönemde Bizans'tan getirilen eserleri Yuhanna bin Maseveyh tercüme etmiş ve Harun Reşid döneminde tercüme binasına başkanlık yapmıştır⁶⁵.

Halife Me'mun, eski ilimlere ait çok sayıda nadir eseri elde etmeye muvaffak olmuş, bu eserleri Beytü'l-Hikme'ye yerleştirmiş ve Arapçaya tercüme ettirmiştir. Aynı zamanda bu eserlerin gerekli yerlerine şerhler ve notlar ilave edilmesi için üst düzey bir mütercim kadrosu oluşturmuştur. Bu mütercimlerden en meşhurları: İbn Matar, İbn'ül

⁶⁴ Çelebi, **a.g.e.**, s.119-120.

⁶⁵ Çelebi, **a.g.e.**, s.122.

Batrik, Huneyn bin İshak, Sabit bin Kurra, İshak bin Huneyn ve Benî Şakir: (Şakir oğulları) Muhammed, Ahmed ve Hasan kardeşlerdir⁶⁶.

Tercüme faaliyetleri, 846'da sonra hız kesmiş, mütercim sayısı azalmıştır. Bunun nedeni klasik ilimlere ait hemen hemen bütün eserlerin zaten Arapçaya kazandırılmış olması ve artık âlimlerin Arap dilinde eser vermeye başlamalarıydı.

c. Müstensihler

Ortaçağda, günümüzdeki gibi eser basma imkânı ve tekniği gelişmediği için her kütüphanede bu işleri yürüten müstensihler (kitap çoğaltanlar) bulunurdu. Yeni çıkan kitapların bir nüshası kütüphaneye konmak amacıyla müstensihlere yollanır, müstensihler de hızlı ve hatasız bir şekilde bu eseri çoğaltıp teslim ederdi. Eğer eser sahibi, yazmış olduğu eseri müstensihe yollamak istemez ise müstensih eser sahibinin gözetiminde bu işi yapardı.

Müstensih, fayda vermeyen eserleri ne teşvik edilirse edilsin, çoğaltamazdı. Ayrıca eser sahibinin belirttiği; sayfa sayısı, satır sayısı, mürekkebin rengi gibi hususlara riayet etmek zorundaydı. Müstensih, çoğaltma yaparken zaman kazanmak için atlama veya kısaltma yapamazdı eserin aslına sadık olmak zorundaydı. Beytül-Hikme'de bu işi Alan eş- Şubi, yürütmekteydi⁶⁷.

d. Mücellitler

Mücellitler (ciltçiler) de müstensihler gibi her kütüphanede bulunan bir zümre idi. Ciltçilik, Müslümanlardan önce basit bir şekilde icra edilirken Müslümanlarla beraber hızlı bir gelişme kat etmiştir.

Bu işlem Abbasilerin ilk dönemlerinde kireç taşı ile tabaklanmış kuru deriden yapılmaktaydı. Daha sonra bu işlem yumuşak Kûfe derisi ile yapılırca artık daha kolay ve hızlı bir şekilde yapılmıştır.

⁶⁶ Çelebi, **a.g.e.**, s.123

⁶⁷ Çelebi, **a.g.e.**, s.125

Ciltçilik, Irak ve Endülüs'te özel bir yere sahip olmuş; Endülüslün Malaga şehri bu meslekte dünya çapında ün kazanmıştır. Zamanla Müslümanlar bu sanatı geliştirerek süsleme aracılığıyla tezhip sanatını ortaya çıkarmışlardır⁶⁸.

e. Münâviller

Münâviller, günümüzdeki kütüphane görevlilerine benzer bir şekilde kütüphanelerde kitapların yerini bulamayan okuyuculara istedikleri kitapları bulup okuma odasında getiren ve daha sonra bu kitapları tekrar yerine yerleştiren çalışanlar idi. Bu personelin dışında ayrıca temizlik işlerine bakan ferraş ve hizmetçi (hadim) gibi görevliler de bulunmaktaydı⁶⁹.

Tüm bu görevliler, maaş karşılığı çalışmaktaydı. Maaşları vakıf müessesesi tarafından karşılanmakta, vakfın gelirlerine göre bazen artıp bazen düşmekteydi. Yine de geçimlerini kolaylıkla sağladıkları şüphesizdir çünkü ilme giden yolda âliminden mütercimine kadar her türlü ilim erbabına büyük değer veren bir medeniyette ilmi faaliyet içerisinde bulunan herkese emeğinin karşılığı hatta fazlası verilmiştir. Örneğin halife Me'mun'un Huneyn bin İshak'a yapmış olduğu tercüme karşılığında kitap ağırlığınca altın verdiği bilinmektedir.

2. Tercüme Odaları

Me'mun döneminde Sehl bin Harun aracılığıyla Beytü'l-Hikme sadece bir kütüphane vazifesi görmek yerine yeni odalar eklenerek geniş kapsamlı ve çok amaçlı bir faaliyet alanı haline geldi. Bu dönemde daha önce getirilen Yunanca, Süryanice, Farsça, Hintçe ve İbranice eserlerin Arapçaya çevrilmesi için iş bölümü ve organizasyon yapılmıştır. Kütüphane kısmı baştan beri ana gövdeyi teşkil etse de buraya bağlı olarak çalışan tercüme bölümünde her iki birim iç içe çalışmaktaydı. Beytü'l-Hikme içinde yan yana sıralanmış odalarda tercüme faaliyetleri yapılıyordu.

Tercüme odaları, ilim dallarına ve dillere göre ayrılmış, Yunanca, Farsça ve Süryanice kitaplar bölümü oluşturulmuştur. Her bölüme o bölümün diline hâkim önemli âlimler hazin sıfatıyla başkanlık etmekteydi. Bu dönemin önde gelen hazinlerinden bazıları; Ebu Sehl bin Nevbaht, Yuhanna bin Maseveyh, Yahya bin Batrik, Sabit bin

⁶⁸ Çelebi, **a.g.e.**, s.129

⁶⁹ Çelebi, **a.g.e.**, s.136

Kurra ve Huneyn bin İshak'tır. Hazinler, Beytü'l Hikme'nin başında bulunan Sahibu Beytü'l-Hikme'ye bağlıydılar⁷⁰.

Tercüme bölümünde, hazinler dışında mütercimler, müstensihler, araştırmacılar ve bilginler bulunmaktaydı. Hepsinin ayrı odaları vardı. Faklı dillere ve ilimlere ayrılan bu odalarda Yunanca, Farsça ve Hintçe mütercimlerin yerleri ayrı olarak düzenlenmişti.

Beytü'l-Hikme'nin tercüme bölümünde müstensihler de ücretli olarak kitap yazmaktaydılar. Kütüphanedeki görevliler ile mütercimler, mütercimler ile müstensihler, müstensihler ile de mücellitler organize bir şekilde koordine olarak çalışıyorlardı. Bütün bu organizasyonu hazin yönetiyordu Burada müstensihler tarafından yazılan kitaplar hazinler tarafından gözden geçirilerek ciltleme için mücellitlere gönderilirdi.

Beytü'l-Hikme'nin bir tercüme merkezi olarak ne kadar verimli çalıştığı, İslâm ilim ve fikir tarihi araştırmacılarından Seyyid Hüseyin Nasr' şu şekilde ifade etmektedir:

“Yeni kurulan İslâm toplumu, yerini sağlamlaştırdıkça, güçlerini dışa dönük büyümeden çok içe dönük gelişme doğrultusunda kullanmaya başladı. Böylece, san'at ve ilmin gelişmesinde hayati bir yeri olan eğitim kurumları ortaya çıktı. Özellikle felsefeyle, tabiat ve matematik ilimleriyle uğraşan önemli ilk merkez, [H.] 200/ [M.] 815 yılında Bağdat'ta Halife Me'mun tarafından kurulan Beytü'l-Hikme (Daru'l-Hikme – Hikmet Evi /Hikmet Yurdu)dir ve bir kütüphanesiyle bir rasathanesi vardır. Devlet hazinesinden desteklenen bu ünlü mektep, birçok ilim adamı ve araştırmacıyı, özellikle yetkin mütercimleri bünyesinde toplamıştır. Bunlar, Grek ilim ve felsefe literatürünün neredeyse tamamını Arapçaya çevirmişler ve böylece bu literatürün İslâm Dünyasında özümsemesi için zemin hazırlamışlardır. Üçüncü / dokuzuncu ve dördüncü / onuncu yüzyıllarda Huneyn İbn İshak, Sabit İbn Kurâ ve İbn Mukaffa gibi her biri seçkin birer âlim olan kişilerin Grekçeden, Süryâniceden, Pehlevîceden ve Sanskritçeden yaptıkları tercümelerin sayısı öylesine kabarıktır ki bugün bile, Grek Aristotelesçilerinin –yâni Aristoteles'in ve onu şerhedenlerin- tercümeleleri herhangi bir modern Avrupa dilinden daha çok Arapçada mevcuttur. Dahası, Aristoteles'in, İskenderiye filozoflarının, yeni-Pisagoryenlerin, yeni Eflâtuncuların ve Galen gibi ilim adamlarının yazdıklarıyla

⁷⁰ Demirci, a.g.e, s.75.

hermetik külliyyattan birçok parçalar Arapçaya çevrilmiştir. Bugün Galen'in yazdıklarının sâdece Arapça tercümeleri vardır ve bunlar da Halife Me'mun'un akademisinde veya bu kurumun harekete geçirdiği mütercimler tarafından yapılmışlardır"⁷¹.

3. Rasathane

Astronomi çalışmaları İslam'ın ilk dönemlerinde günlük ve yıllık ibadet zamanlarını belirlemek amacıyla başlamıştı. Fakat ilmi olarak ilk ciddi çalışmalar Halife Mansur döneminde ortaya çıkmaya başlamıştır⁷².

Mansur, Hintli âlimleri Bağdat'a davet etmek amacıyla, Yahudi bir âlimi Arin⁷³ şehrine elçi olarak göndermiş, buradan gelen Hintli âlimler, astronomi çalışmalarına yeni bir ivme kazandırmış; kullandıkları yıldız cetvellerini (zic) Araplara da öğretmişlerdir. Zic cetvelleri, gökyüzündeki hareketleri takip etmek, zamanı ve tarihleri belirlemede kullanılıyordu. Mansur'un sarayındaki Nevbaht ve Maşallah adlı âlimler, Bağdat'ı inşa etmek için bu cetvelin İran'da kullanılan örneği olan Zic'üş- Şah'tan faydalanmışlardır.

Ayrıca Hint ülkesinden gelen bilginler, Meşhur âlim Brahmagupta'nın Siddhanta adlı eserini de beraberlerinde getirmişlerdi. Bu eser Hinduların, matematik, astronomi ve diğer ilimlerle ilgili tüm bilgilerine sahipti⁷⁴.

Mansur'dan sonra Abbasi saraylarında her zaman astronomlar bulunmuştur fakat en önemli gelişme Me'mun döneminde yaşanmıştır. Bağdat'ta eş-Şemmasiyye'de kurulan rasathane ile Suriye-Dımaşk'ta kurulan el-Kasiyyûn rasathanesi bu dönemin en eski ve en önemli rasathaneleridir.

Rasathanenin kurulmasından sonra, daha önce bir kütüphane ve tercüme bürosundan müteşekkil olan Beytül-Hikme, faaliyet alanını genişletmiş, doğa bilimlerinin araştırıldığı bir merkeze dönüşmüştür. Burada sadece tercümelerle yetinilmeyip, Sümerlerden o döneme kadar gelişip aktarılmış olan astronomi bilgileri,

⁷¹ Nasr, **a.g.e**, s.69.

⁷² Demirci, **a.g.e**, s.75

⁷³ Arin, o dönemde Hintlilerin astronomi ve matematik merkeziydi.

⁷⁴ Lyons, **a.g.e**, s.79.

Beytü'l-Hikme'de toplanarak eski gelenekler birleştirilmiş aradaki farklardan dolayı Müslümanlar daha kesin sonuçları belirlemek amacıyla daha ince hesaplamalar yapmış, bu rasathanelerde yapılan titiz çalışmalarla daha doğru sonuçlara ulaşılmış, yeni keşifler yapılmıştır⁷⁵.

Rasathanedeki çalışmalar genellikle yeni gözlemlere dayalı olarak yeni astronomi cetvellerinin yapılması üzerine idi. Eski astronomi cetvelleri gözden geçirilip ıslah edilir ve her bir çalışma ve gözlem sonucunda daha gelişmiş olanları hazırlanırdı.

Rasathanede bilimsel ve idari işleri yürütecek görevli bir müdürü ve yardımcı memurları bulunurdu. Çağın imkânlarına göre en gelişmiş aletlere, laboratuvar ve kütüphaneye, giderlerini karşılayacak bir vakfa sahipti. Buralarda yapılan araştırmalar, geleceğin ilim adamları olacak olan öğrencilere öğretilirdi. Rasathaneler, hükümdarların himayesi altında ve matematik ve astronomi ilimlerinin okutulduğu bir fakülte özelliğinde idi.

Me'mun döneminde önemli astronomlar (gökbilimci) yetişmiş ve bu astronomların yaptığı icatlar sayesinde İslam astronomi bilimi hızlı bir gelişme kat etmiştir. Bu dönemde Beytü'l-Hikme'ye bağlı rasathanede 60'a yakın astronom çalışmaktaydı. Bunlardan bazıları Sind bin Ali, Yahya bin Ebu Mansur, Muhammed bin Musa, Maşallah, Sehl bin Bişr ve Fazl bin Nevbaht'tır.

Sind bin Ali astronomik aletlerin yapımı ve bakımını özellikle de usturlap yapımını iyi biliyordu. Bu bilgisi sayesinde rasathanenin başına geçmişti. Ayrıca kendisi Benî Şakir Kardeşleri (Muhammed, Ahmed ve Hasan) eğitmiş, bunların çağının önde gelen astronomi âlimleri olmasını sağlamıştır. Bu kardeşlerden Muhammed, Batlamyus'un cetvellerini geliştirmiş, Me'muni adı verilen özel bir cetvelin yapımında görev almıştır. Yine Halife Me'mun'un emriyle dünyanın etrafını ölçmesi için görevlendirmiş yapmış olduğu ölçümlerle büyük oranda isabet sağlamıştır. Muhammed'in yapmış olduğu bu tespiti Avrupalılar ancak XVII. yüzyılda ulaşabilmişlerdir⁷⁶.

⁷⁵ Demirci, **a.g.e**, s.77

⁷⁶ Demirci, **a.g.e**, s.77

Özet olarak, Beytü'l-Hikme ile rasathane arasında sağlam bir bağ oluşmuş, Beyt'ül-Hikme'de tercümesi yapılan Yunan, Hint, Keldani, Süryani ve İran astronomi kitapları, bu rasathanede gözden geçirilerek test edilmiş, gerekli yerlere şerhler konulmuştur. Böylece Müslümanlar astronomi ilmine büyük katkılar sağlayarak, yeni teoriler geliştirerek Yunanlıların fikirlerini daha ileriye götürmüşlerdir.

4. Bimaristan

Halife Mansur ve Halife Reşid'in hastalıkları esnasında İran ve Hindistan'dan Curcis bin Buhtişu ve Yuhanna bin Maseveyh gibi âlimler Bağdat'a getirilmiş ve bir hastane kurdurulmuştur. Bu hastanelerde görev yapan hekimlerin birçoğu aynı zamanda Beytü'l-Hikme'de de çalışmaktaydı. Ayrıca tercüme odalarından çıkan tıp eserleri burada pratik olarak test edilip öğretiliyordu. Özellikle Hipokrat, Calinos ve Dioscorides'in eserleri ve Hint tıbbıyla alakalı eserler çevrilmekteydi⁷⁷.

Sonuç olarak Beytü'l-Hikme'nin bu çok kapsamlı ve disiplinli birimlerinde IX. ve X. yüzyıldan itibaren Müslümanların bilimsel faaliyetlerinin esası oluşturulmuş, farklı alanlarda yapılan çalışmalar ile İslam bilim ve felsefesi için gerekli olan ortamı sağlanmıştır.

⁷⁷ Demirci, **a.g.e**, s.78

II. BÖLÜM

BEYTÜ'L-HİKMENİN FAALİYETLERİ

Beytü'l-Hikme, dünyada hakkında kapsamlı bir şekilde bilgi sahibi olabildiğimiz ilk ve zamanımıza kadarki en uzun ömürlü tercüme okuludur. Aynı zamanda teori ile pratiğin iç içe geliştiği bir tercüme merkezi olduğu gibi pozitif bilim düşüncesinin, başka tabirle, gözlem ve deneye dayalı modern bilimlerin de beşiğidir. Bu kurumda önemli faaliyetler meydana gelmiştir.

A. TERCÜME FAALİYETLERİ VE MÜTERCİMLER

Beytü'l-Hikme'de bulunan personelin sayı olarak en fazla olduğu bölüm tercüme bölümü idi. Özellikle tercüme faaliyetlerine yapılan cömert bağışlar sayesinde farklı din ve dillere mensup mütercimler Bağdat'ı çağının bilim merkezi haline getirmişlerdi.

Beytü'l- Hikme'deki mütercimleri üç kısımda incelemekte fayda vardır. Bunlardan birincisi: Halife Mansur'dan Harun Reşid'in ölümüne kadar olan zaman içinde (754-809) çalışan mütercimler. Bu dönemde genelde Farsça ve Hintçeden tercüme yapılmıştır. Yapılan tercüme tam olarak anlaşılmadığından daha sonraki dönemlerde aynı eserler tekrar tercüme edilmiştir. Bu dönemin önemli mütercimleri; Yahya bin Batrik, Curcis bin Cebail, Abdümelik bin Mukaffa, Yuhanna bin Masaveyh, Salih bin Behk, Menke el Hindi, Dehn el Hindi, İbrahim el Fezari gibi isimlerdi⁷⁸.

İkinci dönem: Halife Me'mun döneminden Hicri III. yüzyılın sonuna kadar olan bir asırlık bir dönemi (809-912) kapsayan zaman dilimi içinde gerçekleşen faaliyetlerdir. Bu dönemde tercüme faaliyetleri doruk noktasına ulaşmıştır. Birinci dönemde de çalışan ve henüz hayatta olan âlimler çalışmalarını daha da yoğunlaştırmışlardır. İlk dönem mütercimlerinin yanı sıra Huneyn bin İshak, Yuhanna

⁷⁸ Demirci, **a.g.e**, s.83.

bin Batrik, Haccac bin Matar, Kust bin Luka, Abdulmesih bin Naima el Hamsi, İshak bin Huneyn, Sabit bin Kurra gibi isimler de katılmıştır.

Üçüncü dönem ise; Hicri IV. yüzyılın sonlarına kadar olan dönemde ortaya konan çalışmaları kapsamaktadır. Bu dönemde Beytü'l-Hikme hızını kaybetmiş, duraklama dönemine girmiştir. Meta bin Yunus, Sinan bin Sabit, Yahya bin Adi, Ebu Ali bin Zur'a, Hilal bin Hilal el Hamsi ve İsa bin Sahrencet dönemin önde gelen mütercimlerindendi.

Mütercimler, tercüme işleri bireysel veya gruplar halinde, farklı dillerde yapmaktaydılar. Tercüme işleri genelde Yunanca, Farsça, Hintçe, Süryanice, İbranice, Koptça, Soğdça ve Latince'den yapılmıyordu. Mustafa Demirci, Bu mütercimleri tercüme dillerine göre şu şekilde sınıflandırmıştır.

1. Yunancadan Arapçaya Tercüme Yapan Mütercimler

- | | |
|----------------------------------|-------------------------------|
| 1. Curcis bin Buhtişu | 19. Musa bin Halid |
| 2. Huneyn bin İshak | 20. Üstass |
| 3. Hubeyş bin Asam | 21. Harun bin Rabita |
| 4. İsa bin Yahya bin İbrahim | 22. Sercis bin Raisi |
| 5. Kust bin Luka | 23. Eyûp er Rehavi |
| 6. İshak bin Huneyn | 24. Yusuf en- Nakil |
| 7. Sellam el Ebreş | 25. İbrahim bin Silet |
| 8. Maseras | 26. Sabit en- Nakil |
| 9. İsa bin Maseras | 27. Ebu Yusuf el- Kâtip |
| 10. Şehid el Kerhi | 28. Yuhanna bin Buhtişu |
| 11. İbn-i Şehid el Kerhi | 29. Yahya bin Batrik |
| 12. Haccac bin Matar | 30. Batrik |
| 13. Hilal bin Ebi Hilal el Hamsi | 31. Keyda er- Rehavi |
| 14. İbn-i Naima el Hamsi | 32. Mansur bin Bannas |
| 15. Fesüyun et- Tercüman | 33. Abduyeşu bin Behriz |
| 16. Ebu Nasi bin Nari b Eyyüp | 34. Osman ed-Dimeşki |
| 17. Basil bin Metran | 35. İbrahim bin Beküs |
| 18. İstafon bin Basil | 36. Ali bin İbrahim bin Beküs |

- | | |
|--------------------------------|---------------------------|
| 37. Şehrazüp bin Kadrip | 43. Ahmed bin Muhammed |
| 38. Muhammed bin Musa | 44. İbrahim bin Muhammed |
| 39. Ali bin Yahya | 45. Abdullah bin İshak |
| 40. Sadr bin Eskaf | 46. Abdulmelik ez- Zeyyât |
| 41. İsa bin Yunus | 47. Tederru es- Sengal |
| 42. Muhammed b.Musa b. A.melik | |

2. Farsçadan Arapçaya Tercüme Yapan Mütercimler

Beytü'l Hikme'nin ilk dönemlerinde tercüme genelde farsça ve Hintçeden yapılmaktaydı. Bundan dolayıdır ki Farsça ve Hintçeden tercüme genelde Halife Mansur ve Harun Reşid dönemlerine denk gelmektedir. Bu mütercimler şunlardır:

1. Abdullah bin Mukaffa
2. Fazl bin Nevbaht
3. Yusuf bin Halid
4. Musa bin Halid
5. Ali bin Zeyyat
6. Hasan bin Sehl
7. Yahya bin Salim
8. Cebele bin Salim
9. İshak bin Yezid
10. Muhammed bin Cehm Bermeki
11. Musa bin İsa el- Kürdi
12. Behram bin Merdanşah
13. Ömer bin Ferruhan et-Taberi
14. Sehl bin Harun
15. Zadiye bin Şahuye
16. Selm el- Harrani
17. Ahmed bin Belazuri⁷⁹.

⁷⁹ Demirci, a.g.e, s.85.

3. Hintçeden Arapçaya Tercüme Yapan Mütercimler

Bu dilden yapılan tercümeleler diğer dillere kıyasla sayıca daha azdır. Bunda Hint coğrafyasının konumu önemli derecede etki etmiştir. Hint eserleri önce Farsçaya daha sonra Arapçaya tercüme ediliyordu. İlimi ve ilim adamlarını seven Abbasi veziri Halid el- Bermeki, Hint âlimlerinin ve eserlerinin ve Bağdat'a getirilmesinde önemli derecede etki etmiştir. Bu eserler önce Farsçaya daha sonra Arapçaya tercüme ediliyordu. Hindistan'dan gelen eserler genelde tıp, eczacılık, matematik ve astronomi ile alakalı idi⁸⁰. Hintçeden tercüme yapan belli başlı tercümanlar şunlardır:

1. İshak bin Süleyman
2. Ali el Haşimi
3. İbn Dehn Hindi
4. Menke el- Hindi
5. Sencehil
6. Salih bin Behle
7. Bâziyar
8. Sindbad
9. İbrahim el Fezzari
10. Muhammed bin İbrahim el Fezari
11. Yakub bin Tarık⁸¹.

Bu mütercimler aracılığıyla bölgedeki eski medeniyet ürünleri, İslam medeniyeti sayesinde tekrar gündeme getirilmiş, canlandırılmıştır. Böylece Mezopotamya medeniyetin tekrar dirildiği bir havza haline gelmiştir.

Tercüme faaliyetlerinde en etkin rolü Süryaniler oynamıştır. Beytü'l-Hikme'de IX. yüzyılın ortalarına kadar eserler önce Süryaniceye sonra Arapçaya tercüme edilmekteydi. Süryanilerin, farklı devletlerin tabiiyetine girmesi, farklı kültür havzaları arasında bulunmaları onları kültür ve medeniyetin taşıyıcısı vazifesi yüklemiştir.

⁸⁰ Demirci, a.g.e, s.85.

⁸¹ Demirci, a.g.e, s.81-83.

Süryaniler sayesinde İskenderiye ve Yunan ilmi önce doğudaki Harran ve Cundişapur'a daha sonra da buradan Bağdat'a taşınmıştır.

Müslümanların Mısır'ı fethi sonucu İskenderiye Okulu, Süryanilerin yoğun olarak bulunduğu Harran'a taşınmış, bu nakil onların ilmi yaşamlarını daha da canlandırmıştır. Beytü'l-Hikme kurulduğu zamanda da yine bu kurumun içinde yoğunluğu Süryaniler oluşturuyorlardı.

4. Bağdat'ta Tercüme Edilen Kitaplar

Bağdat'ta Abbasîler döneminde tercüme edilen eserlerle ilgili çok geniş bir bilgi bulunmaktadır. Bu eserlerden bir kısmı şöyledir:

A. Farsçadan Yapılan Tercüme

Kelile ve Dimne, Hudeyname, Âyinnâme, Mazdek, et-Tâc fî Sîret-i Anuşirvân, Edebü'l-Kebîr ve Ya'rifu bimâ Karacisnes, Edebü's-Sağîr, el-Yeîme fî Resâil, Sindhanta, Efista, Hezar Efsane, Hurafe ve Nuzhe, ed-Dîb ve Sa'leb, Ruzbe'l-Yetîm, Nemrud, Ahd-i Erdeşir fi'tt-Tedrîb, Kârmanek, İtab Zemzeme, Kitab Karvend, Kitâb eş-Şahî, Rustem ve İsfendiyâr- Ceebe b. Saim, Behram Şus- Ceebe b. Saim, İhtiyar Name-i İshâk b. Yezîd⁸².

B. Hintçeden Yapılan Tercüme

Siddhanta, Şirk-i Hindî, Sesrid, Sindheşân, Sûretü'n-Neceh, ilacâtu Cibâlu'lHindî, Kitâbu Baytara, İlmü'n-Nücûm, Mutehilu'l-Cevhe, Kitâbu Semûm, Kitâbu'lMevâlid, Esmâu Akâkiru'l-Hindî, İstankeru'l-Camî, Muhsaru Hind fî'l-Akair, Tevehhüm fî'l-Emrâz ve İ'lac, Ra'yü Hindî fî'l-ecnasu'l hayyât ve Sumûmiha, Rusâu'lHindiyye fî'l-İlacâtu'n-Nisâ, Sindbâd-ı Sağîr, Sindbâd-ı Kebîr, el-Bedd, Yuzâsifu Müfred, Edebü'l-Hind ve Sind, Hâbil fî'l-Hikme, Hindî fî Kıssatu fî Hubûtu Adem, Turuk, Debki'l-Hindîfi Rasul ve Mes, Hududu Mantık-ı Hind, Sadirem, Hukuku'lHindi'l-kıtal ve Sabbah, Beydeba fî'l-Hikme, Erkand, Ercebher, Nefşel⁸³.

⁸² Kadir Kan, **Abbasîlerin Birinci Asrında Bağdat (145-232/762-847)**, UÜSBE Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 2010,s.234-235.

⁸³ Kan, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 2010,s.236.

C. Yunancadan Tercüme Edilen Eserler:

c1. Eflatun'un Eserleri: Devlet, Münasebat, Timaios, Eflatun ile Ekran, Nevamis (Kanunlar)

c2. Aristo'nun Eserleri: Makûlât, Bari Ermanyas (İbare), Analitikler, Abodiktika (Burhan), Physique, De Coelo et Munda (Sema ve Alem) De Anima (Nefs), Historia Aniamlium (Hayavan), Metaphysiqu,

c3. Batlamyus'un Eserleri: Mecistî (Almageste), Hypothescis ton Palenomenon, Tashîhü'l-Küre; Armullar Sphere (Zatu'l-halak); Kanûn fi İlmi'n-Nücûm, Usturlab, Envâ, Makalâtu'l-Erba'a, Coğrafya fi'l-Ma'mure mine'l-Arz (Coğrafya Kılavuzu) Calinus'un eserleri: Hace ile'n-Nabz, Kitâbu'l-Meniv, Mevlüd li sebat-i Eşruhîn, Mürettu's-Sevdâ, Redâetü't-teneffüs, Takdimetü'l-Ma'rife, Kitâbu'z-Zübûl, Kitâbu'lFasd, Tedbiru'l-Mülettef, Kuvve'l-Ağdiye, Tedbiru Bukrât li emrazu'l-hadde, Fî Kütübü Bujrat es-Sahîha, Kitâbu Mihneti't-Tabîb Esbâb-ı Muttasıla bi'l-Maraz, Fî Hilel-i Hıfzıssihha, Tebiru'l-esihha, Teşhiru'l-Kebîr, İhtilafu't-Teşrîh, Teşrihu'l-Hayavânu'lMeyyit, Teşrihu'l-Hayavânu'l-Hayy, İlmi-i Bukrat fi't-Teşrîh, İlmi-i Aristo fi't-Teşrîh, Teşrihu'r-Rahm, Harekâtu's-Sadr ve'r-Rie, İlelü'n-Nefs, Harekâtu'l-Adel, Hace ile'nNefs, Ârâi'l-Bukrât ve'l-Eflatun, Menâfii'l-Âzâ, Sûi'l-Mizâcü'l-Muhtelif, Edviyetü'l-Mukabele li'l-Edivva, Terkibu'l-Edivve, Kitab fi Eczâi't-tıp, Hisbu'l-Beden, Kitab fi enne Kuvan Nefs Tabiat li Mizaci'l-beden, Rivaze bi'l-Kretü's-Sahîha, Kitab fi Â'dâd, Kitâbu'l-Kimus, Ma Zekere Eflatun fi Timavus, Fi ennel Muharriki'l-Evvel La yeteharrek, Savt, Firak, Sana'at, Kitab ile Tasren fi'n-Nabz, Makalâtu'l-Hams fi'tTeşrîh, Üskutussât (Unsurlar), Mizaç, Kuvve-i Tabiiyye, Kitâbu'l-İlel ve'l-Â'raz, Ta'arruf ilelü'l-Âzâu'l-Batina, Nebzü'l-Kebîr, Hummavât, Evvâmu'l-Burhan, Hiletü'lBür veya hamletü'l-Bir', Kitab ile Serasabalos, Tiryâk ila Kevser, Tarifu'l-Mer'uf Uyubehu, Kitâbu'l-Ahlak, Adedü'l-Mekâyis, Harekâtu'l-Mechûk⁸⁴.

⁸⁴ Kan, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 2010,s.238.

Bunlardan başka çoğunluğu tıp konusunda olmak üzere, Ahdi Hipokrat, Fusûl, Takdimeti'l-Mearife, Katitriyon, Ahlat, el-Ma've'l-Hevâ, Emrazu'l-Hâdde, Alâmetü'l-Gazavâ, Eczacılık ve beslenme alanında Fi'l-Gıdâ, parmaklara dair Esâbî ve Tabiatü'l-İnsan gibi kitaplar da tercüme edilmiştir⁸⁵.

B. BEYTÜ'L-HİKME'DE BİLİMSEL FAALİYETLER

İslam devleti kurulduğundan itibaren Araplar her türlü ilmi öğrenmeye başladılar. Okullar, kütüphaneler, rasathaneler ve hastaneler devletin her tarafına inşa edilerek gerekli personel ve malzeme ile donatılmıştır. Aynı zamanda âlimler, herhangi bir dini ve etnik ayırım olmadan Şam ve Bağdat'a davet edilmiştir.

Çok sayıda Yunan yazma eseri Bağdat'a getirilerek incelenmiş, tercüme edilip aydınlatıcı (geliştirici) şerhler konularak Arapçaya aktarılmıştır. İslam'ın ilk asırlarında Müslümanlar ilmin takipçisi konumuna Bağdat da dünya bilim merkezi konumuna geldi. Bağdat'taki Beytü'l-Hikme de bu bilimsel ruhun bir yansımasıydı. Bilinmeyi arama, bilinenleri de deney ve gözlemlerle doğrulama bu ruhun yetiştirdiği âlimlerin temel amacıydı.

Müslüman âlimler, Babil, Yunan, Hint ve İran medeniyeti mirasına sahip çıkmış, onları koruma altına almakla yetinmemiş aynı zamanda kendi çalışmalarıyla bu mirası İslam kültürü ile yoğurup, İslam medeniyetinin bilimsel altyapısını hazırlamışlardır. Beytü'l-Hikme'de yapılan çalışmalar ile günlük yaşamın ihtiyacı olan bilimi ve fenni üretmişlerdir. Böylece İslam medeniyeti kendisinden önceki medeniyetlerin mirasçısı olmuştur. Beytü'l-Hikme'nin faaliyetleriyle beraber, Müslüman toplum, eski medeniyetlerin deneyimlerini sentezleyerek, önceki bilimlere bir ivme kazandırmış ve birçok yeni bilim dalını meydana getirmişlerdir⁸⁶.

Bağdat'ta ortaya çıkan İslam'ın altın çağı, aniden ortaya çıkmamış; zaman alan ve aşamalı bir süreç halinde gerçekleşmiştir. Bu aşamaların ilki; eski medeniyet sahalarından toplanan eserlerin tasnif ve tercüme edilmesi aşamasıdır. Bu dönemde orijinal eser üretmekten ziyade klasik eserlerin tercümeleriyle bilim yapılmıştır.

⁸⁵ Kan, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 2010,s.234-235.

⁸⁶ Demirci, **a.g.e**, s.185.

İkinci aşama ise; Hicri III. Yüzyılın başlarında ilk orijinal eserlerin verilmesi ile başlayan dönemdir. Bu dönemde klasik eserlerin yorumları ve şerhleri yapılmış, alanında uzman âlimler tarafından orijinal teoriler üretilmiştir. Beytü'l- Hikme'de önemli tercüme yapan; Huneyn bin İshak, Yuhanna bin Maseveyh, Sabit bin Kurra, Kindi, Harezmî ve Beni Musa Kardeşler gibi âlimler kendi alanlarında önemli orijinal teoriler içeren eserler üretmişlerdir. Bu eserler daha sonraki dönemlerde ilgili bilimlerin temel kaynakları haline gelmiştir⁸⁷.

İlk Halifeler ve Emeviler devrinden itibaren başlayan ve Abbasilerde büyük bir ivme yakalayan İslam ilimleri IX. ve X. yüzyıllarda en parlak devrini yaşamıştır. İslamiyet'in ulaştığı havza boyunca yaşayan milletlerin kültür ve geleneklerinden ve antik medeniyetlerden büyük ölçüde faydalanan İslam ilimleri temelde ikiye ayrılır:

1. Doğrudan İslam Dini ile Alakalı Olan Kıraat, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam ve Tasavvuf
2. Tarih, Coğrafya, Matematik, Tıp gibi kökenleri yabancı medeniyetlere dayanan ve dini mahiyeti bulunmayan yabancı ilimler⁸⁸.

1. Matematik Alanında Çalışmalar

Halife Mansur döneminden itibaren Bağdat, bir tercüme ve ilim merkezi haline gelmeye başlamıştı. Müslümanlar, birçok ilim ve fikir ile ilk defa Bağdat'ta tanışmış, öğrenmiş ve bu farklı ilimlerde uzman kişileri Bağdat'ta yetiştirmiştir. Bağdat, tıp, mantık, matematik, geometri, astronomi ve kimya gibi pek çok bilim dalında ilk Müslüman âlimlerinin ortaya çıktığı yer olmuştur.

Şehir 762'de kurulduktan hemen sonra, ilmi anlamda yıldızı parlamış, kısa süre içinde tarihinin en parlak dönemini yaşamıştır. Bağdat'ın bu ilmi faaliyetlerinden önemli bir dal da matematikti. Matematik, geometri, cebir ve trigonometri bilimleri, bütün dünyada uzun yıllar boyunca kabul edildiği şekliyle Bağdat'ta biçimlenmiş, klasik dünya ile çağdaş dünya arasında bir köprü vazifesi görmüştür.

⁸⁷ Demirci, **a.g.e**, s.186.

⁸⁸ Fuad Köprülü, **İslâm Medeniyet Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 1973, s.142.

Matematik, evreni tanımak ve gerçeğe erişmek için en güvenli yol olarak kabul edilmekteydi. Matematik bilimi, kible yönünü belirleme, ibadet zamanlarını hesaplama, mirası paylaşma gibi dini, ekonomik ve sosyal gerekçelerden dolayı Müslümanların yoğun olarak ilgi duydukları bir alan olmuştur. Müslümanlar ilk matematik çalışmalarını Emeviler döneminde yapmış fakat en önemli çalışmalar Abbasiler zamanında ortaya konulmuştur⁸⁹.

Bu dönemde matematik çalışmaları klasik dünyanın eserlerini tercüme ile başlamış, farklı bilim merkezlerine ait anlayışlar birleştirilip orijinal teoriler ortaya konmuştur daha sonra bu teoriler Latinceye tercüme edilerek Avrupa'ya tanıtılmış, günümüzde kullanılan cebir, trigonometri, geometri gibi bilimler Müslüman matematikçilerin çalışmaları sonucu ortaya çıkmıştır.

Beytü'l-Hikme'de matematik alanında ilk ve en önemli çalışmalar Muhammed bin Musa el Harezmi tarafından yapılmıştır. Harezmi, Brahmagupta'nın Sindhind adlı eseri ile Hint matematiğini, Batlamyus'un El Mecisti ve Öklid'in Elemetler'i ile Helen geometri geleneğini birleştirerek "Cebir" biliminin temellerini atmış ve bağımsız bir bilim haline getirmiştir⁹⁰.

İslam fetihleri sonucu aynı çatı altında toplanan Hint, İran, Yunan, Babil, Mısır ve eski medeniyetlere ait ilmi gelenekler İslam kültür havzasında tekrar canlanmıştır. Bu medeniyetlerin karşılaşma merkezinde Beytü'l-Hikme gibi bir kurumun ortaya çıkması daha önce şahit olunmamış bir ölçüde ilmi bir canlılık sağlamıştır. Pisagor, Öklid, Arşimet gibi âlimlerin eserleri ve Babil matematik geleneği Müslüman düşüncesi ile birleşerek İslam matematiğini oluşturmuştur.

Beytü'l-Hikme'de Harezmi ile aynı dönemde birçok alanda 270'in üzerinde eser ortaya koyan ve İslam matematik bilimi için çok önemli bir yere sahip olan Kindi de bulunuyordu. Kindi, modern matematiğin temellerini atmış sayılar teorisi üzerine kitapçıklar yazmış ve astronomik gözlemler için kullanılan küresel geometriyi geliştirmiştir⁹¹.

⁸⁹ Kan, **Basılmamış Doktora Tezi**, s.236-239.

⁹⁰ Demirci, **a.g.e**, s.186.

⁹¹ Demirci, **a.g.e**, s.187.

Beytü'l-Hikme'nin dünya bilimine en önemli katkılarından biri de “sıfır” rakamının ilim dünyasına kazandırılmasıdır. Bu rakamın keşfedilmesinde Mansur döneminde Menke el Hindi adlı astronomun getirdiği “Sindhind” adlı eserin önemi çok büyüktür. Bu eserin İbrahim el Fezari tarafından tercüme edilmesi ile Hint rakamları İslam dünyasına intikal etmiştir. Harezmi ve Kindi gibi zamanın en önemli matematikçileri eserlerini hazırlarken bu kitapta yer alan cetvellerden (Zic) faydalanmışlardır. Sıfır rakamının Müslümanlar tarafından bulunmasından sonra matematikte yeni esaslar keşfedilmiştir⁹².

Müslümanların sıfır rakamını bulmaları ve bunun akabinde geliştirdikleri teoremlerle, bir sayının karekökünün bulunması, karmaşık matematik problemlerinin çözümünü kolaylaştırmıştır. Bu kolaylık, bilim, ticaret ve devlet işlerinde kullanılmış, insan zekâsının en büyük başarılarından biri sayılmıştır.

Bağdat'ta Müslümanların önemli buluşlarından biri de hem cebirde hem de trigonometride bilinmeyen ifade etmek için kullandıkları X simgesidir. Bu simge Arapçada “şey” olarak ifade edilmiştir.

Astronomi ve matematik birlikte var olan bilimlerdir. Astronomi çalışmaları için matematiksel verilerden faydalanmak zorunda olan astronomlar aynı zamanda matematikçi kimliğine sahiptirler. Müslüman astronomlar gökyüzü cisimlerinin hareketlerini belirlemek amacıyla trigonometriyi geliştirmişlerdir.

Müslümanlar, geometri ve trigonometriye özel bir ilgi duymuş bu ilgi sonucunda günlük problemlerin çözülmesinde bu bilimlerden faydalanmışlardır. Harezmi, cebir çalışmalarını Me'mun'un yüzey hesaplamaları, takvim çalışmaları, miras taksimleri ve ticari hesaplar gibi konularda kolaylıklar sağlayacak teoriler geliştirmesini istemesi üzerine cebir çalışmalarına başlamıştır. Bu çalışmalar kısa zamanda bir gelenek haline gelmiş, bilgiler kuşaktan kuşağa aktararak geliştirilmiş ve daha verimli hale getirilmiştir. Harezmi'den sonra Sabit bin Kurra, onun “cebir” problemlerini geometriye uygulamıştır. Sabit, Eski Yunan matematikçilerinin eserlerini tercüme etmiş bunlara eleştiriler yapıp düzeltme şerhleri koymuştur. Aynı zamanda ilk defa irrasyonel sayıları içeren sayı teorisini ortaya atmıştır.

⁹² Demirci, s.187.

Beytü'l Hikmet de matematik ile uğraşan diğer bir grup ise Beni Musa Kardeşler (Ahmed, Muhammed ve Hasan)'dir. Beni Musa kardeşler, Öklid ve Apollonius'un eserlerini temel alarak Sabit bin Kurra'dan sonra, trigonometriyi sistematik bir hale getirmişlerdir. Sinüs, kosinüs, tanjant ve kotanjantların tablolarını ilk defa tam olarak hazırlayarak, trigonometrik oranları düşüncesini matematiğe sokmuşlardır. Bu kardeşlerin yazdığı "Kitab Ma'rife Misahat el Eşkal" çağının en önemli geometri eseri kabul edilmiştir⁹³.

Sabit bin Kurra gibi Harranlı olan Muhammed bin Cabir el Battani (850-929) de trigonometriyi sistematik bir şekilde geliştirdi. Sinüs, tanjant ve kotanjantların ilk eksiksiz tablosunu yüksek bir doğruluk oranıyla hesapladı. Sinüsleri kendi astronomik incelemelerinde kullandı.

Ebu'l-Vefa Büzcani de X. yüzyılın en büyük matematikçisi sayılmaktadır. Büzcani, yüksek dereceli matematik problemlerini geometrik olarak çözümlenerek Harezmi'nin çalışmalarını tamamlamıştır⁹⁴.

Medeniyetin zirve döneminde bahsettiğimiz âlimler dışında matematik alanında önceki Yunan ve İslam matematikçilerinin eserlerini titizlikle inceleyen ve optik dâhil 57 eser yazan İbni Heysem (ö.1039) logaritma ve trigonometriyi birleştiren İbni Yunus (ö.1024), Ebu Bekir el Kerhi (ö.1024) ve Ömer Hayyam (1045-1121) gibi birçok matematikçi yetişmiştir.

Dünya matematik tarihinde Müslüman matematikçiler en fazla paya sahip olan gruptur. Hem klasik dünyanın matematik eserlerini tercüme ederek bu bilimi diriltmiş hem de kendileri orijinal eserler ile beraber yeni teoremler ve bilim dalları keşfetmişlerdir. Bu bilginlerin yaptığı çalışmalar batıya tercümelerle aktararak modern bilimin temelleri atılmıştır.

⁹³Kan, Basılmamış Doktora Tezi, s.236-239.

⁹⁴ Muhammed Ali Kettani, "İslam Bilimlerinin Geçmişine Toplu Bir Bakış" **İslam ve Bilim Tartışmaları**, Haz. Mustafa Armağan, Etkileşim yay, İstanbul 2007, s.189.

2. Astronomi Alanında Çalışmalar

Arap dünyasında eski medeniyetlerin astronomi eserleri Emeviler döneminde tercüme edilmeye başlanmış diğer birçok bilim gibi Abbasiler döneminde en yoğun dönemini yaşamıştır. Astronomide Müslümanlar, Yunan geleneğini, Hint ve İran bilgisiyle birleştirerek yeni bir görüş ortaya atmışlardır. Batlamyus'un el Mecisti adlı eseri Müslüman astronomlar tarafından en güvenilir eser kabul edilmiş bundan dolayı İslam astronomisinde Yunan geleneği devam ettirilmiştir. Fakat Yunanlılardan farklı olarak Beytü'l-Hikme'de uygulama ağırlıklı çalışmalar yapılmış ve Yunan astronomların tahminlerine günümüzdeki gerçek değerlere daha da yaklaşmışlardır.

Müslüman âlimler astronomiyi bir matematik bilimi olarak kabul etmiş, antik astronomi yazmalarını Arapçaya tercüme etmiş ve bu yazmaların ilerisine giderek daha doğru ölçümlere ulaşmışlardır. Abbasilerde astronomi ile ilgili çalışmaları, Mansur'un sarayında çalışan İbrahim el Fezari başlatmıştır. Fezari, Birçok Hint eserini çevirmiş ve ilk özgün astronomi eserini yazmıştır⁹⁵.

Me'mun döneminde Beytü'l-Hikme'de 60'a yakın astronom çalışmaktaydı⁹⁶. Halife Me'mun da bu çalışmaları bizzat takip etmiş ve bazı ölçümler için direktifler vermiştir. Me'mun, Yahya bin Ebu Mansur ve Hubeyş el Hasib başkanlığındaki bir heyete dünyanın çevresini ölçmeleri için emir vermiş, onlar da Sincar çölünde 1 derecelik iki nokta arasında yaptıkları ölçümlerin sonucunda bu iki nokta arasındaki mesafenin 56.666 Arap mili (111.812km) olduğu toplamda dünyanın çevresi 40253 km olarak hesaplanmıştı. Günümüzde dünyanın gerçek çevre uzunluğu 40068 km olarak belirlenmiştir⁹⁷.

Bu çalışmalar nihayetinde Me'munî adı verilen tablolar hazırlanmış; yüzey şekillerini, denizleri, nehirleri ve milletleri gösteren haritalar yapılmıştır. Yapılan bu haritalar aynı zamanda denizcilikte de kullanılmış ve uzak doğuya kadar gidilmiştir.

Batlamyus'un geliştirmiş olduğu ay ve gezegenlerin hareket teorisi ve dünya merkezli evren teorisinin hatalarını Harezmi düzeltmiş, Zic cetvelleri sayesinde detaylı

⁹⁵ Kettanî, a.g.m, s.194.

⁹⁶ Demirci, **a.g.e**, s.191.

⁹⁷ Kettanî, a.g.m, s.195.

bir gezegen tablosu hazırlamıştır. Bu astronomik tablo, yıldızlarının ve gezegenlerin yerlerini tespit etmeye yarıyordu. Harezmi'den sonra gelen astronomlar kendi Zic cetvellerini oluşturmuşlardır. Bunun nedeni her âlimin kendisinden önce yapılan çalışmayı bir adım daha ileri götürme çabasıydı.

El-Fergani IX. yüzyılda Beytü'l-Hikme'de Batlamyus'un eserlerini incelemiş el Mecisti'ye şerh yazmış, bu kitaba dayanarak yapmış olduğu hesaplamaları içeren eser Avrupa'da ve Orta Asya'da 700 yıl kullanılmıştır. Bu çalışma bilimsel düşünce ve ilişkilerin deneysel doğrulanmasının başlangıcı olmuştur⁹⁸.

Bağdat'ta astronomi ile ilgilenen bir başka âlim de Matematikçi Battani (850-929)dir. Harranlı bir matematikçi ve astronom olan Battani, Sabii bir aileden gelmekteydi.

Battani, İslam medeniyetinin zirve döneminde yaşamış ve dönemin zengin bilimsel ruhuna büyük katkılar sağlamıştır. Battani, matematik ve astronomi bilimine çok önemli katkılar sağlamış bir âlimdir. Ömrünün 40 yılını (877-918) astronomiye adanmıştır⁹⁹.

Matematik ve astronomi alanında birçok eser bırakan Battani'nin en önemli eseri Kitab'ül-Ciz'dir. Bu eserinde astronomi ile alakalı daha önce ele alınmayan konulara yer vermiştir. Batlamyus'un "Tetrabiblos" eserine şerh yazarak bu kitaptaki yanlışları düzeltmiştir. Kendisinin geliştirdiği ciz cetveliyle güneş yılını tam olarak hesaplanmıştır. Battani'nin önemli başarılarından bazıları şunlardır: Güneş yılını günümüzdeki gerçek değerinden sadece iki dakika farkla 365 gün 5 saat 46 dakika olarak, ay ve güneş tutulmasını 23° 35" olarak belirlemiş 880-881 yılları arasında 489 yıldızı kataloglamıştır¹⁰⁰. Battani'nin çalışmaları daha sonra Avrupa'da büyük yankı uyandırmış, Brahe, Kepler, Galileo ve Kopernik'e ilham kaynağı olmuştur.

⁹⁸ Yasmeen Mahnaz Faruqi, "Contributions of Islamic scholars to the scientific Enterprise", **International Education Journal**, 2006, 7(4), 391-399.

⁹⁹ Abdullatif, Mohammad Salah Aldin, "Al-Battani Contributions In Astronomy And Mathematics" **Contributions of Early Muslim Scientists to Engineering Studies and Related Sciences**, Edt. Abdi o. Shuriye, Waleed F. Faris, IIUM Press, Kuala Lumpur, 2011, s.45-48.

¹⁰⁰ Kettanî, a.g.m, s.196.

İslam astronomi biliminde önemli bir yere sahip olan bir başka âlim de Ebu'l-Reyhan el Biruni'dir. Biruni, Galileo'dan 600 yıl önce dünyanın kendi eksenini etrafında döndüğünü iddia etmiştir. Usturlap ve denize yakın yüksek bir dağdan faydalanarak karmaşık bir jeodezi problemini çözmüş ve dünyanın çevresini hesaplamıştır. Dünyanın herhangi bir noktasının Mekke'ye olan yönünü bilimsel olarak tespit etmiştir.

Beytü'l-Hikme, İslam dünyasının birçok noktasında yükselen rasathaneler ve burada yapılan çalışmaların temelini oluşturmuştur. Bu kurumda yürütülen çalışmalar sonucunda, Hint, Yunan, İran ve Babil astronomi çalışmaları tüm İslam âlemine ulaşmıştır¹⁰¹.

3.Tıp Alanında Çalışmalar

İslam tıp bilimi Müslümanların en başarılı olduğu bilimdir. İslam medeniyetinin zirvesi sayılan Beytü'l-Hikme, sadece döneminde değil daha sonra Rönesans ve XVII. yüzyıla kadar Müslüman hekimlerin eserleri Avrupa'da ders kitabı olarak okutulmuştur.

Müslümanlar VIII. yüzyıldan itibaren yaptıkları tercüme sayesinde, Hipokrat, Galen, Dioscorides gibi Yunan hekimlerin eserlerinden tıp ilmini elde ettiler. Tıp, Beytü'l-Hikme döneminde büyük bir gelişme kaydetmiş ve özel bir karaktere sahip olmuştur.

İslam tıbbı, Yunan hekimler Hipokrat ve Galen'in geleneğini İran ve Hint pratiğini aynı çatı altında birleştirmiştir. Bu yönüyle sentezci bir yapıya sahiptir. Müslümanların tıp bilgisinin altyapısında İran'ın Cundişapur Okulu, İskenderiye okulu ve Tıbbı Nebevi yatmaktadır. Beytü'l-Hikme'de tıp çalışmaları, Abbasi halifesi Mansur yakalandığı bir hastalık sonucu Cundişapur okulundan bir hekim istemesi ve Hekim Curcis bin Buhtişu'nun başarılı tedavisi sonucu iyileşen halifenin, Buhtişu'yu sarayında tutarak ona Bağdat'ta bir hastane kurdurtması ile başlamıştır. Buhtişu ailesi daha sonra bu hastanede birkaç nesil çalışmalarına devam ettirmişlerdir.

¹⁰¹ Astronominin yanında Müslümanlar dini zümrenin tepkilerine rağmen, sarayın desteğiyle Hint ve Babil kaynaklarını kullanarak astroloji biliminde de önemli çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların belli başlıları, Maşallah el-Yehudi ve Ebu Ma'şer el Belhi tarafından yürütülmüştür.

Buhtişular gibi Cundişapur'dan Bağdat'a gelen bir başka hekim ailesi de Masaveyhlerdir. Masaveyh, eğitim almamış bir hekim ve eczacıydı. Cundişapur hastanesi dispanserinde 30 yıl çalışmış, istifa edince Bağdat'a gitmiştir. Masaveyh dışında üç oğlu da bu geleneği devam ettirmiştir. Özellikle Yuhanna bin Masaveyh, Harun Reşid, Me'mun, Mu'tasım ve Vasık dönemlerine damga vurmuş, Arapça ilk tıp eserini meydana getirmiş¹⁰², içinde göz hastalıklarıyla ilgili bir risalenin de bulunduğu 100'e yakın eser yazmış bir hekimdir¹⁰³.

Abbasilerin ilk döneminde İbni Mukaffa, tıp eserlerini Pehleviceden Arapçaya tercüme etmiş, bu tercümelere Masaveyh ailesi devam ettirmiştir. Tercümelere Halifeler ve özellikle Bermeki ailesinden gelen vezirler hamilik yapmış, Yahya Bermeki, Hindu Mikna'yı Hint tıp eserlerini tercüme etmesi için Bağdat'a getirmiştir.

Dönemin en büyük mütercimi Huneyn bin İshak, önemli bir tercüman olmanın yanında zamanının en önemli hekimlerinden biriydi. Huneyn, Meşhur Yunan hekim Galen'in 99 eserini Arapçaya çevirmiş, birçoğuna şerhler yazmıştır¹⁰⁴. Tıpla alakalı oftalmoloji alanında iki temel eser bırakmıştır. Aşr Makalat fi'l Ayn (Göz Hakkında On Makale) ve Mesail fi'l Ayn (Gözle İlgili Problemler) adlı eserler ile gözün anatomik yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Huneyn'in yaptığı çalışmalar İslam tıp geleneğinin temelini oluşturmuştur.

Beytü'l-Hikme'de daha çok felsefe alanında çalışmalar yapan Kindi (801-873) ve öğrencileri de tıp ile ilgili risaleler yazmışlardır. Yine IX. yüzyılın önemli astronom ve mütercimlerinden Sabit bin Kura önemli bir pratisyendir. Sabit'in Tezkire adlı eseri kızamık ve çiçek hastalıkları açısından Razi'nin yolunu açmıştır¹⁰⁵.

Rey'de dünyaya gelen Razi (ö.932) Bağdat'a gelerek burada ilim tahsil etmiş ve hastanede başhekim olmuştur. Bu görevi sırasında karşılaştığı hastalıkları ve tedavileri not etmiş öldüğünde bu notlar öğrencileri tarafından kitap haline getirilmiştir. Havi adında 30 ciltlik bu eser, tıbbın bütün alanlarıyla ilgili bir ansiklopedi niteliğindedir. Havi, Uzun yıllar boyunca hem Doğu'da hem de Batı'da okutulmuştur.

¹⁰² Demirci, **a.g.e.**, s.196.

¹⁰³ Nasr, **a.g.e.**, s.201.

¹⁰⁴ Nasr, **a.g.e.**, s.202

¹⁰⁵ Demirci, **a.g.e.**, 196.

Razi'nin bir başka eseri de Galen'in anatomi bilgisini geliştirerek daha sistemli bir şekilde ortaya koyan Kitab'ul-Mansur adlı eserdir. Bu eserde psikomatik tıp, ruh hastalıkları, kızamık ve çiçek hastalıklarının tedavileri hakkında bilgiler yer almaktaydı¹⁰⁶.

İslam medeniyetinin tıp ve ilim alanındaki zirve ismi olan İbn Sina, el Kanun adlı ansiklopedik eseri ile Hipokrat ve Galen'in bile sahip olamadığı bir şöhret kazanmıştır. İbn Sina'nın bu eseri, XIV. yüzyıla kadar Doğu ve Batı üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.

İbn Sina, kendisinden önceki Müslüman ve diğer hekimlerin eserlerinde faydalanmış, bunlara yeni keşifler ilave etmiştir. (tüberkülozun bulaşıcılığı, menenjit, salgın hastalıkların yayılma şekli vb.)

Beytü'l-Hikme ortaya çıktıktan hemen sonra, Müslümanlar tıp alanında üstünlüğü ele geçirmiş, Müslüman hekimler, Hristiyan ve Yunan hekimlerinin ilerisine gitmişlerdir. Beytü'l-Hikme'nin kurulmasından İbn Sina'ya kadar uzanan dönemde çok sayıda hekim yetişmiştir. Will Durant'a göre 931 yılında Bağdat'ta 860 diplomalı hekim bulunmaktaydı¹⁰⁷. Bu hekimler, tıp alanında önemli çalışmalara ve başarılarla imza atmış, bu alanında Müslümanlar yüksek bir seviyeye ulaşmışlardır.

Bu dönemde sağlık hizmetleri her yere ve herkese ulaştırılmaya çalışılmış, hapisanelere ve köylere gezici hekimler gönderilmiştir. Eğitimini tamamlayan hekimler testlerden geçirilerek yeteneklerine göre sertifika (icazet) verilmiştir. Bağdat'ta tıp alanında yaşanan bu canlılık ile sonucunda başta Bağdat olmak üzere birçok şehirde hastaneler kurulmuştur¹⁰⁸.

Müslümanların kurduğu hastaneler seküler bir yapıya sahip olmuş, herkese eşit ve herhangi bir ayırım olmadan hizmet etmiştir. Avrupa'da olduğu gibi hastaneler dini bir zümre tarafından değil direk devlete bağlı hekimler tarafından yönetilmekteydi. Bu

¹⁰⁶ Demirci, a.g.e, 198.

¹⁰⁷ Will Durant, **İslâm Medeniyeti**, Ter.Orhan Bahaeddin, Tercüman 1001 Temel Eser, s.106.

¹⁰⁸ Demirci, a.g.e, s.196.

hastanelerde farklı dinlere mensup doktorlar beraber çalışmaktaydı. Ortak amaçları, hastaların sıhhatini sağlamaktı¹⁰⁹.

Hastalıkların bölümlere ayrıldığı bu hastanelerde, kadın ve erkek hastalar farklı bölümlerde tedavi edilmekteydi. Yine kadın hastalara kadın hemşireler bakarken erkek hastalara da erkek hemşireler bakıyordu¹¹⁰.

4. Coğrafya Alanında Çalışmalar

Müslümanlar sahip oldukları geniş coğrafya itibari ile (Çin Seddi'nden Atlas Okyanusu kıyılarına kadar) coğrafya biliminde önemli gelimler kaydetmişlerdir. Coğrafyacılar bu geniş alanda hiçbir sınırla karşılaşmadan özgürce yaptıkları seyahatler ve Hac mevsiminde dünyanın dört bir yanından gelen âlimlerle yaptıkları fikir alışverişleri sonucu bilgiler derlemiş ve haritalar çizmişlerdir.

İlmi olarak çalışmalar Yunan, Hint ve İran metinlerinin Beytü'l-Hikme'de tercüme edilmesi ile başlamıştır. İslam coğrafya biliminde Hint ve İran eserleri en önemli etkiye sahiptir. Bu eserler sayesinde Müslümanlar Hindistan'ı tanımış ve Fars denizcilik terimleri Arapçaya geçmiştir¹¹¹.

Yunan etkisi ise başta Batlamyus'un Coğrafya adlı eseri ve diğer Yunan coğrafya eserlerinin tercüme edilmesi yoluyla olmuştur.

Beytü'l-Hikme'de coğrafya çalışmalarını halife Me'mun başlatmıştır. Önceki konuda da bahsetmiş olduğumuz gibi astronomlarına dünyanın çevresini ölçmelerini emretmiş ve Sincar çölünde başarılı sonular elde edilmiştir. Bu dönemde Yunan coğrafya eserlerinden faydalanılarak önemli bir dünya atlası hazırlanmıştır¹¹².

Müslümanlar coğrafya alanındaki bu gelişmeleri sonucunda Çin, Japonya, Hindistan, Güney-Batı Asya ve Hint Okyanusunu, İskandinavya, İrlanda, Almanya, Fransa ve Rusya dâhil Avrupa, Asya ve Afrika'ya ulaştılar.

¹⁰⁹ Ezzat Abouleuish, "Contribution of Islam to Medicine", **Islamic Medicine**, Edited by Shahid Athar, M.D, Pan-Islamic Publishing House, İndiana, 1989, s.9.

¹¹⁰ Abouleuish, a.g.m, s.11.

¹¹¹ Hint okyanusunun "Fars Denizi", gemi kaptanının "nahuda", limanın "bender" gibi Farsça kelimelerle adlandırılması gibi... (Demirci, a.g.e, s.193)

¹¹² Demirci, a.g.e, s.194.

Harezmî hazırlamış olduğu Suret'ül-Arz adlı harita ile ilk İslami coğrafya haritası ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın yanı sıra Ahmed el Yakubi, Kitab'ul-Buldan adlı eserinde seyahatlerini anlatırken ülkeler hakkında ayrıntılı bilgiler vermiş, Ubeydullah Hurd Dabah da El-Measil ve Memalik (Yollar ve Ülkeler) adlı eseri yazmıştır¹¹³. Bağdat'ta Mesudi, o dönemde bilinen dünyanın ayrıntılı bir haritasını hazırlamıştır. Yine Bağdat'ta çalışmalar yapan Habeş el Hasib el Mervezi de, özellikle kiblenin yerini belirlemek ve ibadet amaçlı haritalar ve koordinat sistemi geliştirmiştir.

Bir diğerk coğrafyacı İranlı Zahrab da Nil, Fırat ve Dicle nehirleri ve bunlar üzerindeki sulama sistemlerinin ayrıntılı bir haritasını hazırlamıştır. Müslümanların bu çalışmaları daha sonra Endülüs ve Sicilya'da devam ettirilmiş özellikle İdrisi gibi önemli coğrafyacılar yetişmiştir.

Beytü'l-Hikme'de yukarıda bahsettiğimiz ilimler dışında; kimya, eczacılık, zooloji, botanik gibi alanlarda da önemli çalışmalar yapılmıştır. Özellikle eczacılık ve kimya alanında önemli buluşlar yapılmıştır.

Edvietet'ül-Müfrede, Akrazin ve Biruni'nin Kitab-ul Saydala (Eczacılık Bilimi) gibi eserler eczacılık alanında, Cahız'ın Kitab'ul Hayvan'ı zooloji alanında, İbni Vahşiye'nin Felahatu'n-Nebtiye'si de botanik alanında yazılmış önemli eserlerdir¹¹⁴.

5. Felsefe Alanında Çalışmalar

İslam topraklarının genişlemesinden sonra Müslümanlar, kadim medeniyet sahalarına ulaşmışlar ve bu kültürlerle irtibata geçmişlerdir. Bu irtibat sonucunda Müslümanlar eski medeniyete ait bilim ve kültüre merak salmış, bu merak sonucunda meydana gelen yoğun tercüme faaliyetleri ile tabiat ilimlerine ait eserlerin yanı sıra klasik felsefe eserleri de tercüme edilmiştir. İslam felsefesi de bu tercüme sonucunda şekillenmiştir.

Beytü'l Hikmet de toplanan klasik İran, Yunan ve diğerk medeniyetlere ait eserler tercüme edilirken aynı zamanda tefsir ve şerhleri de yapılıyordu. Metafizik, tabiat felsefesi, mantık, psikoloji, matematik, siyaset, ahlak ve musiki gibi alanlarda çok sayıda eser Arapçaya kazandırılmıştır. Bu bağlamda felsefenin gelişme göstermesi

¹¹³ Kettanî, a.g.m, s.205.

¹¹⁴ Demirci, a.g.e, s.200.

uygulamalı bilimlere olan yakınlığından kaynaklanmaktaydı. Bu eserlerden elde edilen ve günlük hayatta yarar sağlayan bilgiler tercüme çalışmalarına hız kazandırmıştır¹¹⁵.

İslam felsefesini doğuran sebep, Müslümanların kendi içindeki problemler ve dışarda Yahudi ve Hristiyanlarla yapılan kelami tartışmalar etkili olmuştur. Bu tartışmalar sonucunda İslam kelam bilim ortaya çıkmıştır. Yine bu tartışmaların neticelendirilmesi için Kur'an, Hadis ve kelamın dışında bir araca ihtiyaç duyulmuş ve bu ihtiyaca klasik Yunan felsefesi cevap vermiştir¹¹⁶.

Daha önce ilmi şahsiyeti hakkında bilgi verdiğimiz Halife el- Me'mun, meclislerde farklı mezhep ve görüşleri savunan âlimlerdenn soru-cevap şeklinde tartışmalarını tertip ederdi. Sahip olduğu bilgi birikiminden dolayı kendisi de bizzat bu tartışmalara katılırdı. Bu tartışmalarda genelde büyük günah sahiplerinin akıbeti, Hz. Ali'nin efdaleti, imamet meselesi ve Kuran'ın mahlûk olup olmadığı gibi meseleler tartışılırdı¹¹⁷.

Me'mun'un bu münazaraları düzenlemedeki asıl amacı, çeşitli fırkalara bölünmüş Müslümanların dine en uygun ve hoşnut olunacak orta bir yolda birleşmelerini sağlamaktı. Me'mun'un düzenlemiş olduğu bu akademik toplantılar sayesinde, çeşitli dinî grupları uzlaştırmak istediği, en azından tarafların birbirine düşman olmalarını engelleme gayesini güttüğü anlaşılmaktadır¹¹⁸.

İslam felsefe ekollerinin hemen hepsi Abbasiler döneminde ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni bu dönemde Abbasi halifelerin bu çalışmalara karşı göstermiş olduğu büyük destek ve yoğun ilgidir¹¹⁹.

Arap-İslam coğrafyasında felsefe kendisini bir zemine oturtunca Müslüman felsefeciler düşüncelerini özgür bir şekilde yazmaya başladılar. Beytü'l-Hikme'de yapılan çalışmalarla Müslümanlar tabiat bilimlerinde olduğu gibi felsefede de rasyonalizme yönelmişlerdir. Tamamen akli esas alan bu yazarlara "felasife" veya "hukema" denilmekteydi. Yine düşüncelerini vahye dayandıranlara "tekellüm" veya

¹¹⁵ Kadir Kan, Basılmamış Doktora Tezi, s.258.

¹¹⁶ Kan, aynı yer.

¹¹⁷ Nahide Bozkurt, **Mutezilenin Altın Çağı: Memun Dönemi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, S.65.

¹¹⁸ Bozkurt, **a.g.e.**, s.65.

¹¹⁹ Kan, Basılmamış Doktora Tezi, s.260.

“ehl-i kalam” deniliyordu. Akılcı filozoflar dinin temel esaslarına zarar vermemek kaydıyla düşüncelerini serbest bir şekilde, sınırlama olmadan dile getiriyorlardı. Yine de zaman zaman din âlimlerinin yoğun eleştirilerine maruz kalmış ve İslam dünyasında derin fikri ayrışmalar ortaya çıkmıştır¹²⁰.

İslam felsefesi, metot problem açısından Yunan felsefesini takip etmiştir. Yunan felsefesi üzerine derin incelemelerde bulunan Müslüman felsefeciler, Yunan filozoflar arasındaki görüş ayrılıklarını gidermeye çalıştılar. Bu dönemin en önemli felsefecileri Kindi, Farabi ve İbn Sina’dır.

Bu akılcı filozofların ilki, aynı zamanda ilk Müslüman filozof olan Ebu Yusuf el Kindi’dir. 803 yılında Kûfe’de doğan Kindi, Bağdat’a giderek tahsil görmüş, Mem’un ve Mutasım’ın sarayında tercüman, alim ve filozof olarak şöhrete kavuşmuştur. Abbasilerin ilim ve felsefe alanında hızlı ve zengin olan ilk asrında Kindi, aritmetik, geometri, fizik, coğrafya, matematik, meteoroloji, müzik, tıp ve felsefe alanlarında 265 eser yazmıştır. Aristo’nun Metafizik’inden Batlamyus’un El-Mecisti’sine kadar bir çok eseri tercüme ve tashih etmiş, şerhler yazmıştır¹²¹.

İslam felsefesini sistemli bir hale getiren Kindi, Aristo ve Platon’un düşüncelerini birleştirerek Neo-Platoncu (Yeni Eflatuncu) bir çizgiye getirmeye çalışmıştır. Kindi ve çalışmaları sayesinde Helen fikirleri İslami bir görünüm kazanmıştır. Aristo, Eflatun, Yeni-Eflatunculuk, Stoacılık, Hermetistler ve Pisagorcula ile antik çağın filozofları Beytü’l-Hikme’ye tanıtılmıştır. Aynı zamanda Mutezili bir âlim ve İslam Meşşailiğinin¹²² (Peripatetizm) kurucusu olan Kindi, 873 yılına kadar hayatını devam ettirmiştir¹²³.

¹²⁰ Bozkurt, **a.g.e.**, s.66.

¹²¹ Kan, Basılmamış Doktora Tezi, s.262.

¹²² İslâm toplumunda genel olarak Aristo sistemini temel alan felsefi hareketlere için kullanılan bu terim “yürümek” anlamına gelen “meşy” kökünden türetilmiştir. Aristo, Atina’da Lykeion (lise) adıyla kurduğu felsefe okulunda bir yandan ders okuturken bir yandan da eserlerini kaleme almıştı. Filozof, öğrencilerine zihin jimnastiğiyle beden jimnastiğini aynı anda yaptırmak amacıyla derslerini okulunun geniş revakları arasında gezinerek veriyordu. Bu sebeple onun felsefesine Yunanca, “gezinmek, yürümek” anlamındaki peripatein masdarından peripatetizm denilmiştir. Peripatetizm kelimesi başlangıçta Aristo’nun ders verme yöntemini gösterirken sonradan Helenistik dönemde, İslâm ve hıristiyan Ortaçağında yetişen ve Aristo doktrinini temel alan filozoflarda sistemi ifade eden bir terim olarak yaygınlık kazanmış, VIII. yüzyılda başlayan tercümeler döneminde ise bu kelime Arapça’ya Grekçe peripatosu karşılık

Kindi'nin sistemleştirdiği İslam felsefesi X. yüzyılda tüm islam topraklarına yayılmış bulunuyordu. Bu yayılma alanında bulunan Türkistan'ın Farab şehrinde doğan Farabi (Ö.950) Siyaset ve bilgi felsefesi başta olmak üzere felsefenin tüm alanlarında 200'den fazla eser kaleme almıştır.

Farabi İslam felsefesinin en özgün filozoflarından. Aristoteles mantığını Arap-İslam coğrafyasına taşımıştır. Farabi hem Aristoteles hem de Platon hakkında geniş açıklamalar yazmış ayrıca yeni Platonculuk'tan da etkilenmiştir.

Platon ve Aristoteles'in fikirlerinin uyumlulaştırmaya çalışılması ile ortaya çıkan Yeni Platonculuk, evrenin oluşumunu Tanrı'nın Birliği'nden türetmeye çalışarak, Antik felsefeye mistik ve dini öğelerin katılmasıyla oluşturulmuş bir akımdır. Farabi'nin bu metafizik anlayışı onun İslami bir siyaset felsefesi kurma çalışmasında önemli bir rol oynar¹²⁴.

İslam felsefesinin ilk dönemi Farabi ile zirve yapmıştır. Ama Farabi'nin asıl önemi onun felsefe ve İslam ilahiyatı arasında kurduğu köprüden kaynaklanır. Farabi bu ikisinin birbirini desteklediğini ve pekiştirdiğini etkili ve özgün bir şekilde ortaya koymayı başarmış bir filozoftur. Yazıları bütün bir İslam skolastik dönemini etkisi altına almış ve biçimlendirmiştir. Benzer şekilde yazıları kelamcılar tarafından reddedilerek hararetle tartışmaların doğmasını sağlamıştır.

Aristo'nun birçok eserinin yeniden açıklamalarını ve şerhlerini Yazan Farabi'ye bu sebepten dolayı kendisine Aristo'dan sonra "Muallim-i Sani" (İkinci Öğretmen) unvanı verilmiştir. Farabi'nin düşüncesini en açık şekilde ortaya koyan ve İslam ilahiyatı ile Aristoteles ve Platon felsefesiyle Yeni Platoncu felsefe arasında yaptığı birleşimin çok başarılı bir biçimde açıklandığı çalışması "*Erdemli Şehrin Sakinlerinin Görüşleri*" anlamına gelen "El-Medinetü'l-Fazıla" adlı siyaset çalışmasıdır. Üç bölümden oluşan eser, Platon'un "Devlet" adlı eserinden ilham alınarak yazılmıştır. İlk bölümde Aristo metafiziğini; ikinci bölümde ruhbilimini, üçüncü bölümde ise siyasi

üzere meşşâî şeklinde, sistemi belirten peripatetizm de meşşâîyye olarak çevrilmiştir. (Mahmut Kaya, "*Meşşâîyye*", **DİA**, İstanbul 2004, C.29, s.393-396.)

¹²³Durant, **a.g.e**, s.116

¹²⁴ Diane Collinson ve Robert Wilkinson, **Otuz Beş Doğu Filozofu**, Ayraç Yay. Ankara 2000, s.36.

durumun yapısı hakkında bilgiler vermektedir¹²⁵. Farabi'nin bu eserinde Allah'ın birliği eksenine üzerine kapsayıcı bir gerçeklik fikriyle bu üç esas birbirine bağlanmıştır.

Yirmi yıl kadar Bağdat'ta oturan ve eserlerinin çoğunu burada kaleme alan filozof, bu şehirde meydana gelen karışıklıklar sebebiyle 941 yılında Şam'a gitmiş, burada ömrünün sonuna kadar kalmıştır.

Farabi ile aynı dönemde yaşayıp felsefe alanında önemli bir isim olan Zekeriya el Razi (865-925) de Farabi gibi hem bir hekim hem de filozoftu. Maniheizm, Gnostizm¹²⁶ ve Eflatunculuk düşüncelerini birleştirerek deney ve tecrübe yöntemini sistemleştiren, Razi, en önemli tabiatçı filozoflardan biridir¹²⁷.

Razi'nin felsefe sisteminin temel unsurları: Yaratıcı, ruh, madde, uzay ve zamandır. Bu unsurları detaylı bir şekilde tartışan Razi'nin özellikle zaman ve uzay hakkındaki görüşleri çağını aşmıştır¹²⁸. Ancak sahip olduğu düşünceleri nedeniyle dönemin ulemasının ağır eleştirilerine maruz kalmıştır. Birçok bilim alanında eserler veren Razi daha sonra Avrupa tarafından "*Rhazes*" olarak tanınmış ve eserleri birçok dilde yayınlanmıştır. Razi'nin 40'a yakın eseri günümüze kadar ulaşabilmiş ve bunlar, İran, Paris, Britanya, Rampur ve Bankipur İslam medeniyet kütüphanelerinde bulunmaktadır¹²⁹.

İslam felsefesi denilince akla gelen ilk filozoflardan biri de Farabi'nin akılcı anlayışı ve Razi'nin deneyci düşüncesini birleştiren, eski felsefeyi İslam düşüncesi içinde eriten İbn Sina'dır (980-1037). Batı'da Avicenna olarak bilinen İbn Sina, dönemin karakteristik özelliği olan hâkim (çok yönlü) bir filozoftu. Çocukluğundan itibaren titiz bir eğitim almış, 10 yaşına geldiğinde Arap klasiklerini ve Kur'an'ı

¹²⁵ Collinson ve Wilkinson, **a.g.e**, s.37.

¹²⁶ Başta Tanrı olmak üzere varlık ve olaylarla dinî konulara dair gerçek bilginin duyu verilerine, akıl yürütmeye veya burhanî kanıtlamalara dayanmaksızın sadece keşif ve ilham yoluyla elde edilebileceğini ileri süren mistik ve felsefî akım.(**DİA**, C. 22, s. 444-447)

¹²⁷ Demirci, **a.g.e**, s.166.

¹²⁸ Wan Hazmy bin Che Hon, **Muslim Scholars and Scientists**, Islamic Medical Association of Malaysia N. Sembilan, Kuala Lumpur, s.42.

¹²⁹ Wan Hazmy, **a.g.e**, s.44.

hatmetmiş bulunmaktaydı. Daha sonra, Hukuk, Psikoloji, mantık ve doğa bilimlerine yöneldi¹³⁰.

İbn Sina, felsefe de Aristo geleneğine bağlı kalmış, Kitabı'ş-Şifa adlı eserinde Aristo felsefesini titizlikle ele almıştır. İbn Sina düşüncesi, Aristocu, Platoncu ve Neoplatoncu düşüncelerin akıcı bir karışımıdır. Felsefesini Aristo düşüncesi üzerinde temellendirmiş ve üzerine Yeni Platoncu görüşü inşa etmiştir. Kendisinin öncüsü olan Farabi'den etkilenmiş, onun birçok fikrine kendi bakış açısını katarak geliştirmiştir. Daha sonra eserleri tercüme yolu ile Avrupa'ya ulaşan İbn Sina, skolastik düşünce üstünde büyük yankı uyandırmıştır. Filozofun en önemli eseri Kitab-el Necat (Kurtuluş Kitabı) adını verdiği Kitabı'ş-Şifa'dır¹³¹.Bahsettiğimiz filozoflar dışında; Gazali, İbni Rüşd, Serahse gibi önemli filozoflar da Beytü'l-Hikme'nin yeşertmiş olduğu coğrafyada yetişmişlerdir.

Aristo, İslam felsefesine etkileri açısından üzerinde en çok durulan ve incelenen filozoftur. O'nun eserleri geniş yankı uyandırmış ve Meşşayilik akımının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mantık, metafizik, ahlak, tabiat bilimleri ve siyaset alanındaki çalışmaları takip edilmiş bu disiplinlerden kelam ve mantık bilimleri doğmuştur¹³². Özellikle vahiy-akıl eksenindeki tartışmalarla beraber Tanrı-Evren ilişkisi, varlığın ilkeleri, evrenin ezeli oluşu ve yaratılışı, zaman ve hareket problemleri, ölüm ötesi hayat ve ruh konuları Aristo'nun İslam dünyasında en çok tartışılan konularıdır.

Müslümanlar, sadece Yunan düşüncesiyle haşır neşir olmamışlar aynı zamanda İran ve Hint düşüncesinden de faydalanmışlardır. Fakat bu dönemde bu iki kültürden (İran ve Hint) alınan eserler genellikle tıp, astronomi, tarih ve siyaset eserleridir. İlk dönemde Müslümanlar orijinal bir düşünce sistemi ortaya koymamışlar, Yunan eserleri aracılığıyla Yunan düşüncesini inceleyip iletmişlerdir¹³³.

¹³⁰ Wan Hazmy, **a.g.e**, s.68.

¹³¹ Collinson ve Wilkinson, **Otuz Beş Doğu Filozofu**, Ayraç Yay. Ankara 2000, s.42.

¹³² Demirci, **a.g.e**, s.168.

¹³³ Demirci, **a.g.e**, s.171.

6. Tarih Alanında Çalışmalar

İslam tarihçiliği Emeviler devrinde başlamış, Abbasilerin ilk döneminde sistemli bir disiplin haline gelmiştir. İslam tarihçiliğinin ortaya çıkmasında Peygamber ve sahabelerin hayatları hakkında bilgi sahibi olma düşüncesi etkili olmuştur. İslam tarihçiliğinin gelişmesinde Arap geleneğinde var olan ensâb¹³⁴ ilminin önemli katkısı vardır.

İlk Müslüman tarihçiler genelde aktardıkları bilgileri, o bilgiyi edindiği ya da kendisinden duyduğu rivayetçiyi referans gösterirlerdi. Bu şekilde yazılan tarih metinlerinde iki bölüm ortaya çıkıyordu: Tarihi olayın haberi ve bu haberi tarihçiye aktaranın bilgisinin bulunduğu kısım¹³⁵.

Emeviler döneminde yaşamış olan Zuhuri dışında, Süleyman bin Tahran, Musa bin Ukbe, İbn İshak, Vakıdi, Cahiz gibi ilk büyük İslam tarihçileri Abbasilerin ilk devrinde yaşamışlardır. Abbasi halifeleri bu tarihçileri himaye etmiş ve desteklemişlerdir. Bu ilgi sonucunda İslam tarihçiliği bir disiplin haline gelerek ürünlerini vermeye başlamıştır. Vakıdi'nin kâtibi İbn Said, İslam tarihinin ilk biyografi eserini bu dönemde kaleme almıştır. Daha sonraki tarihçiler hep bu ilk dönem tarihçileri kaynak göstererek tarihlerini yazmışlardır¹³⁶. Bu dönemin meşhur tarihçileri ve eserleri şunlardır.

Vakıdi: 747 yılında Medine'de doğan Vakıdi, İsmi dedesi Vakıd'tan almıştır. Eslem kabilesinin kölesi olduğundan Eslemi ve Medine'de doğduğu için Medeni isimleri ile de anılmıştır. Küçük yaştan itibaren Medine'deki Küttabta ders almaya başlayan Vakıdi'nin hocası onun yazı ve kıraatını beğenmeyince ders halkasından çıkarır fakat annesinin ısrarıyla tekrar halkaya dâhil edilmiştir¹³⁷.

Zekâsı ile ön plana çıkan Vakıdi, İslam ilimlerinin yoğun zamanında Medine'de 50 yıl yaşamış burada özellikle meğazi ve tabakat ilimleriyle ilgilenmiştir. Bu çalışmalar sonucunda Mescid-i Nebevi'de ders halkası kurup meğazi dersleri vermiştir.

¹³⁴ İslamiyet öncesi Araplarda soy bilimi. Bu bilim, Arapların soylarını takip etmek, bununla iftihar etmek ve üstünlüklerini göstermek amacıyla köken bilgisini genelde sözlü bazen de yazılı olarak aktarma ilmidir.

¹³⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler" **DİA**, C.1, s. 46.

¹³⁶ Yıldız, a.g.m, s.46

¹³⁷ Mustafa Fayda, "Vakıdi", **DİA**, C.42, s.471-475

Abbasi halifesi Harun Reşid, Hac farızasını yerine getirmek için gittiği Mekke ve Medine’de kendisine kutsal yerleri yerini bilen bir olan Vakıdi rehber olarak önerilmiş. Bu süre zarfında rehberliğinden hoşnut olan Harun Reşid ve onun veziri Yahya bin Halid el Bermeki ile sıcak ilişkiler giren Vakıdi, Yahya bin Halid el Bermeki ile dostluk kurmuştur¹³⁸.

Son derece cömert bir insan olan Vakıdi, cömertliğinden dolayı fakir düşünce dostu Halid el Bermeki’nin yanına, Irak’a gitmiştir. Bermeki’nin konağında toplanan meclise katılmış ve düşüncelerini savunmuştur. Vakıdi’nin Bağdat’ta olduğunu duyan Halife onu Bağdat’ın doğusuna kadı olarak tayin etmiştir. Me’mun, tahta çıktığında da Vakıdi’yi tekrar Rusafe¹³⁹ kadısı olarak atamıştır.

Vakıdi, VII. ve VIII. yüzyıllara ait ne kadar belge, risale ve kitap varsa büyük bir titizlikle derlemiş parasının önemli bir kısmını kitap satın almak için harcamıştır. Bu çalışmalar sonucunda Vakıdi öldüğünde 600 sandık kitap bırakmıştır. İbnü’n Nedim Vakıdi’nin 29 eser yazdığını Fihrist’inde yazmaktadır. Bu eserlerden Tarih ile ilgi olanları: Tarihu’l-Kebir, et-Tarih ve’l- Meğazi ve’l- Ba’s, Ahbaru’l Mekke, Ezvacu’n-Nebi, Vefatu’n-Nebi, es-Sekifa ve Bey’atu Ebu Bekr, El Menakih, Er- Ride ve’ d-Dar, es-Sira, Yevmü’l- Cemel, Sıffin, Mevlü’l-Hasan ve’l- Hüseyin, Fütuhu’l Şam, Fütuhu’l Irak, et-Tabakat, Tarih’ul Fukaha, gibi eserlerdir. Bunlar arasında Tarihu’l-Kebir, yaratılıştın Hicri 179 yılına kadar olan olayları kronolojik olarak ele aldığı için en önemli tarih eseridir¹⁴⁰.

Medaini: Künyesi Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdullah el-Medaini el-Basri el-Kureşi olan Medaini, 752-753 yıllarında Basra’da doğmuş ve yetişmiş , daha sonra Medaine gidip burada yaşadığı için kendisine bu isim verilmiştir. Bir müddet sonra Bağdat’a geçerek buraya yerleşmiştir¹⁴¹.

İslam'ın ilk devirlerindeki çok yönlü yazarların başında gelen Medaini tarihi vak'alar üzerine kısa monografiler yazma geleneğinin öncüsüdür. Sayıları 240'ı aşan eserlerinden en önemlisi ve en kapsamlısı Ahbaru’l-hulefa’i’l-Kebir'dir. Medaini, ilk

¹³⁸ Josef Horovitz, **İslami Tarihçiliğin Doğuşu**, Ankara Okulu Yay, Ankara 2002, s.92-110.

¹³⁹ Suriye'nin Rakka ilinde, Esed Gölü'nün güneydoğusunda bulunan eski yerleşim merkezi. Bizans döneminde Sergiopolis olarak adlandırılmıştır.

¹⁴⁰ Horovitz, **a.g.e**, s.92-110.

¹⁴¹ Casim Avcı , “Medaîni”, **DİA**, C.28, s. 291-292.

dönem İslam tarihiyle ilgili araştırmalar yapan sonraki tarihçiler için birinci elden başvuru kaynağı olan eserlerinde tarihi ve edebi çalışmaların bir sentezini yapmaya çalışmıştır¹⁴².

Halife b. Hayat, Cahiz, Belazüri, Müberred, Ya'kübi, Vekî', Muhammed b. Cerir et-Taberi, Ali b. Hüseyin el-Mes'udi Ebü'l-Ferec el-İsfahani, Hatlb el-Bağdadi, Ya-küt el-Hamevi, İbn Abdürabbih, İbn Hacer el-Askalani Abdülkadir el-Bağdadi gibi birçok tarihçi Medaini'nin rivayetlerini nakletmiş, eserlerinden faydalanmış, kaynak göstererek ya da göstermeden iktibasta bulunmuştur¹⁴³.

Cahiz, VIII. yüzyılın son çeyreğinde Basra'da doğan Cahiz, siyahi bir babanın oğluydu patlak gözlerinden dolayı kendisine "Cahiz" lakabı takılmıştır. Basra'da sağlam bir eğitim almış, burada kurulan panayırda fasih Arapçayı öğrenmiştir bu panayırda yapılan tartışmaları ilgiyle takip eden Cahiz, tahsil için önce Kufe'ye sonra Bağdat'a kadar gitmiştir. Bağdat'ta eserlerini kaleme alan Cahiz, Mutezili fikirleri takip ederek Beytü'l-Hikme'de Aristo'dan yapılan tercümelere faydalanmıştır. Halife Me'mun döneminde Beytü'l-Hikme'de çalışan ve burada çalışmalar yapan Cahiz, Arap edebiyatının en büyük nesir ustalarındandır¹⁴⁴.

Arap İslam kültürünün altın çağında yaşayan Cahiz, bu kültürün en büyük temsilcilerinden biri olmuştur. Edebiyat, psikoloji, düşünce ve birçok alanında önemli eserler kaleme alan Cahiz tarih alanında da "Risale fi Beni Ümeyye", "Kitab'ul-Cemhereti'l-Mülük" ve "Kitab'ül-Mülük ve'l Ümemi'l-Salife ve'l-Bakiye" adlı eserleri yazmıştır. Cahiz, derlemiş olduğu kitapları referans alarak rivayetçi bir üslup ile tarihini oluşturmuştur¹⁴⁵.

Belazuri, IX. yüzyılda yaşamış olan ve Belazuri, Farsçadan Arapçaya önemli tercüme yapılmış, bundan dolayı İran asıllı olduğu düşünülmektedir. Halife ve saray ile daima iyi ilişkiler içinde olmuş bunun sonucunda 10 yıl halife Mütevekkil'in

¹⁴² Avcı, "Medaîni", **DİA**, C.28, s. 291-292.

¹⁴³ Casim Avcı, "Medaîni", **DİA**, C.28, s. 291-292.

¹⁴⁴ Casim Avcı, "Cahiz", **DİA**, C.7, s. 20-24.

¹⁴⁵ Avcı, "Cahiz", **DİA**, C.7, s. 20-24.

nedimliğini yapmıştır. Abbasi sarayının geleneklerinden olan tartışmalara bizzat katılıp görüşlerini savunmuştur¹⁴⁶.

90 yaşlarında öldüğü tahmin edilen Belazuri, son zamanlarını ıstırap içinde geçirmiştir. Hafızasını kuvvetlendirmek için Hindistan cevzine benzer bir meyve olan "Belazur" meyvesini içmiş bundan dolayı hafızasını tamamen kaybetmiştir. Belazuri ismi de buradan gelmektedir¹⁴⁷.

Belazuri'nin en çok bilinen iki eseri Ensabü'l-Eşraf ve Fütühu'l-Buldan'dır. Ensabü'l-Eşraf, Hz. Muhammed'in hayatından başlayıp; Hulefa-i Raşidin, Emeviler ve Abbasiler dönemini kapsayan bir tabakat kitabıdır. Fütühu'l-Buldan'da ise Hz. Muhammed'den hicri III. yüzyıla kadar yapılan ilk fetihleri şehir ve bölge olarak kaleme almıştır. Bunların dışında Kitabü'l-Büldani's-Sağir ve Kitabü Ahdi Erdeşir adlı eserleri bilinmektedir fakat bu eserler günümüze kadar ulaşmamıştır¹⁴⁸.

Yakubi, Hicri III. yüzyılda yaşamış. Ermeni veya Fars asıllı olduğu tahmin edilmektedir. Dedesi Vazih, önemli devlet görevlerinde bulunmuş Azerbaycan ve İrminiye valiliği yapmış; babası da devlet memurluğu yaptığından dolayı Abbasilerin siyasi ve idari sistemini yakından tanımıştır¹⁴⁹.

Hindistan, Çin, Kuzey Afrika, İran, Endülüs ve Suriye gibi birçok ülkeye seyahat etmiş, seyahatlerini kaleme almıştır. Şii bir tarihçi olan Yakubi, İslam tarihini İmamiye gözüyle ele almıştır. Hz. Ali'ye haksızlık ettiklerini düşündüğü Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilafetini kabul etmemiştir. Bunlar hakkında halife sıfatını kullanmamıştır. Hz. Ali ve Hz. Hasan'ı halife olarak kabul eden Yakubi, Emevi hanedanlığı için halifelik değil mülk sahipleri sıfatını kullanır.

Önemli bir Tarihçi ve aynı zamanda ilk Müslüman coğrafyacılarından olan Yakubi'nin "Tarihu'l-Yakubi" adlı eseri en çok bilinen eseri ve İslam tarihçiliğinin ilk örneklerindedir. Bu eser Hz. Âdem'den başlayıp 872 yılına kadar olan olayları kaleme almıştır.

¹⁴⁶ Mustafa, Fayda , "Belazürî", **DİA**, C.5, S. 392-393.

¹⁴⁷ Fayda , "Belazürî", **DİA**, C.5, S. 392-393.

¹⁴⁸ Fayda , "Belazürî", **DİA**, C.5, S. 392-393.

¹⁴⁹ Murat Ağarı, "Ya'kübi", **DİA**, C.43, S. 287-288.

Bir diğeri eseri olan Kitabü'l-Büldan ise ilk İslam coğrafya eserlerindedir. Gezdiği yerleri tasvir eden bu kitap; Bağdat ve Samarra'nın tasviri ile başlar, İran, Turan, Afganistan, Arabistan, Hindistan, Çin ve Bizans Ülkesi ile Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Orta Asya hakkında malumat içermektedir¹⁵⁰.

Taberi, 839 yılında Taberistan'ın Amul şehrinde dünyaya geldi. Küçük yaştan itibaren babası onun tahsiline büyük önem vermiş önce Amul'de Kur'an-ı Kerim ezberlemiş ardından da hadis eğitimi almıştır.

12 yaşında iken ilim tahsil etmek için Rey'e seyahat etti. Burada fıkıh, hadis ve tefsir dersleri aldı. Daha sonra Ahmed bin Hanbeli'den ders almak için Bağdat'a yol alan Taberi yolda Hanbeli'n ölüm haberini alınca geri dönmedi. Burada birkaç yıl kaldı ve Basra'ya geçti. Basra'da dönemin önemli muhaddislerinden hadis, siyer ve tarih dersleri aldı. Ayrıca Arap dili ve edebiyatını da öğrendi. Taberi, Bağdat'a geri dönmüştür¹⁵¹.

Hayatının 50 yılından fazlasını Bağdat'ta geçiren Taberi, Abbasi vezirinin kadılık teklifini kabul etmeyip sadece ilim ile meşgul olacağını belirtmiştir. Arkasında birçok talebe bırakan Taberi, 923 yılında Bağdat'a vefat etmiştir. Taberi, yaptığı tefsir çalışmalarından dolayı "İmamü'l-Müfessirin" ve tarihçiliğinde dolayı da "Şeyhü'l-Müverrihin" isimlerini almıştır.

Taberi'ye göre tarih, İnsanın akli delillerine veya düşünüp bulduğu sebeplere dayanmaz; belgeleri ve rivayetçileri belli olan rivayet ve haberlere dayanır. Taberi'nin en önemli özelliği, İslam'ın ilk üç asrına ait yazılan kitapları incelemesi ve eserlerini bu kaynaktan telif etmesidir.

Taberi'nin yazdığı birçok eserden sadece iki tanesi günümüze eksiksiz olarak ulaşmıştır. Bunlar 1: Camiu'l-Beyan ve Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük'tür.

Camiu'l-Beyan'da Hz. Muhammed, Ashab, Hulefa-i Raşidin dönemi, Emevi ve Abbasi dönemlerini içeren bir tefsir çalışmasıdır. 31 cilt halinde günümüze ulaşmıştır.

¹⁵⁰ Ağarı, "Ya'kûbî", **DİA**, C.43, S. 287-288.

¹⁵¹ Mustafa Fayda, "Taberi", **DİA**, C.39, s.314-318.

Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük ise o dönemden önce yazılmış ve günümüze kadar ulaşamayan birçok eserden bahsetmesi nedeniyle çok kıymetlidir¹⁵².

Mes'udi, 893 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen Mes'udi, sahabelen Abdullah bin Mesud'un soyundan geldiği için Mes'udi ismiyle anılmıştır. Gençlik döneminde Taberi, Enbari, Musa Nevbahti ve Ebu'l Musa el-Eş'ari'den ders almış ve bilgilerinden faydalanmıştır. Büyük bir öğrenme aşkına sahip olan Mes'udi kitaplarla yetinmemiş, bilgisini artırmak için Kuzey Afrika ve Endülüs hariç tüm İslam coğrafyasını gezmiştir. Büyük bir tarihçi, coğrafyacı ve seyyah olan Mes'udi, 956'da Fustat'da hayatını kaybetmiştir.

Tarih ve coğrafya, başta olmak üzere; kozmoloji, astroloji, dinler tarihi alanında eserler yazan Mesûdi'nin en önemli eseri "Mürucu'z-Zeheb"dir. Mes'udi, bu eseri hazırlarken Batlamyus, Aristo, Eflatun gibi âlimlerin tercümelerinden faydalanmıştır. Eserini hazırlarken bahsedilen âlimlerin kitaplarından faydalanan Mes'udi, yaptığı seyahatler esnasındaki gözlemlerinin yanında bu seyahatlerde tanıştığı âlim, seyyah, tacir, memur ve farklı din ve mezhep mensuplarından bilgiler edinmiştir. Bu yönüyle sadece İslam tarihçisi değil aynı zamanda dünya tarihçisidir. İbni Haldun Mes'udi için "tarihçilerin piri" olarak bahsetmektedir¹⁵³.

Birçok alanda eser yazan Mesûdi'nin sadece Müruc'uz-Zeheb ve el-Tenbih adlı eserleri günümüze kadar ulaşabilmiştir. Mes'udi, Müruc'uz-Zeheb'de kendisinden önceki tarihçileri ve onların eserleri hakkında kısaca bilgi vermiş, kendisinin kitabında bilinmesi gereken her ilimle ilgili bütün özelliklerini yer aldığını söylemiştir. Eser iki ana bölümden meydana gelmiştir birinci bölüm ansiklopedi mahiyetinde çeşitli konulardan oluşmaktadır. Hz. Âdem'den İslamiyet'e kadar olan dönemi insanlar, milletler ve yiyecek içecek gibi diğer kültür unsurlarıyla birlikte aktarılmaktadır. İkinci bölümde ise Hz. Muhammed'den Abbasi halifesi Mu'tilillah'a kadar olan İslam tarihini anlatmıştır¹⁵⁴.

İbnü'n-Nedim, Beytü'l-Hikme kültür havzasında yetişen önemli bir tarihçi olan İbnü'n-Nedim,932 yılında Bağdatlı bir varrakın (kitapçı) oğlu olarak dünyaya geldi.

¹⁵² Fayda, "Taberi", **DİA**, C.39, s.314-318.

¹⁵³ Casim Avcı, "Mes'udi", **DİA**, C.29, s.353-355.

¹⁵⁴ Avcı, a.g.m, **DİA**, C.29,s.353-355.

Kendisi de babasının bu mesleğini devam ettirmiştir. Dönemin büyük âlimlerinden; yazı, dil, edebiyat, hadis, fıkıh, felsefe, mantık ve Helenistik bilimlerin bilgisini öğrenmiştir. İbnü'n Nedim'in 987 yılında yazdığı el- Fihrist adlı eser İslam dünyasının ilk bibliyografik eseridir. Zamanla kaybolan birçok eserin adı, konusu ve yazarı hakkındaki bilgiler ancak bu eser sayesinde günümüze kadar ulaşabilmiştir. Arap İslam medeniyetinin altın çağı sayılan Beytü'l- Hikme'nin en yoğun çalıştığı dönemde fikri ve ilmi alanında yazılmış Arapça eserler veya tercümelere ait geniş bilginin bulunduğu bu kitap "makale" adını taşıyan 10 bölümden oluşmaktadır. İslam tarihinin ilk dört asrına ait bilimsel ve fikirsel eserleri sadece Fihrist sayesinde bilmekteyiz.

III. BÖLÜM

A. BEYTÜ'L-HİKME ÇAĞINDA EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

A. İSLAM'A GÖRE EĞİTİMİN AMACI

Yazı, Mezopotamya'da ortaya çıkmış, burada resimli yazı, çivi yazısı gibi şekilde alarak Fenikeli denizciler aracılığıyla Yunan Medeniyetini aktarılmıştır. Dinler ortaya çıktıktan sonra kendi İnançlarını yaymak için özellikle eğitim ve öğretimden faydalanmışlardır. Tek tanrılı dinlerde bu durum kutsal kitaplara sahip olmalarından dolayı daha da ön plana çıkmıştır. Semavi dinler arasında eğitim öğretime en fazla önemi İslamiyet vermiş, gerek ayetlerle gerekse de peygamberin söz ve hadisleriyle bu faaliyetler özellikle tavsiye edilmiştir¹⁵⁵.

İslam ortaya çıktığı zaman Hicaz bölgesinde yazıya dair bir kanıt bulunmamış, fakat Hicaz'ın güneyinde Himyerilerin “müsned” ve kuzeyde Nebatların “nebatî” adını verdikleri yazılar kullanılmaktaydı. Nebatiler, kuzeyden gelenler(Şam-Irak) ile beraber İran ve Süryani yazı geleneği Arap diline uygulamış, Arap yazısının temelini oluşturmuşlardır.

İslam'ın Arabistan yarımadasında zuhuru ve Kur'an'ı Kerim'in Nüzülü ile beraber Araplar yazılı bir kitaba sahip olmuşlardır. Vahiy yoluyla gelen ayetler vahiy kâtibî sahabeler tarafından hayvan derilerine ve kemiklerine yazılmaktaydı. Vahiy kâtiplerinin geliştirmiş oldukları bu yazı geleneği zamanla resmi bir dil ve yazım kültürünü ortaya çıkardı. İslam'ın resim sanatını yasaklaması, yazı sanatının büyük bir zenginlik içinde gelişmesini sağlamıştır.

Kutsal kitabı okumak hem bir ibadet hem de günlük hayatın bir ritüeli haline gelmişti. Kuran sadece bir din kitabı değil aynı zamanda bir hukuk, iktisat ve ahlak kitabı ve günlük yaşamda karşılaşılan sorunların çözümünü içeren bir kaynak idi. Bu nedenle İslam eğitimi özünde Kuran eğitimidir¹⁵⁶.

¹⁵⁵ Mehmet Dağ, **İslam Eğitim Tarihi**, MEB Basımevi, Ankara 1974, s. XIV.

¹⁵⁶ Dağ, **a.g.e.**, s. 5.

Arapçada eğitim-öğretimi açıklamak için üç farklı kavram bulunmaktadır. Bu kavramlar İslam ile birlikte Arap dilinde geçmiştir. En yaygın kullanımı; ilim kökünden türemiş olan *ta'lim* (bilme, farkında olma, algılama ve öğrenme), eğitim ve öğretim yoluyla kazandırılan bilgiyi ifade etmek için, rabi, kökünden türetilen *terbiye* (arttırma, büyüme), Allah'ın istediği şekilde maddi ve manevi beslenen bir ruhu ifade etmek için ve edep kökünden türetilmiş olan *tedib* (kültürlenme, iyi huylu olma) ise sağlam sosyal davranışlara sahip olma durumunu ifade etmektedir. Sağlamdan kasıt İslam'ın insan anlayışını derin bir şekilde kavramaktır¹⁵⁷.

İslami bağlamda eğitim maddi, manevi ve sosyal boyutları içeren eksiksiz bir bireyi yaratma sürecidir. Seyyid Muhammed el Nakip el Attas, bu sağlam donanımlı kişiliği şöyle ifade etmektedir: “tam kişiliğin dengeli olgunlaşması... İnsanın ruhi, akli ve zihni kişiliğini eğitmek yoluyla inanç gibi hissi ve bedeni duyuların tüm vücuda aşılmasıdır”¹⁵⁸.

İslami eğitim teorisinde bilgi, insanı tüm boyutlarıyla gerçekleştirmek ve mükemmelleştirmek için elde edilen bir araçtır. İslami eğitim anlayışına göre en üstün, en faydalı insan modeli peygamber Hz. Muhammed'dir. Eğitimin amacı da insanların O'nun gibi bir yaşantıya sahip olmasını sağlamaktır.

İslam eğitim anlayışında ikili bir yapı vardır: akıl ve mantıkla entelektüel bilgi edinme ve vahiy ve manevi tecrübe ile dini bilgileri geliştirme. İslami dünya görüşüne göre eğitimde bu her iki taraf da eşit olmak durumundadır. Bilgiyi elde etmek, bir amaç değil; iman ve salih ameli daha yüksek bir manevi ruh için teşvik etme aracıdır¹⁵⁹.

İslam'a göre sadece sebeplere bakarak gerçeği tespit etmek kısıtlayıcıdır. Çünkü maddi ve manevi (dini ve dünyevi) gerçeklik bir kürenin iki yüzü gibidir.

1.Bazı Teknik Terimler

Beytü'l-Hikme: Harun Reşid tarafından temeli atılmış, Me'mun zamanında sistemli ve en kapsamlı yapısına ulaşmış olan, bünyesinde rasathane, akademi ve hastane barındıran

¹⁵⁷ <http://education.stateuniversity.com/pages/2133/Islam.html> erişim tarihi: 04.06.15

¹⁵⁸ Syed Muhammad Al-Naqib Al Attas, **Aims And Objectives Of Islamic Education**, Hodder And Stoughton, Cidde 1979, S.158.

¹⁵⁹ Abdul Latif Tibawi, **Islamic Education**, Luzac, London 1972, s.38.

kurumdur. Yunanca, Hintçe Süryanice, Farsça ve Sanskritçe klasik eserler tercüme edilmiş ve bu çalışmalar ile bilim ve sanat alanında İslam dünyası altın çağını yaşamıştır.

Mescid: İbadet merkezi olmasının yanı sıra ders halkalarının yapıldığı bir eğitim kurumu görevini üstlenen mescitte fıkıh, Kuran bilimleri (hadis, kelim, tefsir vaaz vb.) eğitimi veriliyordu. Bu mescitlerde sütun dibinde bir öğretici oturur talebeler karşısında halka şeklinde dizilip ders yapılırdı.

Daru'l-ilm ve Daru'l Küttab: Bu kurumlar Beytü'l Hikmet bünyesinde faaliyet gösteren ve pozitif bilimlerin öğretildiği yerlerdir. Öğretim personeli allame: günümüzde profesör seviyesinde olan ve eğitimin üst kademelerinde görev yapan öğreticiydi. Cami ve mescid halkalarında veya Beytü'l-Hikme'ye bağlı akademilerde kürsüsü bulunmaktaydı¹⁶⁰.

Naip: Allamenin kendisinden sonra aynı görevi yapacak olan vekiliydi. Allamenin yardımcısı ve allame olmadığı zamanlarda yerine bakardı. Her allamenin bir naibi vardı.

Muid: Allamenin asistanıydı daha önce verilen dersleri tekrar ettirip kalıcı olmasını sağlardı bir allamenin birden fazla muidi olabilirdi.

Mütefakih: Fıkıh öğrencisi, daha sonra fakih yani fıkıh uzmanı olurdu.

Sahib: genelde ders halkasından mezun olduktan sonra hocasının yanında durup ilmini artırmaya çalışan öğrenci konumundadır. Kariyerden ziyade ilmini arttırma amacındadır¹⁶¹.

2.Çocukların Eğitimi ve Küttab

Abbasilerde çocuk eğitimi evde başlardı. Altı yaşından itibaren küttablara alınırlardı. İlk resmi eğitim böylece başlamış olurdu. İlk küttabın nerede ve ne zaman kurulduğu ile ilgili kesin bir bilgi olmasa da bu eğitim kurumunun VIII. yüzyılın

¹⁶⁰ George Makdisi, “*Muslim Institutions of Learning in Eleventh- Century Baghdad*”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, S.24, No:1, 1961, s.1-56.

¹⁶¹ Makdisi, a.g.m. s.1-56.

ortalarında ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Öğrenimin ilk ayağı olan ilk çocukluk eğitimin yapıldığı bu yerler İslam ülkesinin her semtinde rastlanmaktaydı.

Bu kurumdan erkek çocukların yanı sıra kız çocukları da faydalanmıştır. Kız çocuklar daha çok Kur'an-ı Kerim ve din bilgisi dersi almaktaydı. Kız öğrenciler, eğitimlerini tamamladıktan sonra okullarda öğretmenlik yapabiliyordu. Mohamad Akram Nadwi, *The Women Scholars in İslam* adlı eserinde bu eğitilmiş kadınlar hakkında ilginç bilgiler vermektedir. Nadwi: " Bu çalışmaya başlamadan önce 30 veya 40 civarında kadın allame (muhaddisat) olduğunu düşünüyordum fakat çalışma ilerledikçe bu sayı giderek katlanıyordu biyografilerle desteklenen araştırmamızda 8000'e yakın kadın ismiyle karşılaştık" demektedir¹⁶².

Küttablar, sadece varlıklı ve özgür insanlar için değil aynı zamanda fakir veya köle çocukları da bu imkânlardan faydalanabiliyordu. Fakat varlıklı kesimler arasında çocukları için özel bir eğitmen tutma geleneği yaygındı.

3.Küttabın Müfredatı

Küttab, modern anlamda Avrupaî eğitime geçmeden önce ilköğretim için hayati bir rol üstlenmiştir. Bu okullarda, okuma-yazma, nahiv (gramer), hadis Kur'an-i Kerim, aritmetiğin temel kuralları ve şiir öğretiliyordu burada özellikle ezber becerilerine (hıfzetme) önem veriliyordu.

Burada abdest, namaz, oruç ve Kuran gibi İslami eğitim disiplinli bir yaklaşım ile yapılmaktaydı öğrenciler de zorlu bir eğitim sürecinden geçmekteydi. Tembel veya sürekli hata yapan öğrenciler fiziksel olarak cezalandırılırdı. (dayak vs.)

Küttabta müfredatın merkezinde Kuran'ın ezberlemesi vardı. Fakat burada Kuran'ın anlamını öğrenmek veya tartışmak gibi bir durum yoktu. Kuran'ın büyük bir kısmını ezberleyen bir talebe eğitimin daha karmaşık ve zor bir üst aşamasına geçebilirdi. Temel eğitimini tamamlayan öğrenciler tabakat, fıkıh, ilahiyat, edebiyat, lügat ve belagat dersleri almak üzere bir üst seviyeye geçerlerdi. 15 yaşını tamamlayan ve temel eğitim bilgisine sahip olan öğrenciler, genelde daha büyük şehirlerde eğitimi

¹⁶² Mohammad Akram Nadwi, **The Women Scholars in Islam**, Interface Publications, London 2007, s.XV.

devam ettirmek için seyahat ederlerdi. Yine âlimler de bilgi elde etmek için uzun yolculuklara çıkarlardı.

4.Ders Halkaları

İslam'ın doğuşuyla birlikte Müslüman Araplar, ilme önem vermiş, İslam dini ve Peygamberi de bunu teşvik etmiştir. Mescid-i Suffa'da kurulan ilk ders halkasıyla beraber neredeyse kurulan tüm mescid ve camiler de ders halkaları ile İslam ilimleri öğretilmeye başlanmıştır. Mescitlerde, halkalar zamanda çoğalmış, çeşitlenmiş, bazen bir mescitte birden fazla halka ortaya çıkmıştır.

İlk medreselerden Önce Bağdat'ta eğitimde Beytü'l- Hikme'nin yanı sıra camilerin çok önemli bir payı vardır. Camii veya klasik biçimine mescit İslam'ın ilk dönemden itibaren sadece ibadet merkezi olarak değil aynı zamanda eğitim merkezi ve birçok sosyal ve siyasi işin yürütüldüğü bir kurum durumundaydı. Emevilerin saltanat sistemine geçmesiyle beraber devlet işleri mescitten saraya taşınsa da eğitim ve öğretim faaliyetleri camide devam etmiştir.

Abbasilerle birlikte medeniyet alanında saygın bir konuma gelen Arap İslam medeniyetinde camii bu konumunu korumayı başarmıştır. Camiler Mansur'un temelini attığı Me'mun zamanında en parlak devrini yaşayan Beytü'l-Hikme ile yan yana eğitim faaliyetlerini yürütmüştür. Beytü'l-Hikme'de daha çok fen bilimleri ve tabiat bilimleri okutulurken İslami ilimleri merkezi camii olmuştur. Bu dönemde Bağdat'ta ders halkaları ile meşhur olan üç tane önemli camii bulunmaktaydı. Bunlar; Camiu'l-Mansur (Camii'l- -Medine), Camiu'l-Mehdi (Camii'l-Rusafe) ve Camiu'l- Kasr (Camii'l-Halife) camileriydi¹⁶³.

Camii'l Mansur, Bağdat'ın batısında diğer ikisi ise doğu tarafında Rusafe bölgesinde bulunmaktaydı. Bu camilerde halka adı verilen daire şeklinde eğitim verilmekteydi. Müderris, merkezde olmak üzere talebeler müderrisle yüz yüze gelecek şekilde hocanın karşısında yan yana oturlardı. Halkada her zaman bir boşluk bırakılır, böylece derse geç gelen talebe dersi bölmeden kolayca dinleme imkânına sahip olurdu.

¹⁶³ George Makdisi, "Muslim Institutions of Learning in Eleventh- Century Baghdad", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, S.24, No:1, 1961, s.1-56.

Camide ders verecek müderrisi, halife bizzat atamaktaydı. Atanacak müderris, belli kıstaslara göre saygın âlimler arasından seçilmekteydi. Örneğin etkili bir Hambeli âlimi olan Ebu Mansur bin Yusuf, Camiu'l-Mansur'a atanmıştır¹⁶⁴.

Allameler, öğrenciler ve toplum tarafından saygı duyulan kişilerdi. Öğrenciler hocaların gözüne girmek için çalıştıkları konuda çok iyi bilgi sahibi olmaya özen gösterirlerdi. Böylece kendisini iyi yetiştiren öğrenciye hocası sertifika mahiyetindeki icazet belgesini verilirdi.

a. Halkalar ve İsimleri

Bu halkalar camide buldukları bölgeye, verilen derslere ve halkayı kuran ailenin ismiyle adlandırılırdı. Caminin revaklarında yapılan halkalara "halkatu'l-revak", maksure bölümünde yer alan halkaya halkatu'l-maksure denilirken verilen derslere göre; halkatu'l-hadis, halkatu'l-nahiv vb. isimler verilirdi. Ayrıca kurucu aileye göre de "Halkatu'l-Bermeki" gibi isimlerle adlandırılıyordu¹⁶⁵.

b. Müderrislerin Görev Süreleri:

Halife tarafından bir kürsüye atanan müderris, ömür boyu bu görevi sürdürebiliyordu. Örneğin, dönemin müderrislerinden Ebu Ali El-Kattani, 80 yaşında öldüğünde 50 yıldır halkada müderrislik yapmaktaydı. Bazen bir müderris, bir camiden başka bir camiye geçiş yapabiliirdi. Şerif Ebu Cafer, Cami'ul-Mansur'dan Camiu'l-Kasr'a geçiş yapmıştır. Yine bir müderris birden fazla kürsüye atanabiliirdi¹⁶⁶.

c. Usta- Çırak İlişkisi

Bir kürsüye atanan müderris öldüğünde halife ya o müderrisin kabiliyetli oğlunu ya da kendisinden ders alan yetenekli talebelerinden birini onun yerine atardı. İbn Hamid, 1013'te Öldüğünde kürsüye talebesi Amidi atanmış, benzer şekilde Ebu Tahir el Hubari öldüğünde kürsüye oğlu Ebu'l Ğanaim el Hubari atanmıştır¹⁶⁷.

¹⁶⁴ Makdîsi, a.g.m.

¹⁶⁵ Makdîsi, **aynı yer.**

¹⁶⁶ Makdîsi, **aynı yer.**

¹⁶⁷ Makdîsi, **aynı yer.**

d. Müfredat ve Prosedür:

Camide Kuran ve Kuran'la alakalı bilimler okutulmaktaydı. Burada hadis, tefsir, fıkıh, nahiv, edep öğretilmekteydi. Ayrıca fetva vaaz ve münazara dersleri de cami bünyesinde okutulmaktaydı.

Dini inanişya bağdaşmayan felsefe ve diğler bilimler camii bünyesine alınmamış, Beytü'l-Hikme bünyesinde yer alan Daru'l-İlm, Daru'l-Küttab veya Daru'l--Hikme, adı verilen yerlerde okutulmuştur¹⁶⁸.

Bu ders halkalarındaki öğrenci sayısı dersi veren müderrisin şöhretine göre değişiklik arz etmekteydi. Bunun yanında öğretilen ilime göre de yoğunluk yaşanmaktaydı. Mesela belagat ve hadis halkaları fıkıh halkalarından daha kalabalıktı.

Fıkıh dersleri, diğler derslere göre daha özel bir şekilde yürütülüyordu. Bu dersleri okuyan ve yeterli görülen talebeler, adalet kurumunda çalışmaya başlıyordu. Fıkıh halkasında dersi veren müderris sadece talebelerin değil aynı zamanda derse gelen ziyaretçilerin fıkhi konulardaki sorularını da yanıtlamaktaydı¹⁶⁹. Münazara halkasında ise müderris ve talebeleri hararetle tartışmalara girerken ziyaretçiler sadece dinleyici konumundaydılar.

Allame, istediği konuyu, istediği şekilde anlatma konusunda serbestti. Sadece dine zarar getirebilecek noktalarda yönetim işe karıştırdı. Tecrübeli allameler kitaba bağlı kalmadan ezberden eğitim yaparlardı. Allameler, dersi sadece anlatmakla yetinmiyordu; aynı zamanda öğrencilerinin kendisini takip etmelerini ve anlamalarını sağlamak amacıyla öğrencilere soru sorup öğrencilerin de kendisine soruları yöneltmesi isterdi. Birçok allame, ders anlatırken kürsüyü bırakıp tartışmalar yürütmek için öğrencilerin arasına karıştırdı böylece daha derin konulara inilirdi¹⁷⁰.

Bahsettiğimiz bu halkaların her birinden, müderrisin sesi ve soru soran talebelerin sesleri yükseliyor, çeşitli halklardan yükselen sesler birbirine karıştıyordu. Mescitte az veya çok yapılan bu gürültü namaz ve ibadete gereği gibi yerine getirmeye çalışanlara engel olmaktaydı böylece mescidin, hem namaz hem de tedrisat için birlikte

¹⁶⁸ Makdisi, **aynı yer**

¹⁶⁹ Makdisi, **aynı yer.**

¹⁷⁰ <http://www.latheeffarook.com/index.php/16-islam-muslims/837-an-abbasid-education>

kullanılma ihtimali zayıflamış oldu¹⁷¹. Ayrıca zamanla ilimlerin çeşitliliği artmış, tartışmaya dayalı Kelam ve Münazara gibi dalların öğretilmesi, mescidin sükûnet ve düzenine aykırılık teşkil etmekteydi. Çünkü bu alanlarda hararetli ve yüksek sesli tartışmalar yaşanıyordu bu da eğitim-öğretim işinin müesseseleşmesini zorunlu hale getiriyordu.

Bu dönemde ücretlerine ve konumlarına göre üç tür öğretici grubu vardı. 1. İlk grupta eğitimin ilk aşaması olan küttablarda Kur'an ve temel dersleri veren "*muallim*" unvanına sahip kesim. 2. İkinci grupta "*müeddib*" adı verilen ve yüksek zümre çocuklarına eğitim veren kesimdir. Bunlar statü ve gelirleri açısından muallimlerden daha iyi konumdaydılar. 3. Bu kesimde ise daha üst düzey bilgiye sahip olan ve günümüzde profesör seviyesinde olan "*allamelerdi*". Bunlar; mantık, matematik, belagat ve fıkıh alanında otorite kabul edilen, halk nazarında üst düzey saygıya sahip kişilerdi.

Eğitimin bir çatı altına alma ve müesseseleştirilmesinin bir diğer nedeni de zamanının büyük kısmını öğretimle geçiren ve bir yandan da basit bir meslekle meşgul olup geçinmeye çalışan insanların ihtiyaçlarını karşılayacak bir ücret elde etmek gerekliliği¹⁷².

5. Eğitim ve Öğretim Giderlerinin Karşlanması

Öğretim, Beytü'l-Hikme kurulmadan önce plansız bir şekilde yürütülmekteydi. Âlimler ile talebeler arasında resmi olmayan gönüllü bir ilişki mevcuttu. Çalışmalar plansız ve gönüllü yürütüldüğü için bu konudaki giderleri karşılayacak bir hazine kalemi de yoktu.

İlim tahsil etmek için sistemli müesseselerin kurulması ihtiyaç haline gelince bu ihtiyacı karşılayacak bir gelir kaynağının bulunması lazım olmuştur. Vakıflar bu müesseselerin kurulması ve faaliyetini sürdürmesi için gerekli masrafları karşılıyordu¹⁷³.

¹⁷¹ Ahmet Çelebi, **İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi**, Ter. Ali Yardım, Damla Yay, İstanbul 2013, s.81.

¹⁷² Çelebi, **a.g.e**, s.82.

¹⁷³ Çelebi, **a.g.e**, s.301.

Vakıf fikrini ortaya atan ilk devlet adamı Abbasi halifesi el-Me'mun'dur. Me'mun, Beytü'l-Hikme için bir vakıf tahsis etmiş, ulemaya da geniş mali imkânlar tanımıştır. Memnunum bu çalışması kendisinden sonra gelen halife ve devlet adamları tarafından da takip edilmiştir. Böyle muazzam bir eğitim müessesesinin kurulduktan sonra faaliyetlerini sürdürecektir ve ihtiyaç duyulan meblağı karşılayacak vakıflar bu dönemden sonra bir gelenek haline geldi. İlme hizmet etmek isteyen kimselere ve mescit halkalarında eğitim yapanlara vakıflar aracılığıyla bir bütçe tahsis ediliyordu¹⁷⁴.

6.Beytü'l-Hikme Bünyesinde Bulunan Öğretim Yerleri

Mansur'un inşa ettiği Bağdat, Halife Me'mun devrinde bir medeniyet merkezi haline geldi. Şehir kısa sürede sanat, mimari ve kültürel olarak çağının ilerisinde bir konuma erişti. Bağdat'ın ilmi şöhreti de ilim alanında sayısız âlimin dâhil olduğu çalışmalarla kısa sürede duyulmaya başlandı. Bu dönemde Müslümanlar Çin'den kâğıdı getirerek bu sanatı endüstriyel alanda üretmeye başlanmasıyla çalışmalar hız kazanmıştır¹⁷⁵. Bu dönemde şehirde yüzlerce kitapçı açılmış, özel ve halk kütüphanelerinde sayısız kitaplar birikmiştir¹⁷⁶.

Moğollar Bağdat'a girdiğinde şehirde 36 halk kütüphanesi, yüzden fazla kitapçı, müstensih ve mücellit bulunuyordu. Bu kütüphanelerden en büyüğü Beytü'l-Hikme'dir¹⁷⁷.

“*Beyt*” kelimesi Arapça üstü çatıyla kaplı kapalı mekan anlamına gelirken, “*menzil*”, beyte nazaran daha geniş olup ilave olarak kapalı avlusu bulunan mekan; “*dar*” kelimesi ise daha geniş ve kompleks bir yapı sistemini ifade etmek için kullanılır. Darın geniş ve açık avlusu, avlunun etrafında revakları bulunmaktadır. Beytü'l-Hikme

¹⁷⁴ Çelebi, **a.g.e**, s.302.

¹⁷⁵ G. Sarton, **Introduction to The History Of Sciences**, The Carnegie Institution; Baltimore, 1927 c.1, s.558

¹⁷⁶ Kaynaklarda, Bağdat'ta meşhur bir âlimin kitaplarını başka bir bölgeye nakletmesi için 120 deveye ihtiyaç duyduğundan bahsedilmekte, yine dönemin âlimlerinden birisi Bağdat dışında bir bölgeye atandığında kitaplarını taşıması için 400 deveye ihtiyaç olduğu için bu atama iptal edilmiştir. Bu şahsi kütüphanenin sadece kataloğu 10 cilde ancak sığabilmiştir. Bu dönemden yaklaşık 5 asır sonra bile Fransız Kralının kütüphanesinde sadece 400 kitabın mevcut olması Bağdat'taki muazzam seviyeyi daha iyi anlamaya yardımcı olacaktır. (Artz, **The Mind of the Middle Ages**; s. 153.)

¹⁷⁷ Frederick B.Artz, **The Mind of the Middle Ages**; The University of Chicago Press, 1980, s. 153.

mimari ve büyüklük açısından “*dar*” denilen yapı grubuna girse de burası için “*beyt*” kelimesi kullanılmamıştır¹⁷⁸.

Beytü'l-Hikme'nin temelleri, Harun Reşid tarafından atılmış oğlu Me'mun zamanında kütüphane ve revaklarla genişletilip gerçek anlamda “*dar*” konumuna gelmiştir. Avlu etrafındaki revakların her birinde bir bilim dalı ile alakalı çalışmalar yapılmaktaydı¹⁷⁹.

Burada öğretim dili Arapça idi. Fakat revaklarda Süryanice, Farsça, Yunanca, Hintçe, Latince, Aramice ve İbranice gibi dillerden tercüme de yapılmaktaydı. Me'mun döneminde, farklı bilim dallarında sanat ve bilim öğretimi yapılan önemli akademiler açılmıştır.

1005 yılında Fatımiler, Kahire'de Daru'l-Hikme'yi kurunca Abbasi halifesi de bu kurumun etkisini azaltmak için birkaç Daru'l-İlm adında öğretim merkezi açmıştır. Bu Daru'l-İlm'ler birer akademi konumundaydılar. Bu akademilerde pozitif bilimler öğretilmiş bu anlamda ilk üniversite kabul edilmiştir. Khalil Totah, ilk üniversite kabul edilmesini şu sözlerle ifade etmektedir: “Beytü'l-Hikme, Bologna, Paris, Oxford, Prag ve Cambridge'den önce ilk üniversite olmanın onurlu meşalesini taşıyan, ortaçağa ve modern dünyaya etki etmiş çok önemli bir kurumdur”¹⁸⁰.

Beytü'l-Hikme bünyesindeki akademi, kendisinden sonra kurulacak olan Nizamiye Medreseleri gibi eğitim kurumalarına bir model olmuş, İslam topraklarında çok sayıda benzer kurum ortaya çıkmıştır.

İslam'ın altın çağında,¹⁸¹ Batı Avrupa, entelektüel olarak kapalı ve geriye dönük bir durgunluk yaşarken; İslam dünyası, rasyonel bilimlerde, sanat ve edebiyatta müthiş bir açıklıkla ilerlemiştir. İslam dünyasının bilim ve sanata en önemli katkıları bu dönemde olmuştur. İroni bir şekilde İslam dünyası, batı Hristiyan dünyasının yasaklamış olduğu eski Yunan bilimini muhafaza etmiş ve ilerletmiştir. Fakat zamanla

¹⁷⁸ Ma'roof Naji, **The Baghdadi's Culture**, Baghdad, s.254-255

¹⁷⁹ Naji, **The Baghdadi's Culture**, Baghdad, s.254-255.

¹⁸⁰ Khalil Totah, **The Contribution of the Arabs to Education**, Columbia University Press, 1926.

¹⁸¹ Genelde tercüme ve bilimsel faaliyetlerin en yoğun olduğu X. ve XIII. Yüzyıllar için kullanılan tabir.

aşamalı bir şekilde altın çağın sorgulayıcı, güçlü ve etrafına açık bilimsel ruh yerini geleneksel dogmatik bilginin sorgusuz sualsiz bir taklitçilik ile kabulüne bıraktı.

XIII. yüzyıldan itibaren ulema, kendi kendisinin bir mütercimi ve muhafızı konumuna getirdi. Eğitim-öğretim faaliyetleri, dogmatik bilimlerin bir nakilciliği haline geldi. Bu durum da bilimsel araştırmaya ve sorgulamaya darbe vurdu.

Taklit zihniyeti, diğer alanlara hükmetmeye başladı. Ulema rasyonel araştırma ve sorgulama çalışmalarını din dışı diyerek yasaklamaya başladı. Bu asırdaki kuru taklitçilik ve dış etkilerin birleşimiyle sanat ve bilim dünyasına öncülük eden İslam medeniyeti büyük bir darbe aldı.

Khalil Totah, “The Contribution of the Arabs to Education” adlı eserinde İslam eğitim felsefesinin amacını şu şekilde belirtmiştir. Dini hedef, toplumsal hedef, zihni rahatlama kendini gerçekleştirme (haz) hedefi ve maddi hedef olarak belirtmiştir. Şahıs bilgi sahibi olmak ve Allah'ın rızasını kazanmak dini olarak, bilgiye sahip olarak toplum tarafından saygın bir konum elde etmek toplumsal olarak, şahsın kendisini iyi yetiştirmesi haz olarak ve yaptığı çalışmalar nedeniyle yöneticilerden ve ilim ehlini himaye edenlerden maddi olarak kazanç sağlamaktadır¹⁸².

Okuma yazma medeniyetin gelişmesini sağlayan en temel faaliyetlerdendir. İslam dininin bu faaliyetleri özel bir önem vermesi sayesinde kısa zaman içinde bu temelde büyük bir gelişme sağlayan İslam eğitim öğretim çalışmaları kendi felsefesini ve ilkelerini oturtmuştur. Müslüman filozoflar da bilgiye, bilginin öğrenilmesine ve öğretilmesine önem vermiş bu faaliyetler hakkında kendi felsefi görüşlerini ortaya koymuşlardır.

B. MÜSLÜMAN FİLOZOFLARIN BİLGİ VE EĞİTİME DAİR GÖRÜŞLERİ

İslam medeniyeti geliştikçe eğitim öğretim faaliyetlerini geliştirmiş bu da beraberinde bazı sorunlar getirmiştir. Müslüman filozoflar da bu sorunların çözümü için görüşler ortaya koymuşlardır. Ortaya konan bu görüşler genelde özgün değil daha

¹⁸², Khalil Totah, **The Contribution of the Arabs to Education**, Columbia University Press, 1926, s.84.

çok tercümelemlerle elde edilmiş olan eski medeniyetlerin eserlerinden faydalanmışlardır. Özellikle eski Yunan'dan Platon, Aristo ve Neoplatonist görüşler başta olmak üzere eski felsefi düşünceler İslam filozofları üzerinde etkili olmuştur. Bu görüşlerin en önemlilerinden bazılarını ele almaya çalışacağız.

1. Sahnun

Tunuslu olan Sahnun, “Adap el- Muallimin” adlı esere sahiptir. Mısır ve Hicaz'a seyahat etmiş Kayravan ve Ukba camilerinde ders vermiştir. Sahnun, erken yaşta eğitimin önemine vurgu yapmış zihnin berrak bir yapıda olduğu bu dönemde öğrenilenlerin kalıcı olup silinemediğini belirtmiştir. Bu dönemin Kur'an eğitimi için önemli olduğunu belirten Sahnun'a göre öğretmenlerin görevinin okuma yazma, Kuran, gramer, dil bilimi, şiir, hitabet, aritmetik, edebiyat, abdest, namaz ve Arap tarihini öğretmektir. Kuran ve ibadetlerin öğretiminin mecburi diğerlerinin ise isteğe bağlı olması gerektiğini ifade etmiştir¹⁸³.

Öğretmenlerin eğitim hayatındaki görevine değinen Sahnun'a göre konular öğretilirken önce yazmalı, gramer tahlili yapılmalı ve bir konu ezberlemeden diğerine geçilmemelidir. Bir ücret karşılığında çalışan öğretmenlerin tüm öğrencilere eşit alaka göstermesine özellikle dikkat etmesi gerekir. Öğrencilerden hediye almak veya öğrencilere kendi işini yaptırmak yasaklanmalıdır. Öğretmenler öğretim süresinde tüm zamanını derse vermeli yetersiz veya ihmalkâr olanlar cezalandırılmalı veya görevlerine son vermelidir.

Fiziksel ceza uygulayan öğretmen tipini kötüleyen Sahnun, yüze veya başa vurmaksızın hata veya uygunsuz davranışta bulunan öğrencinin en fazla değnek ile cezalandırılmasına onay vermiştir. Cezalar hiçbir zaman yemek içmek gibi fiziksel aktiviteleri engelleme halini almamalıdır. Sahnun, eğitimle alakalı bir felsefi görüş ortaya koymaktan ziyade çocuğun ilk eğitiminin nasıl yapılması gerektiğine dair öğretmen merkezli bir görüş ortaya koymuştur¹⁸⁴.

¹⁸³ Dağ, a.g.e, s. 14.

¹⁸⁴ Dağ, a.g.e, s. 15.

2. İhvan es- Safâ ve Risaleleri

Safa kardeşleri adındaki X. yüzyılda kurulan bu gizli cemiyetin merkezi Basra idi. Kurucuları arasında Ebu Süleyman Muhammed b. Maşeri el Busti, Ebu Hasan Ali b. Harun ez- Zencani, Ebu Ahmed el- Mihrecani, Ebu Hasan el Avfi ve Zeyd bin Rifa vardır¹⁸⁵.

Bu cemiyet, Resail-i Safa adında ansiklopedi mahiyetinde 52 risale yayımlamıştır. Cemiyetin amacı felsefe ile dini uzlaştırmak yoluyla bir insanlık dini meydana getirmektir. Onlara göre farklı fırkalar ve cehalet İslam dinini kirletmiş, onu temizlemek için Yunan felsefesi ile uzlaştırmaktan başka çare yoktur.

Cemiyet genişlemek amacıyla bir yeraltı örgütü kurmuş, Şiilik ve Fatımiliği yaymaya çalışmışlardır. Eğitim dışında siyasi faaliyet gösterdiği anlaşılmıştır. Örgütünü geniş bir çevreye yaymak isteyen cemiyet eğitime ve sorunlarına yoğunlaşmıştır¹⁸⁶.

Risalelere göre, çocukların kafası boş bir levhadır. Zihin herhangi bir ilim veya inanç ile dolmadan önce bembeyazdır. Doğru veya yanlış herhangi bir şey onun üzerine yazılırsa artık bunu silmek veya yerine başka bir şey yazmak zordur. Küçüklüğünden itibaren yanlış fikirlerle donatılmış bir bireyin düzeltilmesi mümkün değildir. O yüzden zaman harcanmamalıdır. Bu yüzden tüm çalışmalar gençlik üzerine yoğunlaşmıştır¹⁸⁷.

İhvan- es Safa risalelerine göre İnsanın ilk dört yaşı beslenme ve kuvvetlenmek içindir. Bu süre zarfında çocuk (tıfl) anne babası ve içgüdüleri aracılığıyla öğrenir bu ilk dört yaş eğitim (sınıyye-i terbiye) yaşı olarak adlandırılmıştır. Dört yaşından sonra eğitim hayatına başlayan çocuk okulda öğretmen tarafından verilen bir takım becerileri edinir. Bu beceriler okuma yazma, tarih, şiir ve benzeridir¹⁸⁸.

İhvan es- Safa'nın asıl ilgilendiği kesim 15 yaşına gelmiş gençlerdir. Çünkü aklın rolünün 15 yaşından itibaren kendini gösterdiğini iddia etmişlerdir. İhvan es- Safa görüşüne göre 15 yaşına kadar çocuk imla ve telkinle öğrenir. Bu öğrenmelerinde aklın

¹⁸⁵İbrahim Ağâh Çubukçu, “*İhvan as-Safa Ve Ahlak Görüşleri*”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: 12, S: 1 s.43-49, 1964.

¹⁸⁶ Dağ, **a.g.e**, s.17.

¹⁸⁷ Dağ, **a.g.e**, s.18.

¹⁸⁸ Dağ, **a.g.e**, s.18.

rolü yoktur. 15 yaşına basan öğrenciler (tılmiz) önce akılla daha sonra ispat ile öğrenmeye başlamaktadır¹⁸⁹.

Öğretmene hâkim (filozof) talebeye de muhibb el-hikme (felsefeyi seven) adını veren cemiyet, öğretmenliğe büyük önem vermiştir. Cemiyete göre tıp mesleği beden sağlığı için ne kadar önemliyse öğretmenlik mesleği de nefis için o derecede öneme sahiptir. Öğretmenlerin sahip olması gereken özellikleri şu şekilde sıralamışlardır: zeki, karakteri düzgün, güzel huylu, temiz fikirli, ilmi seven, hakkını arayan ve herhangi bir mezhepte taassup göstermeyen bir karakterde olmalıdır.

Cemiyete göre insanların en iyisi hâkim (filozof) olanlardır. Filozoflar arasında en seçkin olanı ise bilgin olanlardır. Bilginlerin en yücesi peygamberlerdir ve peygamberlerden sonra filozoflar gelir¹⁹⁰.

İhvan es Safa'ya göre bilgi edinirken kendilerinden faydalanmak, hakikate ulaşmada doğru bir rehber seçmek demektir. Bunu da şöyle dile getirmişlerdir: ilahi kanunların koruyucuları öğretmenlerdir. Onların öğretmenleri de meleklerdir, meleklerin öğretmeni "külli nefis" külli nefsin ki de etkin akıldır. Hepsinin öğretmeni de Allah'tır¹⁹¹.

Bu cemiyetin görüşüne göre öğretmen bir eğitmenden ziyade bir rehber rolünü üstlenmelidir. Anne-baba Çocuğun maddi rehberi öğretmen ise nefsi bilgi ve hikmet ile besleyerek ebedi mutluluğa hazırlayan manevi rehberidir. Öğretmenler manevi oğulları sayılan öğrencilerden ücret almamalıdır. İhvan üyesi bir bilgin bilgi deki üstünlüğünden ötürü herhangi bir büyüklük tasalanmamalıdır¹⁹².

Kendilerini namusun (ilahi kanunların) koruyucusu kabul eden cemiyet öğretmende bulunması gerekli özellikleri şöyle sıralamıştır: Konuşmada ve vurguda açıklık, ezberde çabukluk, kavrayışta mükemmellik, çalışmada azim, okumada canlılık, öğretmenlere karşı saygı ve tevazu, öğrencilere şefkat ve merhamet, bilgi naklederken sabır sahibi olmalıdır.

¹⁸⁹ Dağ, a.g.e, s.18

¹⁹⁰ Dağ, a.g.e, s.19.

¹⁹¹ Dağ, a.g.e, s.19.

¹⁹² Dağ, a.g.e, s.20.

Tüm öğrenim hayatının amacı; nefsin arıtılması, karakterin temizlenmesidir. Bunlar sadece ebedi hayat içindir. Eflatun'dan etkilenen cemiyet "ilim hatırlamadır" demekle nefsin potansiyel olarak âlim olduğunu fakat fiil halinde âlim olması için öğretime muhtaç olduğunu ileri sürmüşlerdir. Öğrenme yolları; önce duyuvar sonra akıl daha sonrada ispat (burhan)'dır¹⁹³.

3. Farabi

Felsefede ve diğer ilimlerde ulaşmış olduğu noktadan dolayı kendisine Aristo'dan sonra ikinci öğretmen anlamına gelen "Muallim-i Sani" adı verilen Farabi doğrudan eğitim tarihine ilişkin görüşler ortaya koyan ilk Türk filozofudur. Farabi'ye göre insanın elde edebileceği bilgi iki türdür: öğrenilebilen, öğrenilen ve amel edilen bilgi¹⁹⁴. Bilgiyi nazari ve ameli diye ikiye ayıran Farabi'ye göre nazari bilgilerin bir kısmı insanda doğumundan itibaren mevcuttur. Nasıl veya nereden geldiğini bilemeyiz. Ameli bilgiyi de araştırma, eğitim ve öğretim sonucu elde ederiz.

Eğitim öğretim de kolaydan zora ve parçadan bütüne doğru bir eğitim anlayışını savunan Farabi bu yönüyle Aristo'yu takip etmiştir. Farabi, öğretim (talim) ve eğitim (te'dip) arasında bir ayrım ortaya koymuş bunu: öğretim topluluklarda ve Şehirlilerde nazari erdemler yaratmak; eğitim ise toplumlarda ahlaki erdemler ve bilimsel sanat ortaya koyma yoludur şeklinde ifade etmektedir¹⁹⁵.

Eğitimin amacının mutluluk bulmak ve bireyi topluma faydalı bir hale getirmek olduğunu belirten Farabi'ye göre üç çeşit eğitmen vardır.

Aile reisi: aile fertlerinin

Öğretmen: çocuk ve gençlerin

Devlet başkanı: milletin eğitimcisidir.

Öğretmenlerin nasıl bir yöntem izlemesi gerektiğini açıklayan Farabi'ye göre bir konu öğretilmeden başka bir konuya geçilmemeli. Kolaydan zora doğru bir yöntem

¹⁹³ Dağ, a.g.e, s.21.

¹⁹⁴ Dağ, a.g.e, s.22.

¹⁹⁵ Dağ, a.g.e, s.25.

izlenmelidir. Öğretmen, öğrencilerle Sokrat¹⁹⁶ gibi tartışmalıdır. Öğretimde mantık ve felsefeye yer verilmelidir. Çocuklar karar verme ve sorumluluk duygusuna sahip olarak yetiştirmelidir. Eğitimde disiplin ne sert nede yumuşak olmalı orta bir yol izlenmelidir.

Öğretmenlerin yapması gerekenleri sıralayan Farabi'ye göre toplumun öğretmenleri sayılan hükümdarlar bazen ikna bazen de zorlamaya başvurabilir. Bu ikisi de bilgi ve beceri ister. Bu yüzden hükümdarların doğuştan asgari bazı şartlar taşması lazımdır.

Bunlar:

Vücudunun tam ve sağlam olması

Zeki, uyanık ve hafızasının güçlü olması öğrenmeyi ve öğretmeyi sevmesi

Yeme, içme ve kadınlara düşkün olmaması

Kumardan sakınması

Azim, İrade sahibi olması

Mutedil huyu olması

Doğruluğu ve doğruları sevmesi

Adil olmasıdır¹⁹⁷.

Farabi'ye göre yukarıda sayılan özelliklerin hepsinin tek bir kişide bulunması zor olduğundan beş veya altı tanesini kendisinde toplayan başkanlığına aday yapılmalıdır.

Bunun dışında bir devlet başkanı bilgin olmalıdır, kendinden önce konulan kanunlara uyumlu, çağın ihtiyaçlarına cevap vermeyen kanunları akıl ve mantığını kullanarak yenilemelidir¹⁹⁸. Bu şartların tek kişi de bulunması zor olduğunu ifade eden Farabi'ye göre farklı kişiler bu şartları taşıyorsa birden fazla başkanla yönetilmek daha

¹⁹⁶ Bireyin çok iyi bildiğini zannettiği konu gündeme getirilir. Amaç, öğrenciye “en iyi bildiği şeyin hiçbir şey bilmediği olduğunu anlatmaktır” Böylece öğrenci; yanlış, eksik, tutarsız bilgi elde ettiğine inanır ve araştırmaya yönelir.

¹⁹⁷ Dağ, **a.g.e**, s.26.

¹⁹⁸ Dağ, **a.g.e**, s.27.

uygun olur. Burada en önemli kıstas bilge olmasıdır. Kendisini idare edecek bilge bir yönetici bulamayan şehirler yıkılıp gitmeye mahkûmdurlar.

Farabi geliştirmiş olduğu eğitim düşüncesinde bireyin ve toplumun ihtiyaçlarını karşılama, teori ve pratik bütünleştirme, bireyin ve toplumun mutluluğun sağlama, erdemliliği gerçekleştirme gibi ilkeleri esas almıştır¹⁹⁹.

4.İbn Sina

İbn Sina eğitim ve öğretim ile alakalı görüşlerini Kitab al -Siyaset adlı eserinde toplamış, modern eğitim anlayışında bulunan bazı esaslara değinmiştir. Diğer nazariyeciler gibi eğitimin çocuk süttten kesilince başladığını ifade eden İbn Sina'ya göre çocukta her huyu alma kabiliyeti mevcuttur. Bir huy çocukta yerleşince onu değiştirmek veya silmek zordur. Dolayısıyla iyi huylar teşvik edilmeli kötü huylar daha kötülenmelidir.²⁰⁰

Diğer nazariyecilerden farklı olarak İbn Sina dayanın zorunlu olduğunu ve çocuk dayığı küçük görmesin diye sert olması gerektiğini söylemiştir. Çocukların fiziksel organları yeterli olgunluğa eriştiğinde, düzgün konuşmaya başladığında, telkinlere açık ve söylenenleri anlar duruma geldiğinde Kur'an, Arap dili ve dinin farzlarını öğrenmelidir. Eğitimde şiirin önemine vurgu yapan İbn Sina bu şiirlerin kolay hatırlanabilir ve ahlaki konular içeren şiirler olması gerektiğini belirtmiştir²⁰¹.

Çocuk eğitimi tek başına değil diğer çocuklarla beraber yapılmalı, böylece etkileşim içinde olup hem rekabetçi hem de karşılıklı bilgi alışverişinde bulunmalarından dolayı etkili bir öğrenme sağlanır. Ayrıca yalnızca tek bir çocuğu eğiten öğretmen de zamanla sıkılmaya başlayacaktır.

İbn Sina günümüzde pedagogların tavsiye ettiği "kabiliyetine göre" eğitimi tavsiye etmiştir yani öğrenci yeteneklerine göre ve ilgisine göre mesleklere yönlendirilmelidir. Eğer çocuk devlet hizmetinde bulmak istiyorsa yetenekleri de uygunsa resmi yazışmalar ve aritmetik öğretilmelidir.

¹⁹⁹ Hasan Aydın, "Dini-Felsefi Temeller Işığında Farabi'nin Eğitim Ütopyası", **Kelam Araştırmaları Der**, 8:1 2010, s.123-150.

²⁰⁰ Dağ, **a.g.e**, s.35.

²⁰¹ Dağ, **a.g.e**, s.35.

Çocukları tek bir mesleğe yönlendirmek gerektiğini belirten İbn Sina'ya göre böylece tek hedefe odaklanan öğrenci daha başarılı olacaktır. İbn Sina'nın eğitim görüşü çocuğun yeteneğini ölçü almaktadır. Bu görüş modern eğitim anlayışımızda da geçerliliğini korumaktadır.

Beden eğitimine büyük önem veren İbn Sina, beden eğitimini zorunlu bir faaliyet olarak kabul etmiştir. Ona göre insan yediklerini hazmetmek için hareket yapmalıdır. Yoksa tüketilen gıdalardan yeterli fayda alınamaz ve vücut ihtiyacı olmayan gıda artıklarını hareket olmadığı için dışarı atamaz. Bu da bedene zarar verir. Beden hareketlerini hızlı, yavaş, şiddetli, normal, kuvvet arttırıcı gibi sıralayan İbn Sina'ya göre temel beden eğitimi hareketleri şunlardır: güreşmek, birini çekmek, yumruklaşma, mızrak atma, ok atma, at binmek, kılıç kalkan, taş kaldırmak, sıçramak vs...

İbn Sina, eğitim ve öğretimin altı türünden bahseder bunlar:

Zihni: Öğretmen sebepleriyle beraber örneklerle açıklayarak anlatır.

Sınai: Üretim araçlarını kullanmayı öğretir.

Telkini: tekrara dayalı ezber öğretimdir.

Tedibi: Öğretmenin nasihat öğüt vermesi ile yaptığı eğitimdir.

Taklidi: güvenini öğretmenlerin söylediklerinin olduğu gibi doğru kabul edilmesidir.

Tenbihi: Öğretmenin öğrencilerine Çevresinde karşılaştığı olayları nedenleriyle açıklamasıdır²⁰².

İbn Sina, öğretmenlerin karakteri üzerinde durmuş ve onların sahip olması gereken özellikleri şöyle belirtmiştir. Öğretmen, zeki, dindar, karakter gelişiminden anlayan, kolayca yanına yaklaşabilen fakat çocuklarla fazla samimi olmayan biri olmalıdır²⁰³.

²⁰² Yahya Akyüz, "İbn Sina'nın Türk ve Dünya Eğitim Tarihindeki Yeri", **AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C:15, S:1, 1982, s.1-13.

²⁰³ Dağ, **a.g.e**, s.36.

5. Kindi

Bilginin tarifini yapmak için el- ilm²⁰⁴ ve el-maarife²⁰⁵ kavramlarını kullanan Kindi, bilginin kaynağının da duyu, akıl, sezgi ve vahiy olarak açıklanmıştır. Kindi, ilimleri dini (ilahi) ve insani olarak ikiye ayırmış. Dini ilimleri vahiy aracılığıyla ulaşan, herhangi bir çaba ve iradeye gerek kalmadan Allah peygamberlerinin ruhları hidayete erdirmesi ile ortaya çıkan bilgi olarak tarif etmektedir. Duyu ile algılanmayan vahiy bilgisi, insan fitratına uygun olduğu için akıl tarafından kabul edilmektedir. İnsani bilimleri de bizatihi (doğrudan) ve alet ilimler olarak ayıran Kindi, doğrudan (bizatihi) ilimleri felsefe çatısı altında toplamaktadır. Bizatihi ilimleri de teorik ve pratik olarak ikiye ayıran Kindi'ye göre; Teorik ilimler, fizik, psikoloji ve metafiziktir. Pratik ilimler ise ahlak ve siyasettir. Başka ilimlere giriş mahiyetindeki alet ilimleri matematik ve mantıktır. Mantık daha çok Aristo'nun Organon adlı eseri ve matematik ise aritmetik, geometri, astronomi ve musikiyi içermektedir. Kindi'ye göre matematik bilmeyen biri felsefe yapamaz²⁰⁶.

Duyularla edinilen bilgiler pratik, akılla ulaşılan bilgiler ise teorik bilgilerdir. Duyu organlarından elde edilen bilgi tikel bilginin akıl ise tümel bilginin kaynağıdır. Duyu organlarından elde edilen bilgi tikel bilginin akıl ise tümel bilginin kaynağıdır. Duyu bilgisi, özne-nesne ilişki sonucu ortaya çıktığı için somut bilgidir. Duyular zaman dışı faaliyet ile algılama işini yürütür. Bu algılar biyolojik, fiziksel ve kimyasal sebeplerden dolayı sürekli değişmektedir²⁰⁷. Duyu bilgisi akıl bilgisi gibi sabit değildir bu yüzden güvenilir değildir. Bu bilgi eğer akıl tarafından onaylanırsa güvenilir bilgi olur. Akıllı, varlığın hakikatini kavrayan basit bir cevher olarak tanımlayan Kindi'ye göre güç halindeki insan aklına fiil durumunda bir şey etki etmedikçe bilgi üretmez. Aristo'nun pasif akıl-aktif akıl görüşünü takip eden Kindi akıllı 4 biçimde ele almıştır²⁰⁸.

Sürekli Fiil Halinde Akıl: İnsana dışardan etki eden bir güç olmayıp nefsin fonksiyonu olan temel kavramdır.

Güç Halindeki Akıl: İnsanda doğuştan var olan akıldır. Özne – nesne ilişkisi olmadığı için pasif durumdadır.

²⁰⁴ Varlığın hakikatini bilme.

²⁰⁵ Sarsılmayan görüş

²⁰⁶ Mahmut Kaya, Kindi, Klasik Yay, İstanbul 2002, s.17.

²⁰⁷ Kaya, a.g.e, s. 21

²⁰⁸ Kaya, a.g.e, s. 21

Fiil Âlemine Çıkan Müstefad Akıl: Aktif aklın pasif akla etki etmesiyle öznesne temelinde işlemeye başlayan ve bilgi üreten akıldır²⁰⁹.

Zahir Akıl: Bilgiye ulaşan aklın bu bilgiyi ortaya koymasudur. Yani teorinin pratiğe geçme durumudur. Yazma bilgisini edinen birisinin yazı yazması gibi...²¹⁰

Kindi'ye göre bilgi, akıl ve duyuların dışında sezgi ile de elde edilebilir. Saflaşan ve arınan ruh (nefs) bu bilgiye sahip olabilmektedir. Mistik anlayıştan farklı olarak sezgi bilgisini elde etmek için arınmış nefsin bilgi ile donatılarak sezgiye açık duruma getirilmesi gerekmektedir²¹¹. Vahiy bilgisi ise insani bir çaba gerektirmeyen, iradenin dışında gelişen bilgidir. Mantık veya matematik gerektirmeyen bu bilgi, Allah'ın tertemiz ve arınmış ruhlara sahip peygamberlerini aydınlatması neticesinde elde edilir²¹².

Kindi'ye göre nefs, bedenden bağımsız, soyuttur. Kaynağını yüce yaratıcısının nurundan almaktadır. Bu nedenle son derece şerefli ve şerefli. Nefs, maddi isteklerden arındırılıp her türlü kirden temizlenmelidir. Bu da ancak insanın kendisini ilim ve düşünceye vermesiyle mümkündür. Bu temizliğe ulaşan kişiye gaybın kapıları açılır ve varlığın sırrına nail olur. Hatta insanın düşüncesini bile okumaya vakıf olur. Kindi, Eflatun'un bedenden önce ruhun var olduğu fikrini kabul etmiştir²¹³.

²⁰⁹ Kaya, a.g.e, s. 22.

²¹⁰ Kaya, a.g.e, s. 23.

²¹¹ Kaya, a.g.e, s. 24.

²¹² Kaya, a.g.e, s. 25.

²¹³ Kaya, a.g.e, s. 129.

IV. BÖLÜM

BEYTÜ'L-HİKME'NİN SONA ERMESİ VE ETKİLERİ

Me'mun'un politikaları sayesinde en iyi dönemini yaşayan Beytü'l-Hikme'nin faaliyetlerini kendisinden sonra devam etmesi için Me'mun tarafından vakıf ve iktalar tahsis edilmiştir. Fakat memnun öldükten sonra yerine gelen Mu'tasım (833-842), ilim ve ilim ehliyle pek alakadar olmamış, halifelik merkezini Bağdat'tan Samarra'ya nakletmiş böylece Bağdat'ın etkisi azalmış ve bu dönemde Beytü'l-Hikme ilk defa zayıflamaya başlamıştır²¹⁴.

Halife Vasık (842-846) dönemi ise Mu'tasım'a göre daha iyi duruma gelen Beytü'l-Hikme'de tercüme çalışmaları yeniden canlanmaya başlamış, Vasık da Me'mun gibi ilmi toplantılar tertip ederek tartışmalara katılmıştır. Bu yüzden kendisine "Küçük Me'mun" da denilmiştir²¹⁵.

Beytü'l- Hikme, Me'mun ve Mütevekkil dönemleri arasında geçen 14 yılda siyasi olaylardan etkilenmiştir. Mütevekkil (847-861) kuruma eski ihtişamını kazandırmak için Huneyn bin İshak'ı kurumun başına getirmiş. Tekrar bir canlılık kazandırmıştır. Fakat Mütevekkil'in Sünni dünya görüşünü takip etmesi, Mutezili ve seküler âlimlerin geri plana çekilmesine sebep olmuş ve tercüme yavaşlamıştır. Mütevekkil'den sonra gerek dogmatik düşüncenin etkisiyle gerekse de Kahire'deki Daru'l-İlm gibi yeni bilim merkezlerinin kurulması ile Beytü'l-Hikme etkisini kaybetmiştir. Çünkü kurumun en önemli faaliyeti olan tercümelerin merkezi Kahire olmaya başlamıştır²¹⁶.

X. yüzyılın sonuna kadar faaliyetlerini sürdüren bu kurumun daha sonraki dönemleri hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Fakat kuruma asıl ve son darbeyi Moğol Hakanı Hülagu vurmuştur.

Hülagu, 1258 yılında Bağdat'ı istila edip halife Mu'tasım'ı katletmiş, şehri yağmalayıp yakıp yıkmıştır. Bu yağma esnasında bütün ilim dallarına ait sayısız

²¹⁴ Mustafa Demirci, **Beytü'l-Hikme**, İnsan yay, İstanbul 1996, s.142.

²¹⁵ Demirci, **a.g.e**, s.142.

²¹⁶ Demirci, **a.g.e**, s.143.

miktarda kitabı bünyesinde bulunduran Beytü'l-Hikme'de yakılmış, binlerce kitap tarihin karanlığına gömülmüştür²¹⁷.

Hülagu, İslam medeniyetinde yazılan telif ve tercüme eserleri yakmış, sadece yağmadan önce çoğaltılan eserler önceki dönemlerde Latinceye tercüme edilmiş yazmalar ancak günümüze kadar ulaşabilmiştir. Yağmadan yüzyıl sonra İslam medeniyetinin bilim ve teknolojiadaki altın çağı sona ermiş; medeniyet derin ve uzun bir uykuya dalmıştır²¹⁸.

A. ETKİLERİ

Medeniyetler, bir toplumun ürünü olmayıp, toplumlar ve kültürlerarası ilişkiler sonucunda ortaya çıkar. Bütün medeniyetler, diğer medeniyetlerden etkilenecek, ürünlerini kullanarak bunları kendi bünyelerine uyarlarlar. Bu medeniyetler arası alış-verişi sağlayan da tercümedir²¹⁹. Hilmi Ziya Ülken, tercümenin önemini şu şekilde ifade etmektedir: “ayrı ayrı medeniyetleri açar gibi görünen büyük uyanışlar, hakikatte, gittikçe genişleyen, sürekli fikirlerle birbirine bağlıdır. Bu tefekkürü temin eden de bilhassa tercümedir... Tek bir medeniyet vardır: o da insan toplulukları arasındaki karşılıklı etkilerin büyümesi, çoğalması ve genişlemesidir... Karşılıklı etki kompleksine karşı her yeni öge, onu bir parça daha geniş ve daha organik bir hale getirir. Kendi içine kapanan ve her şeyi kendinde arayan toplumların yeni bir şey yaratmasına, tek ve büyük medeni açılışlar yapmasına imkan yoktur. Tarih araştırmaları ilerledikçe, kendi kendisine yettiği sanılan, medeniyetlerin birbirleriyle bağlantılı oldukları, aynı kökten ortaya çıktıkları anlaşılmaktadır²²⁰.

Toplumların veya medeniyetlerin ilerilikleri ya da gerilikleri, ırkı, dini veya coğrafi olarak değil; tarihlerinin farklı dönemlerinde farklı kültürler, halklar ve medeniyetlerle olan ilişkilerinde takındıkları tavır ile açıklanabilir. Çünkü bir medeniyetin canlılığı, yeni etkilere karşı reaksiyon göstermesine bağlıdır. Karşılıklı etkilerin yarattığı canlılık ve dinamizm, medeniyetlerin kökleşmesini ve

²¹⁷ Demirci, **a.g.e**, s.144.

²¹⁸ Totah, **a.g.e**, s. 254.

²¹⁹ Hilmi Ziya Ülken, **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, İş bankası Yay, Ankara 2007, s.VII.

²²⁰ Ülken, **a.g.e**, s.2-3.

zenginleşmesini sağlar. Medeniyetler, yeni etkilere açık oldukları sürece gelişir, ilerler ve evrensel olurlar. Tam tersi durumda kendisini yeni etkilere kapatan medeniyetler de yok olmaya mahkûmdurlar. Amerika'nın keşfi sonunda dağılan antik Maya, Aztek ve İnka medeniyetleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir²²¹.

Yine İslam medeniyeti açısından baktığımızda Hicri III. yüzyılda “*Altın Çağ*” olarak tabir edilen dönemi yaşamasının nedeni dış etkilere, çevresindeki medeniyet hareketlerine kapılarını sonuna kadar açması ve bu medeniyet ürünlerini bünyesinde eritip kendi medeniyetlerini yaratmasıdır. Aynı şekilde bu dönemin sona ermesine ve yükselen Batı dünyası karşısında geri bırakan sebep de bu etkilere kendisini kapatması ve kabuğuna çekilmesidir. İslam medeniyeti kapılarını yeni etkilere ve fikirlere açık bıraktığı sürece ilerlemiş, Beytü'l- Hikme gibi çağını aşan bir kurumu ortaya koymuş ve burada yapılan tercümelemlerle antik bilimin ve felsefenin muhafızı ve hamisi olmuştur.

Beytü'l- Hikme'yi sadece bir tercüme kurumu olarak sınırlandırmak doğru değildir. Fakat öncelikli görevi bu çalışmalar olmuştur. Tercümenin yanında antik bilim kitaplarının toplandığı büyük bir kütüphane, bünyesinde rasyonel ilimlerin öğretildiği bir akademi, astronomi gözlemlerini yaptığı rasathane ve tıp çalışmalarının yapıldığı bir bimaristandan müteşekkil bir komplekstir²²².

Burada yetişen filozof ve bilim adamları, daha sonra modern bilimlerin öncüsü olmuş, Avrupa aydınlanmasına ve Rönesans'a önyak olmuşlardır. Önceki bölümlerde Beytü'l-Hikme yapılan bilimsel faaliyetlerden bahsetmiştik burada bu çalışmaların Dünya medeniyetine etkilerinde bahsedeceğiz.

Araplar²²³, Beytü'l- Hikme'de yapılan çalışmalar ile en eski uygarlıklardan itibaren süre gelen bilimsel geleneği örmeye devam etmiş, geliştirmiş, doğrulamış ve günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Eski Roma, Yunan, Mısır, Hint ve Çin gibi medeniyet eserleri Bağdat'a getirilerek tercümelemlerle antik bilim ve felsefe yeniden diriltiilmiş. Bu eserlerdeki çalışmalar ilerletilmiş, düzeltme şerhleri konulmuş ve muhafaza edilmiştir. Bu dönemde yapılan bilimsel çalışmalar sonucunda, insan

²²¹ Demirci, a.g.e, s.158.

²²² Demirci, a.g.e, s.159.

²²³ Arap Medeniyeti, etnik bir tanım değil; Arapça konuşulan coğrafyanın tamamı için kullanılan bir tabirdir. Bu medeniyet içerisinde Yahudi, Süryani, Hristiyan, Ermeni, Sabii ve daha birçok unsurun bulunduğu geniş coğrafyayı kapsamaktadır.

hayatını kolaylaştıran, yaşam kalitesini arttıran sayısız keşifler ve icatlar yapılmıştır²²⁴. Bu keşiflerden özellikle “0” “sıfır” rakamının Müslüman matematikçiler tarafından bulunması, karmaşık matematik problemlerinin çözümüne büyük kolaylıklar sağlamıştır. Yine Cebir ilmi bulunmuş ve geliştirilmiş, trigonometride önemli adımlar atılmıştır. Avrupa’da Leonardo da Vinci, Pisalı Leonardo Fibonecci, Floransalı Yakub gibi önemli Rönesans aydınları İslam matematik çalışmalarından faydalanmışlardır. İslam matematiği ve bilimleri Müslümanlardan alındığı şekliyle yüzyıllarca Avrupa üniversitelerinde okutulmuştur²²⁵.

Astronomide Harezmi ve geliştirmiş olduğu astronomik ölçekler olan zic cetvelleri bu ilme büyük bir ivme kazandırmış, kaynak aldığı Batlamyus’un el Mecisti eserindeki hataları düzelterek şerhler koymuştur. Özellikle Müslümanların geliştirdiği usturlap, denizcilik alanında büyük ilerlemeler sağlamış Müslümanlar bu alet ile deniz aşırı seyahatler yapmışlardır. Beytü’l- Hikme bünyesindeki rasathanede ışık ve ses hızının ölçümleri yapılmış, gelmiş geçmiş en önemli bilim adamı kabul edilen Biruni, dünyanın kendi eksenini etrafında döndüğünü ispat etmiştir. Bu teori ancak 6 asır sonra Galileo tarafından doğrulanmıştır.

Tıp çalışmalarında antik Mezopotamya, Mısır, Hint, Çin ve İran tedavi sanatını esas alan Müslüman hekimler bu alanda büyük başarılar elde etmişlerdir. Özellikle Razi ve İbn Sina bu bilgi çağının yetiştirdiği aklın ürünleridir. Razi, tıbbi hastalıklarla ilgili ansiklopedi mahiyetindeki “Kitab’ül- Mansuri” adlı eseri XVI. yüzyıla kadar Avrupa’da önemli derecede faydalanılmıştır. Yine Razi, tıp yazınına çiçek hastalığı, kızamık ve bulaşıcı hastalıkları sokmuş, Ameliyat edilen hastanın daha çabuk iyileşmesi amacıyla dikişler için hayvan bağırsaklarını kullanmıştır²²⁶.

Batı’da “Avicenna” olarak bilinen İbn Sina, ortaçağın en büyük tıp bilgini olmakla meşhurdur. Özellikle akıl sağlığı konusunda bu alanda öncü olmuştur. Kanun adlı eseri XVII. yüzyıla kadar Avrupa’da temel tıp kitabı olarak okutulmuştur.

²²⁴ “*Arab Contributions to Civilization*”, ADC, Washington DC 2010, s.1-10.

²²⁵ “*Arab Contributions to Civilization*”, ADC, Washington DC 2010, s.1-10.

²²⁶ Yasmeen Mahnaz Faruqi “*Contributions Of Islamic Scholars To The Scientific Enterprise*”, **International Education Journal**, 2006, 7(4), 391-399.

Bunlar dışında İslam bilimleri, eczacılık, yazı, felsefe, mimari, musiki, botanik gibi alanlarda çağını aşmış ve batıya aktarılmıştır.

1. Antik Bilim ve Düşüncenin Korunması

Antik düşünce ve bu düşüncenin ürünleri, Kavimler Göçü, Roma'nın yıkılışı, gibi önemli tarihsel gelişmeler sonucunda büyük zararlar almıştı. Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu, Hristiyanlığı resmi olarak kabul edip bunu bir devlet politikası haline getirmesi yine bilim ve felsefeye önemli derecede zarar vermiştir. Çünkü özellikle ilahi konularda toplanan konsillerden Efes Konsili'nde bilim ve felsefede nam yapmış olan Nesturilerin Aforoz edilmesi ve yaptıkları çalışmaların din dışı kabul edilip sürülmeleri bilim ve felsefe üretimini yavaşlatmıştır²²⁷.

Benzer şekilde Hristiyanlar İskenderiye'ye girdiğinde pagan bilim adamlarının büyük çalışmaları sonucunda oluşturduğu İskenderiye Kütüphanesi, yağmalanmış ve buradaki yazmalar din dışı olduğu gerekçesiyle yakılmıştır. Buna benzer gelişmeler sonucunda antik bilim ve eserleri yok olma tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir.

İşte böyle bir zamanda Abbasiler, tarih sahnesine çıkarak bilim ve felsefenin muhafızı rolünü üstlendiler. Beytü'l- Hikme ile birlikte tarihte eşine az rastlanır bir şekilde yapılan gayretli çalışmalar, tercümeler ve teliflerle bilim ve felsefenin koruyuculuğunu üstlenmişlerdir.

Abbasi halifeleri, antik yazma eserlerin Bağdat'a getirilip tercüme edilmesine özel bir ilgi duymuş, Bizans, Çin, Mısır, İran ve Hint ülkelerine büyük bütçeler bağlanan heyetler gönderilip buradan kitaplar getirilmiştir. Ayrıca Bizans'la yapılan savaşlarda tazminat olarak yazma kitaplar istenmesi bu bilimsel ruhun anlaşılması açısından önemlidir.

Bu dönemde ilim derleme ve destekleme işi sadece halifelerin tekelinde olmamış varlıklı bilginler ve aileler²²⁸ de topyekûn bu çalışmalara iştirak etmişlerdir.

²²⁷ Demirci, a.g.e, s. 211.

²²⁸ Özellikle Benu Musa kardeşler bu konuda öncü sayılmaktadır. Anadolu'ya yazma eserleri getirmek için seyahat edip hazinelerinin büyük bir kısmını harcayarak develer yüküyle kitapla dönmüşlerdir.

Bu kitap transferi uzun kervanlarla XI. yüzyıla kadar devam etmiştir. Özellikle Mısır, Yunan, İran, Hint ve Urfa gibi merkezler bu transferin kaynağı Bağdat da hedefi haline gelmiştir. Bu dönemin fevkaladeliliğini daha iyi anlayabilmek için Abbasilerden iki yüzyıl geriye bakmak gerekir. Bedevi ve yazılı kültürü olmayan hatta okur-yazar oranının elin parmakları ile sayıldığı²²⁹ bir kavimden evrensel bir medeniyete geçiş muazzam bir hızda ve kapsamda olmuştur.

2. İslam'ın Altın Çağı'nı Hazırlaması

İslam medeniyeti başlangıcından itibaren ilme ve fene büyük önem vermiş ve teşvik etmiştir. Temeli Asrı Saadet döneminde atılan bilgi sevgisi, ilerleyerek Abbasiler zamanına zirveye ulaşmıştır. Me'mun'un kurduğu Beytü'l-Hikme bu altın çağın meyvelerini vermiştir. Burada özellikle yeni kurulan medeniyetin, etrafındaki medeniyetler ile girdiği cesur ilişkiler ve bilgi alışverişi Altın Çağ'ın ortaya çıkması için müsait bir ortam hazırlamıştır.

Abbasiler bu müsait ortamda devlet politikası haline getirdikleri tercüme ve bilimsel faaliyetler için hazineden büyük meblağlar ayırmış ve bu çalışmalar sonucu Bağdat, dünyanın bilim ve felsefe merkezi haline gelmiştir. Müslümanlar bilim ve felsefenin artık sadece muhafızı değil aynı zamanda yapıcısı konumuna gelmişlerdir.

3. Arapçanın Kabile Dilinden Bir Medeniyet Dili Haline Gelmesi

İslam medeniyeti sayesinde Arapça Hami- Sami dillerinin en zengini ve dünyanın en zengin dillerinden biri haline geldi. Bir medeniyet ve din dili olan Arapça hem Doğuda hem de Batıda birçok dünya dilini önemli ölçüde etkilemiş ve kelimeler vermiştir. Bunlar, Farsça, Türkçe, Urduca, Hintçe, İspanyolca, İngilizce, Portekizce, Malay-Endonezya dilleri, Hausa ve Swahili gibi Afrika dilleridir.²³⁰

²²⁹ İslamiyet ortaya çıktığında Araplar arasında okuma yazma oranı çok düşüktü Mekke'de Süfyan bin Ümeyye ve Ebu Kays bin Abdimenaf Hire'de Bişr bin Abdulmelik'ten okuma yazma öğrenmişlerdi. Kureyş kabilesinde okuma yazma bilenlerin sayısı sadece 17 idi (Belazuri, **Fütuh'ul-Buldan**, Çev. Mustafa Fayda, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yay. 2002 s.691).

²³⁰ Abdullah Mohammad Sindi, "Arab Civilization and its Impact on the West", <http://www.radioislam.org/sindi/arab.htm> erişim tarihi 17.06.15

IX. ve XV. yüzyıl arasında İslam'ın altın çağında Arapça şimdiye kadar hiçbir dilin ulaşamayacağı ölçüde uluslararası bilim dili durumundaydı. Arapça sadece Arap halkının değil aynı zamanda İslam medeniyeti çatısı altındaki diğer birçok halkın ve inancın diliydi. Ne Yunanca, ne Latince, hatta ne de İngilizce hiçbir zaman Arapçanın insanlık medeniyet tarihi üzerinde yaptığı ölçüde bir etkiye sahip olamadı. Ortaçağda Avrupalı bilginler, bilim üretmek için Latincenin yanı sıra Arapçayı öğrenmek zorundaydılar.

Arapça günümüzde İslam medeniyetinin zirve dönemindeki kadar etkiye sahip olamasa da, yine de Birleşmiş Milletlerin altı resmi dilinden biri²³¹ ve dünya üzerinde en çok konuşulan dördüncü dildir²³².

Bir kabile dilinden dünya medeniyet dili haline gelen Arapçanın diğer dillere yaptığı derin etki Batı dillerinde günlük kullanımda yer alan kelimelerde açıkça görülmektedir. Arapça en çok Portekizce ve İspanyolcaya etkilemiştir. Her iki dilde de binlerce Arapça kelime mevcuttur. Yine İngilizcede yer alan kelimelerin % 4'ü Arapça kaynaklıdır. Bunun dışında diğer Avrupa dillerine de birçok kelime vermiştir²³³.

4. Bilim ve Felsefenin Avrupa'ya Nakli

Bilim, bir kültürün veya milletin hâkimiyetinde olmayan, canlı ve hareketli bir olgudur. Tarih boyunca farklı medeniyetler bilim ve düşüncenin koruyuculuğunu üstlenmiş, katkılar sağlamış daha sonra bu görevi idame edemeyecek kadar yozlaşan ve zayıflayan medeniyetler görevlerini başka medeniyetlere teslim etmişlerdir.

Mezopotamya'da ortaya çıkan bilim, doğuya giden Yunanlıların ve Fenikeli denizcilerin aracılığıyla Yunanistan'a taşınmış, burada politeist ve seküler ortamda gelişen bilim ve felsefe Romalıların Hristiyanlık taassubu yüzünden tekrar İskenderiye ve Mezopotamya'ya dönmüştür. Abbasilerin başkenti Bağdat'ta kurulan Beytü'l-Hikme ve diğer önemli kurumlarla zenginleşen İslam medeniyetinde özgür ortamın yakalanmasıyla büyük bir gelişme ve ilerleme kaydeden bilimsel düşünce zamanla

²³¹ Fransızca, İngilizce, Rusça, Çince, İspanyolca ve Arapça BM'nin resmi dilleridir.

²³² Çince, İngilizce, İspanyolcadan sonra Arapça en çok konuşulan dildir.

²³³ Sindi, a.g.m.

dogmatik düşüncenin hâkim olması ve Bağdat'ın dış etkilere maruz kalmasından dolayı Sicilya ve Endülüs üzerinden Avrupa'ya dönmüştür.

İspanya, Doğu ile Batı arasında bir köprü vazifesi gördüğü için Avrupa'nın en çok istifade ettiği bir bölge olmuştur. Endülüs'te İslam medeniyeti IX. yüzyılın ortalarından itibaren bütün İspanya'ya hâkim olmuştu. Endülüs İspanyolları, Arap dilini, ilim ve edebiyatta temel dil olarak kabul etmişlerdi. Arapça, İspanya'da o kadar yaygınlık kazanmıştır ki, Hristiyan kilise makamları, İspanya Kilislerindeki dini metinleri Arapçaya tercüme ettirmeye mecbur olmuşlardı. Hatta Seville Jhon, İncil'in Arapça tefsirini yazmıştı. Müslüman Arapların çalışmaları sadece Endülüs'te değil diğer devletler tarafından da bilinmekteydi Avusturya Kralı Alphonse bile veliahtı olan oğlunu yetiştirmesi için Kordoba'dan iki Müslüman âlimi sarayına getirtmişti²³⁴.

Endülüs Emevi Hanedanlığından III. Abdurrahman dönemi (912-961), hanedanlığın en parlak dönemi olmuştur. Abdurrahman, Abbasilerden bağımsız bir halifelik makamı kurmuş, Abbasilerle olan rekabetini güçlendirmek amacıyla Kordoba ve çevresinde birçok akademi kurmuştur. Bu akademiler de kısa zamanda Bağdat ile yarışır düzeyde faaliyet göstermeye başladılar.

Abdurrahman, Kordoba yakınlarında Medinet'üz-Zehra adında bir şehir inşa ettirmiş. Oğlu ve halefi El-Hâkim de buraya büyük bir kütüphane eklemiştir. Kütüphanenin yanı sıra kurulan 27 bağımsız akademi ile Kordoba merkezli Endülüs, Avrupa'nın ilim ve tercüme merkezi haline geldi. Bu akademilerden sadece Müslümanlar değil Hristiyan ve Yahudiler de faydalanmaktaydı. Hatta Yahudiler tercüme çalışmalarında önemli derecede işler yapmaktaydı²³⁵.

Abdurrahman, doğuya önemli bütçeler tahsis ettiği heyetler göndererek buradan getirilen eserlerle bilim ve teknoloji alanlarında önemli gelişmeler sağlamıştır. Özellikle astronomik tablolar, felsefe, tıp ve musiki eserleri bu transferin sonucunda

²³⁴ Hacı Arif Heydəröglü, **İslam Mədəniyyəti**, Bakü 2003,s.451-452

²³⁵ Freely, **a.g.e**, s.104.

Endülüs'e getirilmiştir. Getirilen eserler arasında bulunan Harezmi'nin çalışmaları örnek alınarak Kordoba'da kütüphanenin yanına bir rasathane kurulmuştur²³⁶.

X. yüzyıl, Kordoba'nın akademileri ve hekimleri ile meşhur olduğu bir asır olmuştur. Özellikle Abdurrahman'ın veziri Yahudi Ebu Yusuf bin İshak bin Ezra ve daha sonra diplomat II. Hişam'ın çalışmaları ile Endülüs Emevileri tıp bilgisinde önemli bir ilerleme kaydetmişlerdir. Hişam, elçi olarak gittiği Bizans ülkesinden Dioscorides'in "*De Materia Medica*" adlı eserini getirerek burada Arapçadan Latinceye ve İspanyolcaya yapılan tercüme sayesinde Avrupa'da eczacılık alanında kullanılmaya başlandı. Ebu'l-Kasım el Zehravi de psikoterapinin öncüsü olmuştur²³⁷.

Astronomide Ebu Mesleme el Mecriti ve İbnü'l- Saffar, aritmetik ve astronomi üzerine çalışmalar yapıp, usturlabı geliştirmişlerdir. Felsefe çalışmaları ise İbn Hazm (994-1064) ile başlamıştır²³⁸.

Endülüs'te Toledo, Kordoba, Sevil gibi önemli merkezlerde Emevilerin hâkimiyeti altında İslam bilim ve düşüncesi önemli gelişmeler kaydetti. Bu dönemde İbn Tufeyl, İbn Bacce, İbn Rüşd, İbn Arabi gibi çok önemli bilim adamları yetişmiş Bağdat merkezli İslam bilimi ve düşüncesini Arapçadan Latinceye tercüme ederek bu bilimlerin Avrupa'ya nakledilmesinde büyük yarar sağlamışlardır²³⁹.

Endülüs'ün önemli merkezlerinden biri olan Toledo ise 1085 yılında Hristiyanların eline geçince burada bilimsel faaliyetler zarar görmemiş, hatta yeni bir tercüme okulu kurulmuştur (1134). Bu tercüme kurumunun başına Dominico Gondislavi getirilmiştir. Burada Michel Scot, Chesterli Robert, Sevilleli Jhon, Hermann, İbrahim bin Ezra, Roger Bacon gibi önemli mütercimler yetişmiş ve bu mütercimlerin çalışmaları Arap İslam eserlerinin Avrupa tarafından tanınmasına önemli katkılar sağlamıştır²⁴⁰.

Burada İslam âlimlerinin meşgul oldukları ilim alanlarından, astronomi, kimya, matematik, felsefe, tıp, hukuk, ilahiyat başta olmak üzere farklı eserler Latinceye

²³⁶ Freely, **a.g.e.**, s.104.

²³⁷ Freely, **a.g.e.** 108.

²³⁸ Freely, **a.g.e.** 108.

²³⁹ Demirci, **a.g.e.**, s.224.

²⁴⁰ Joseph Hell, **The Arab Civilisation**, Translated by Khuda Bakhs, Lahore 1943, s.109.

tercüme edilip Avrupa aydınlarının kullanımına sunulmuştur. Müslümanların bu ilmi şöhreti İspanya sınırlarını açmış ve Batının dikkatini üzerine çekmiştir. Endülüs, tahsil almak için dışardan gelen talebelerin akınına uğramıştır²⁴¹.

Endülüs'te durum böyleyken 827 de ilk akınların başlayıp 902'de Ağlebi akınları sonucunda tamamen fethedilen İslam Medeniyetinin batıya açılan ikinci kapısı olan Sicilya'da Müslümanlar açtıkları medreselerle Hristiyan aydınlarının yetişmesini sağlamışlardır. Müslüman Arapların Sicilya'daki faaliyetleri en az Endülüs'teki kadar öneme sahip olmuştur²⁴².

Müslümanlar Sicilya'yı IX. yüzyıldan XI. yüzyılın sonlarına kadar idare etmişlerdir. Normanlar, XI. Yüzyılın sonunda Sicilya'da yönetimi ele geçirdikten sonra burada Müslümanların başlatmış olduğu çalışmalar zarar görmemiş, Hristiyanlar Müslümanlardan kalma saraylarda yaşayıp Müslümanların gelenek ve göreneklerini devam ettirmişlerdir. Hatta okullarda diplomaların bir sureti Arapça yazılmıştır. Kısaca XI. yüzyılda Sicilya'da Norman hâkimiyeti İslami bir karakter taşımaktaydı.

Sicilya'da Müslümanların yerini alan Norman Hanedanlığı, XIII. yüzyıla kadar tamamıyla İslamlaşmış bir memleket üzerinde hüküm sürdü. Norman Hanedanlığının, en parlak devrini teşkil eden II. Roger döneminde Müslümanlar ve Hristiyanlar birlikte yaşamış, sarayda Yunancanın yanında Arapça resmi olarak kullanan dil olmuştur. Roger'in kendisi de Araplar gibi giyinip merasimlerde üzerinde Arapça yazılar bulunan kıyafet giymiş, onun vezirleri, muhafızları, doktorları, münecimleri ve aşçıları Müslümanlardan oluşmuştur²⁴³.

İlim kurumları tüm milletlere açık olmuş, bu sebeple farklı milletlere mensup âlimler burada bir araya gelmişti. Burada Latince, Arapça ve Yunanca bir arada kullanılıyordu. Bu da tercüme çalışmalarına önemli bir kolaylık ve fırsat sağlamaktaydı. Meşhur Müslüman Coğrafyacı İdrisi, Roger'in sarayında çalışmalarını yürütmüş ve 13

²⁴¹ Heydaroğlu, **a.g.e**, s.452.

²⁴² Demirci, **a.g.e**, s.225.

²⁴³ Heydaroğlu, **a.g.e**, s.453-454.

yılda hazırladığı Kitab'ul-Ruceri adlı eseri ile İslam ve Dünya denizcilik tarihine önemli katkılar sağlamıştır²⁴⁴.

Norman Hanedanlığının hâkimiyetinden sonra yönetimi devralan Alman İmparatoru ve aynı zamanda Sicilya kralı II. Frederick zamanında Palermo Sarayı daha çok Müslüman sarayına benziyordu. Bu geniş düşünceli ve cesaretli imparator, 1224'te kurduğu Napoli Üniversitesi'nde birçok Arapça yazma eseri toplamış, Aristo ve İbni Rüş'tün eserlerinin tercüme edilmesini emretmiştir. Burada tercüme edilen eserlerin birer nüshası Paris ve Polonya üniversitesine gönderilmekteydi²⁴⁵.

Endülüs'te başta Toledo ve Kordoba okullarında yapılan çalışmalar ile Sicilya'da ki çalışmalar ve Napoli Üniversitesinde yapılan tercüme Avrupa'ya yayılmış, Rönesans'ın temellerini atmıştır.

Bu dönemde Arapçadan Latinceye, Portekizceye, İspanyolcaya ve doğrudan Yunancadan Latinceye tercüme yapılmış, bu tercüme özellikle Yahudi mütercimler gerçekleştirmiştir. Yani Beytü'l-Hikme'de Süryanilerin üstlendiği rolü Batıda Yahudiler üstlenmiştir. Toledo'lu İbrahim bin Ezra, Sicilyalı Ferec bin Salim, Sevilli Jhon bu Yahudilerin en meşhurlarıdır. Yahudiler özellikle Kindi, Farabi, Aristo, İbn Sina ve İbni Rüş'ten tercüme yaparak Avrupa'nın bu isimleri tanımasını sağlamışlardır²⁴⁶.

İslam bilimi Batıya aktarılırken, Avrupa'da skolastik düşünceye darbe vurmuş özellikle Müslüman coğrafya ve kartografa çalışmaları sonunda hazırlanan haritalar ile Avrupa'nın kozmos algısı değişmiş ve coğrafi keşiflerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sonuç olarak eğer bu bilim transferi yaşanmamış olsaydı Avrupa ne Rönesans'ı ne de aydınlanmasını gerçekleştirebilirdi.

²⁴⁴ Demirci, **a.g.e.**, s.225.

²⁴⁵ Heydaroğlu, **a.g.e.**, s.453-454.

²⁴⁶ Demirci, **a.g.e.**, s.227

SONUÇ

İslam ve Dünya medeniyet tarihi açısından büyük bir öneme sahip olan Beytül-Hikme'yi burada yapılan bilimsel çalışmaları ve bu dönemin eğitim sistemi hakkında ulaşabildiğimiz kaynaklar ölçüsünde ele almaya çalıştık. İslam'ın ortaya çıktığı coğrafyada Araplar arasında okuma yazma oranı son derece düşüktü. Belli şahıslar okuma-yazma biliyordu. Kur'an'ın nüzülü esnasında peygamberin etrafında bulunanlar gelen vahiyleri yazarak kayıt altına almaya başladılar. İşte bu vahiy kâtipleri, İslam'ın ilk okur-yazar kesimidir.

İslamiyet kısa sürede Arabistan sınırlarının dışına taşıdı. Bunun sonucunda Müslümanlar ve İslamiyet iki büyük medeniyet ile karşılaştı. Bunlar Doğu Roma (Bizans) ve İran medeniyeti idi. Bu dönemde iki süper güç konumunda olan bu devletler kendi aralarında yüzlerce yıllık bir rekabet ve savaş halindeydiler. Bu savaşlarda Anadolu coğrafyası iki devlet arasında sürekli el değiştiriyordu.

Her iki medeniyetin de zengin bir dini ve edebi literatürü vardı. Bizans daha çok eski Roma ve Yunan medeniyet eserlerine sahip iken en güçlü bilimsel merkez İskenderiye idi ve burası Neoplatonizm'in merkezi konumundaydı.

İran'da ise İslamiyet ortaya çıktığında yaklaşık olarak 1500 yıllık bir dini ve edebi literatür bulunmaktaydı. İran'ın İslam topraklarına katılması ile beraber burada bulunan ilim ehli Hindistan'ın Gücerat ve Kalküta şehirlerine göç etti. Daha öncede mevcut olan İran-Hint medeniyeti arasındaki ilişkiler devam etti.

İslam bu iki medeniyet ile karşılaştınca Müslümanlar da bu medeniyetlerin bıraktığı kültürlerle ilgilenmeye başladılar. Daha önemlisi bu milletler de İslam'a girip Müslümanlarla muhatap olunca İslamiyet'le ilgilenmeye başladılar. Bu ilgi sonucunda İranlılar kendi kültürlerinde mevcut olan eserleri Arapçaya tercüme etmeye başladılar.

Başlarda şahsi teşebbüsler ile yürütülen bu tercüme çalışmaları Abbasilerin yönetimi ele geçirmesi ile bir devlet politikası haline geldi. Mansur'un kurduğu Bağdat şehri bu kültür alışverişine hızlı bir ivme kazandırdı. Mansur'dan sonra gelen Harun Reşid'in Dicle kenarına bir inşa ettirdiği kütüphane Me'mun ile birlikte yeni eklemeler ile birlikte bir tercüme okulu ve akademi haline geldi.

Burada hızlı bir şekilde başta Antik Yunan olmak üzere kadim medeniyet eserleri tercüme edildi. Bu tercüme faaliyetlerinin başında genelde Süryani ilim adamları bulunuyordu.

Tercümelerle beraber ortaya çıkan bilimsel ortam pozitif ilimlerin öğretimine meydan hazırlamıştır. Cami halkalarında verilen din bilimleri eğitiminin yanında Beytü'l-Hikme bünyesinde bulunan Daru'l-İlm, Beytü'l-İlm gibi yerlerde tercümelerden elde edilen bilgiler ve bu bilgilerin Müslüman âlimler tarafından sağlamaştırılmış versiyonları öğretiliyordu. Bu akademiler haricinde Rusafe'de kurulan rasathane ve bimaristanda astronomi ve tıp eğitimi verilmekteydi.

Moğolların yaptığı büyük tahribatlar ve Hicri V. yüzyıldan sonra etkisini arttıran dogmatik düşünce sonucunda Beytü'l-Hikme ve çalışmaları duraklamış ve buradaki faaliyetler Sicilya ve Endülüs Müslümanları aracılığıyla Avrupa'ya aktarıldı. Latinceye yapılan tercüme özellikle Avrupa rasyonalizmine ve aydınlanmasına önemli derecede altyapı sağladı. Yine bu faaliyetler, Rönesans'ın ortaya çıkmasında büyük bir etkiye sahip olmuştur.

Sonuç olarak Beytü'l-Hikme merkezli bu çalışmalar olmasaydı bugün İslam'ın "Altın Çağı" diye bahsettiğimiz dönem ile Avrupa'nın aydınlanması ve rasyonalizasyonu çok farklı bir karakterde olurdu.

BİBLİYOGRAFYA

ABDULLATİF, Mohammad Salah Aldin,” *Al-Battani Contributions In Astronomy And Mathematics*” **Contributions of Early Muslim Scientists to Engineering Studies and Related Sciences**, Edt. Abdi o. Shuriye, Waleed F. Faris, IIUM Press, Kuala Lumpur, 2011.

ABOULEUİSH, Ezzat, “*Contribution of Islam to Medicine*”, **Islamic Medicine**, Edited by Shahid Athar,M.D, Pan-Islamic Publishing House, İndiana,1989

AĞARI, Murat, “Ya’kûbî”, **DİA**, C.43.

AKYÜZ, Yahya, “*İbn Sina’nın Türk ve Dünya Eğitim Tarihindeki Yeri*”, **AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C:15, S:1, 1982.

AL-NAQUIB AL ATTAS, Syed Muhammad, **Aims And Objectives Of Islamic Education**, Hodder And Stoughton, Cidde 1979

ARTZ, Frederick B, **The Mind of the Middle Ages**; The University of Chicago Press, 1980

AVCI, Casim, “*Mes’udi*”, **DİA**, C.29. s.353-355.

AVCI, Casim, “*Medâîni*”, **DİA**, C.28, s. 291-292.

AVCI, Casim, “*Cahiz*”, **DİA**, C.7. s.353-355.

AYDIN, Hasan, “*Dini-Felsefi Temeller Işığında Farabi’nin Eğitim Ütopyası*”, **Kelam Araştırmaları Der**, 8:1 2010.

AYDINLI, Osman, “*Bağdat Mu'tezilesi'nin İslam Bilim Ve Düşüncesine Katkıları*”, İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinetu's-Selam) Uluslararası Sempozyum bildirisi, İstanbul, 7-9 Kasım 2008.

BELAZURİ, **Fütuḥ’ul Buldan**, Çev. Mustafa Fayda, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yay. İstanbul 2002.

BİN CHE HON, Wan Hazmy, **Muslim Scholars and Scientists**, Islamic Medical Association of Malaysia N. Sembilan, Kuala Lumpur.

BOZKURT, Nahide, **Mutezilenin Altın Çağı: Memun Dönemi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.

COLLİNSON Diane ve WİLKİNSON Robert, **Otuz Beş Doğu Filozofu**, Ayraç Yay. Ankara 2000.

ÇELEBİ, Ahmet, **İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi**, Ter. Ali Yardım, Damla Yay, İstanbul 2013.

DAĞ, Mehmet, **İslam Eğitim Tarihi**, MEB Basımevi, Ankara 1974.

DEMİRCİ, Mustafa, **Beytü'l – Hikme**, İnsan yay, İstanbul, 1996.

DURANT, Will, **İslâm Medeniyeti**, Ter.Orhan Bahaeddin, Tercüman 1001 Temel Eser, (Tarihsiz).

ENCYCLOPEDIA BRITANNICA (2008). *“The Britannica Guide to the 100 Most Influential Scientists”*. Running Press.

FARUQİ, Yasmeen Mahnaz, *“Contributions of Islamic scholars to the scientific Enterprise”*, **International Education Journal**, 2006.

FAYDA, Mustafa, “Belazürî”, **DİA**, C.5, s.392-393.

FAYDA, Mustafa, “Taberî”, **DİA**, C.39, s.314-318.

FAYDA, Mustafa, “Vâkıdî”, **DİA**, C.42, s.471-475

FREELY, John, **Aladdin's Lamp: How Greek Science Came to Europe Through the Islamic World**, Alfred Knoph, New York, 2009.

GÖZÜTOK, Şakir, **İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi**, Fecr yay, Ankara 2002.

HELL, Joseph **The Arab Civilisation**, Translated by Khuda Bakhs, Lahore 1943.

HERODOT, **Tarih**, Cilt II.

HEYDƏROĞLU, Hacı Arif **İslam Mədəniyyəti**, Bakü 2003.

- HOROVİTZ, Josef, **İslami Tarihçiliğin Doğuşu**, Ankara Okulu Yay, Ankara 2002.
- KAN, Kadir, **Abbasîlerin Birinci Asrında Bağdat (145-232/762-847)**, UÜSBE Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 2010.
- KAYA, Mahmut “*Meşşâiyye*”, **DİA**, C.29, s.393-396.
- KAYA, Mahmut, **Kindi**, Klasik Yay. İstanbul 2002.
- KAZICI, Ziya, **Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi**, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yay., 3. Baskı İstanbul 2012.
- KETTANÎ, Muhammed Ali Kettanî, “*İslam Bilimlerinin Geçmişine Toplu Bir Bakış*” **İslam ve Bilim Tartışmaları**, Haz. Mustafa Armağan, Etkileşim yay, İstanbul 2007.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, **İslâm Medeniyet Tarihi**, TTK Basımevi, Ankara 1973.
- LEWİS, Bernard, **Tarihte Araplar**, Ağaç yay, İstanbul 2009.
- LYONS, Jonathan, **The House of Wisdom; How the Arabs Transformed Western Civilization**, Bloomsbury Press, New York 2009.
- MAKDİSÎ, George “*Muslim Institutions of Learning in Eleventh- Century Baghdad*”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, S.24, No:1, 1961.
- MCCOLLUM, Adam “*Sergius of Reshaina as Translator: The Case of the De Mundo*”, *Interpreting the Bible and Aristotle in Late Antiquity*, ASHGATE press.
- NADWÎ, Mohammad Akram, **The Women Scholars in Islam**, Interface Publications, London 2007.
- NAJÎ, Ma’roof, **The Baghdadi’s Culture**, Baghdad (Tarihsiz)
- NASR, Seyyid Hüseyin, **İslam’da Bilim ve Medeniyet**, İnsan yay, İstanbul 1991.
- REARDON, B. P, **Collected Ancient Greek Novels**, Berkeley: University of California Press, 1989.

SARTON, G, **Introduction to The History Of Sciences**, The Carnegie Institution; Baltimore, 1927.

SİNDİ, Abdullah Mohammad, “*Arab Civilization and its Impact on the West*”,
<http://www.radioislam.org/sindi/arab.htm> erişim tarihi 17.06.15

TİBAWİ, Abdul Latif, **Islamic Education**, Luzac, London 1972.

TOTAH, Khalil, **The Contribution of the Arabs to Education**, Columbia University Press, 1926.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, İş Bankası yay, İstanbul, 2011.

YILDIRIM, Ali “*Epikürizm Ve Bâkî'nin Bir Gazeli Üzerine*” **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 7/3, Summer 2012.

YILDIZ Hakkı Dursun, “*Abbasiler*” **DİA**. C.1,s. 46.

<http://www.latheeffarook.com/index.php/16-islam-muslims/837-an-abbasid-education>
erişim tarihi: 15.06.2015

<http://education.stateuniversity.com/pages/2133/Islam.html> erişim tarihi: 04.06.2015

ÖZGEÇMİŞ

04.09.1991'de Şanlıurfa'da doğdu, ilkokulu Orta Ören Köyü ilkokulunda tamamladı. Ortaokulu, Bozova Merkez Pınar İlköğretim Okulu'nda, lise eğitimini Nizip Cumhuriyet Lisesi'nde tamamladı. 2012 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Tarih Öğretmenliği bölümünden mezun oldu. 2013 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tarih Eğitimi Anabilim Dalında tezli yüksek lisans eğitimine başladı. Aynı yıl aynı programda Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı halen bu görevi devam ettirmektedir.

İLETİŞİM BİLGİLERİ :

Adres: Mimar Sinan Mah. 146. Sokak No:18/3 Atakum/ SAMSUN

E-posta: yusuf.polat@omu.edu.tr

Tel: 0546 653 63 60